

"למען טהרת המשפחה היהודית": מאבקו של אברהם ש' רקנטי בקשרי תערובת בסלונקי

בשבת, כ"ח בתמוז תרע"ו (29 ביולי 1916), בעיצומה של מלחמת העולם הראשונה, נאסף קהל גדול באולמי "הקלוב החדש" בסלונקי ל"אספת עם" בראשותו של רב העיר, הרב יעקב מאיר.¹ הנואם המרכזי באספה, אברהם שמואל רקנטי (1888–1980),² נשא דברים שהכין מראש. הוא דיבר בספרדית יהודית, איספניולית בלשונו, השפה שהבינו כל שומעיו. דבריו היו סדורים, ונאמרו בהתלהבות ובכאב גדול. במאמר זה אנתח את נאומו של רקנטי, שעסק בתופעה תחומה בזמן ובמקום אך נבע מראייה היסטורית-ערכית. ניכרים בנאום יסודות התפיסה שאפיינה אותו כל ימיו בסוגיות כמו פתיחות מול סגירות וחשיבותו של החינוך לחיזוק הזהות האישית, ובסוגיות יסוד בזהותם הלאומית של יהודי סלונקי בראשית המאה העשרים. נאומו של רקנטי עורר הדים ישירים לפחות עד שנת תר"ף (1920), וגם בהם אעסוק במאמרי.

* תודותיי לדודי מורי, דוד א' רקנטי (יליד סלונקי תרפ"ד, 1923), על שפתח לי פתח כפתחו של אולם לחקר יהדות סלונקי ועל הערותיו על מאמר זה, ולפרופ' נחם אילן על שעודד אותי בכתובת המאמר. תודה לפרופ' אורלי ק' מירון ולד"ר רב הכהן על שקראו את טיוטת המאמר והעירו את הערותיהם המועילות שסייעו בידי לשפרו. תודתי למרכז למורשת יהדות שאלונקי ויוון, בראשות מר רוני ארניה, על סיועו הכספי.

1 לא הייתה זו האספה היחידה שכונסה ביום השבת. נהוג היה בסלונקי (עד 1924) לערוך "אספות" – התכנסויות, הרצאות ודיונים – ביום המנוחה היהודי, בדרך כלל בשעות הבוקר המאוחרות. השבת הסלונקאית הוקדשה הן לתרבות "דתית", כגון שירת בקשות ופיוטים, אמירת פרקי אבות, חזרות של קבוצות שירה דתית והתכנסויות ציבוריות או פוליטיות מסוגים שונים (רקנטי, ריאיון 1), הן לתרבות "חילונית", כמו כנסים והרצאות לקהל הרחב במגוון נושאים. כן נערכו בה משחקי ספורט בין קבוצות יהודיות ויווניות (הדר, עוזיאל). כך לדוגמה, באחת השבתות בשעה 11:00, באולם המזרחי בעיר, נערך ויכוח ציבורי על מהימנותו של הסרט "מלך המלכים" שהוצג בקולנוע דיוניסיה בסלונקי (טולידנו, מנהיג, עמ' 63–64). על הרב יעקב מאיר ראו אשכנזי, הדר, כבוד.

2 רקנטי הוא סבי, אביו של אבי שמואל.

במאמר זה אעמוד על חלקו של רקנטי במלחמה בקשרי התערובת של בנות בקהילת סלונקי עם גברים לא יהודים, במיוחד במהלך מלחמת העולם הראשונה, ובמרכזו עומד נאום זה. המאמר מבוסס על עדויות שפורסמו בעיתוני העיר בעשורים הראשונים של המאה העשרים, על ראיונות שערכתי עם בנו האמצעי של רקנטי, דוד, ועל ספרות המחקר שעסקה במאבקם של החוגים המסורתיים בתופעה שנראתה להם הרת אסון: קשרים רומנטיים בין נשים יהודיות צעירות ובין גברים לא יהודים בסלונקי. הנאום, שלא נסקר או נותח במחקר, ינותח כאן מן ההיבט התוכני-חברתי ומן ההיבט הרטורי.

רקע

המאה התשע-עשרה עמדה בסימן של התפתחות כלכלית ושל תיעוש רב-ממדים, במיוחד באירופה. אמצעי התחבורה התרבו והשתכללו, והמסחר הבינלאומי התפתח מאוד. כל אלה קירבו בין המזרח למערב ויצרו יחסים פוליטיים, כלכליים וחברתיים חדשים, שאחד ממאפייניהם המרכזיים היה הגברת השפעתן של מדינות המערב במזרח, בין היתר באמצעות ייצוג ניכר במרכזי המסחר העיקריים. במהלך המחצית השנייה של המאה התשע-עשרה הייתה קהילת יהודי סלונקי לריכוז היהודי הגדול ביותר באימפריה העות'מאנית,³ והעיר עצמה הייתה למרכז אזורי בעל אופי קוסמופוליטי שרק אסתאנבול עלתה עליו.⁴

יוון בתחילת מלחמת העולם הראשונה

בתחילת מלחמת העולם הראשונה חיזרו אחרי יוון מעצמות ההסכמה (בריטניה, צרפת ורוסיה) ומעצמות המרכז (גרמניה, אוסטריה-הונגריה והאימפריה העות'מאנית) ורצו שתצטרף אליהן ללחימה. ביוון ניטשה מחלוקת קשה בשאלה לאיזה צד להצטרף. מלך יוון, קונסטנטינוס הראשון (1868–1923), היה פרו-גרמני ותמך בניטרליות, ואילו הממשלה בראשות אלפתריוס וְנִיֶּזְלוֹס (1864–1936) תמכה בהצטרפות למעצמות ההסכמה. וניזלוס התפטר מראשות הממשלה במרץ 1915 והביא לבחירות חדשות שבהן זכה. הוא ראה בבחירתו המחודשת לראשות הממשלה ביוני של אותה שנה מגדט מחודש מהעם להצטרפות למעצמות ההסכמה

3 מירון, כלכלה, עמ' 82.

4 ראו בין היתר מירון, כלכלה; הנ"ל, מסחר.

מאבקו של אברהם ש' רקנטי בקשרי תערובת בסלונקי

במלחמתן נגד מעצמות המרכז, ואפשר לצרפת ולבריטניה להשתמש בנמלי יוון כדי להעביר אספקה וכוחות לסרביה.⁵

המדינה נקרעה בין שני המחנות, ופיצולה בין המלוכה והממשלה באתונה ובין ממשלת וניזלוס העצמאית, הלא רשמית, בסלונקי, נמשך עוד כשנתיים, עד שמעצמות ההסכמה (שכללו גם את סרביה ואיטליה) כפו על מלך יוון להתפטר לטובת בנו השני, אלכסנדרוס (1893–1920). מִפִּית ארגן וניזלוס מהפכה ביוני 1917, ושב לעמוד בראשות הממשלה.⁶

יהדות סלונקי בתחילת ימי השלטון היווני

החל במחצית השנייה של המאה התשע־עשרה טלטל את יהודי סלונקי תהליך של מודרניזציה אירופית.⁷ הדיון בהשלכותיה נערך כמובן לאחר התמורה, כמו במקרים דומים לאורך ההיסטוריה, ולא כהכנה לקראתה, ונאומו של רקנטי הוא חלק מדיון מתמשך זה.

קבוצות שונות בעלות תפיסות עולם מנוגדות נאבקו על ההנהגה היהודית בעיר לאחר שסופחה ליוון בשנת תרע"ב (1912). מינה רוזן הצביעה על שלוש קבוצות: הציונים, הסוציאליסטים ואנשי הזרם המרכזי (שכינו עצמם "בלוק מודיראדו", הגוש המתון).⁸ מריה וסיליקו הציעה חלוקה לארבעה זרמים פוליטיים: סוציאליסטים וקומוניסטים מזה, רדיקלים מזה (אנשי "מורחי" ורוויזיוניסטים), ובתווך ציונים ומתבוללים־מתונים.⁹

בתרע"ו (1916) הייתה סלונקי עיר קוסמופוליטית,¹⁰ רב־לאומית, רב־דתית ורב־תרבותית,¹¹ שִׁחְברותיה השונות קשורות בקשרי גומלין קליידוסקופיים כמעט.¹² בעיר היה ריכוז יהודי גדול. רוב יהודי מחוז סלונקי ישבו בעיר עצמה,

5 ג'ניא, מבוא, המהווה רקע נצרך לענייננו, ובמיוחד עמ' 25.

6 ג'ניא, שם, עמ' 25–26.

7 כרם, עמ' 166.

8 רוזן, עמ' 141.

9 וסיליקו, עמ' 2. החלוקה שלה מתאימה יותר מזו של רוזן לאופן שבו אני רואה את נאומו של רקנטי ואת מקומו של הנואם בציבוריות הסלונקאית.

10 מאזור, טקסט בכריכת הספר.

11 הדר, כרמן, עמ' 6.

12 מאזור, עמ' 22.

והיא הייתה בעלת אופי יהודי.¹³ גורלה של הקהילה היהודית במטרופולין זה עמד אז בשיאו, והוא התייצב עד שנת תר"ף (1920) על כ־65,000 נפש לפחות,¹⁴ לעומת כ־52,000 יהודים בתרע"ד (1914) באסתאנבול,¹⁵ כ־29,000 יהודים בתרע"ז (1917) בקהיר,¹⁶ וכ־50,000 בתרע"ט (1919) בבגדד.¹⁷ סלוניקי נחשבה מטרופולין לא רק כיוון אלא גם בארצות הסמוכות, והשפעתה ניכרה בתחומים שונים.

חינוך בסלוניקי בראשית המאה העשרים

במאה התשע־עשרה הגיע החינוך המסורתי היהודי באימפריה העות'מאנית עד משבר. רמת המלמדים הייתה נמוכה ברובה, שכרם נמוך ומעמדם ירוד. ילדים רבים עזבו את לימודיהם בעורם צעירים ויצאו לעבוד,¹⁸ וכך נחסכה ממשפחותיהם ההוצאה על חינוך ונוספו ידיים עובדות לעזרה בפרנסה הרוחקת.

הרפורמות ("תנוזימאת"), שנערכו באימפריה העות'מאנית בשנים 1839–1876 במכלול רחב של תחומי חיים בעקבות תהליכי התמערבות וחילון,¹⁹ בין היתר בענייני משפט וחינוך נשים, השפיעו במיוחד על הנשים המוסלמיות, אך גרמו בעקיפין לשינוי גם במעמדן של נשים יהודיות ונוצריות. חוק החינוך העות'מאני אפשר את פתיחת בתי הספר של הכנסיות השונות לתלמידות בנות כל הדתות, וגרם גם לקהילות יווניות ויהודיות ברחבי האימפריה לפתוח בתי ספר במימון מבחוק, רובם לבנים ומיעוטם לבנות.²⁰ באמצע אותה מאה החלה בסלוניקי מהפכת

13 מירון, כלכלה, עמ' 86.

14 הנ"ל, דמוגרפיה, עמ' 82.

15 אורד, עמ' 37.

16 דלה פרגולה, עמ' 42.

17 סערון, עמ' 32.

18 ברנאי, עמ' 260–261. וראו תיאור המצב בסלוניקי אצל רקנטי, מבוא, עמ' כא–כב; מולכו,

חינוך 2, עמ' 260.

19 על התנוזימאת ראו בין היתר ג'ניאו, יהודים, עמ' 44–49; בורנשטיין־מקובצקי, ארגון, עמ' 123–124; ברנאי, עמ' 222–229, 236. על התנוזימאת כגורם לירידה בזיקה הרוחנית והתרבותית של יהודים באימפריה העות'מאנית ראו ג'ניאו, שם, עמ' 51; בורנשטיין־מקובצקי, שם, עמ' 127; ברנאי, עמ' 240–241.

20 הדר, כבוד, עמ' 9.

מאבקו של אברהם ש' רקנטי בקשרי תערובת בסלוניקי

חינוך בקרב המוסלמים, היוונים והיהודים. היא יובאה בתחילה מבחוץ, רובה מצרפת²¹ ומיעוטה מאיטליה.²²

התמורות בתחום החינוך בסלוניקי – בשיטות הלימוד, בתכניו, במטרותיו ובקהל התלמידים הפוטנציאלי – היו מפליגות. שיטות הלימוד התחדשו והתעדכנו, אם ברב אם במעט, תוכני הלימוד התעשרו, ונוספו תוכני חול ושפות לימוד. מטרות הלימוד השתנו, וכווננו לטיפוח בוגר שישתלב בחיי המסחר והתעשייה של האזור, וקהל התלמידים התרחב. סוכני השינוי העיקריים היו הקהילות עצמן, המדינה העות'מאנית (ואחר כך היוונית), גופים חיצוניים כגון ארגוני המיסיון השונים, ורשתות חינוך יהודיות בינלאומיות: "כל ישראל חברים" (כי"ח) מצרפת, ומאוחר יותר ארגון "עזרה" מגרמניה.

כפי שקרה בקהילות של יהודי אירופה, גם באימפריה העות'מאנית ניטשו מאבקים בין מחדשים למשמרים בתחומי ההשכלה והחינוך, הן באשר לפתיחת בתי ספר חדשים הן באשר לשינויים בבתי הספר הקיימים, אלא שבאימפריה מאבקים אלה היו מתונים יותר. רקעם החברתי והתרבותי של שני הצדדים בוויכוח היה שונה. בארצות הנוצריות באירופה כמו בעקבות מאבקים אלה תנועות חברתיות ודתיות רבות השפעה: הרפורמה, ההשכלה והאורתודוקסיה. באימפריה לא כמו תנועות כאלה, והמאבקים נשארו מקומיים, נמשכו זמן קצר בלבד²³ והולידו מהפכה שקטה יותר.

התמורות בחינוך בסלוניקי החלו ב"תלמוד תורה הגדול" המסורתי. לאחר מכן

21 הנ"ל, כי"ח, עמ' 181.

22 כרם, עמ' 166. בית הספר הראשון של כי"ח נועד לבנים. הוא נפתח ב־1873 בברכת "הרב הכולל" של סלוניקי, הרב רפאל אשר קובו, וטקס החנוכה שלו נערך ב־14 באוקטובר 1876 (עמנואל, עמ' 132–133; רקנטי, מבוא, עמ' כב). ב־1874 נפתח בית ספר לבנות והוא נחנך בטקס ב־1877. ב־1887 יסדה כי"ח את בית הספר "פרופסיונאל" לאומניות לבנות ואת "פופולאר", בתי ספר עממיים לבנים ולבנות. משנוסד בית הספר של כי"ח נסגר בית הספר האיטלקי שהוקם ב־1866 (עוזיאל, עמ' 78), וכי"ח קלטה את תלמידיו לבית ספרה (עמנואל, עמ' 132–134; מרכוס, עמ' 70–71). ב־1901 נוסד "ארגון [או: חברת] העזרה של היהודים הגרמנים" (Hilfsverein der deutschen Juden), ארגון לא ציוני, שבין יתר פעולותיו, בהן הקמת הטכניון ובתי ספר וגני ילדים בארץ ישראל, פתח רשת קטנה של בתי ספר באימפריה העות'מאנית, שהתחרתה בזו של כי"ח. מאוחר יותר הקימה גם ההסתדרות הציונית רשת בתי ספר קטנה (בנבסה ורודריג, עמ' 85).

23 ברנאי (עמ' 263–267) מתאר מאבקים אלה. ראו גם אבלמן, תולדות, עמ' 390.

פתחו חברות המיסיון בתי ספר ליהודים,²⁴ בהמשך ייסדו יהודים מסלונים ומחוז לה בתי ספר מודרניים לבנים, ורק לאחר מכן נוסדו בתי ספר לבנות. עד להקמת בתי הספר המודרניים של כי"ח, מערכת החינוך המסורתית בסלונים נועדה לבנים.²⁵ חברות המיסיון ייסדו את בתי הספר הראשונים שלהן באסתאנבול ובסלונים בשנים 1845 ו-1851 בהתאמה, לאחר פעילות מיסיונרית אינטנסיבית. בתקופה זו הירדדר מעמדם הכלכלי של היהודים בערים אלו, ושרר מתח חברתי בין המעמדות.²⁶ רוב בתי הספר החדשים כונו בקהילות הבלקן החל משלהי אותה מאה לחינוך בני עניים, בהנחה שיהודים אמידים ימשיכו לשלוח את בניהם לבתי ספר ציבוריים או פרטיים.²⁷ גם התנועה הציונית פנתה בתחילת דרכה בקהילות אלה להמון העם חסר ההשכלה, וכך התמודדו החינוך החדש לסוגיו והציונות על ליבם של אותם קהלים.²⁸

חברות המיסיון האמינו כי בתי הספר שיקימו ליהודים באימפריה העות'מאנית יעודדו מודרניזציה של החברה היהודית, וזו תביא להתנצרות של תלמידים רבים ובני משפחותיהם, אך הנחה זו הופרכה.²⁹ "לא בכדי חשו היהודים בטוחים לשלוח את ילדיהם לבתי ספר קתוליים. לא ידוע אף על מקרה של המרת דת מצד תלמידים ותלמידות בבתי הספר של מסדר סנט ג'וזף בשלונקי", כתבה לאה בורנשטיין-מקובצקי על השליש האחרון של המאה התשע-עשרה.³⁰ כל סוכן שינוי כזה ראה בחינוך מחולל של תמורה תרבותית בהתאם לתפיסתו³¹ ותלה בו תקוות רבות.³² גם הזרמים השונים של יהודי סלונקי ראו בחינוך זירה רבת חשיבות, וכל אחד מהם דיבר עליו או עסק בו בדרכו. החינוך נתפס באופן

- 24 ראו בין היתר בורנשטיין-מקובצקי, חינוך; ג'ניא, יהודים, עמ' 52; מולכו, חינוך 1, עמ' 167; בן-נאה, מחזור, עמ' 265; טובי, עמ' 97-114.
- 25 הדר, כי"ח, עמ' 182. יוסף עוזיאל סיפר על הפילנתרופ ד"ר משה אלאטיני ש"נוכח ברשלנות ראשי הקהילה לחינוך כללי לנוער וביחוד לבנות שגדלו ללא השכלה", עוזיאל, עמ' 76.
- 26 בורנשטיין-מקובצקי, חינוך, עמ' 83, 86, 97.
- 27 רודריג, עמ' 17.
- 28 שם, עמ' 105.
- 29 בורנשטיין-מקובצקי, חינוך, עמ' 70; מולכו ונחמה, עמ' 26.
- 30 בורנשטיין-מקובצקי, שם, עמ' 72. גם עוזיאל (עמ' 74-80) העיד על כך בהרגישו שוב ושוב את השיוך הריבוזי-מעמדי של תלמידי מוסדות החינוך השונים.
- 31 מולכו, חינוך 1, עמ' 163.
- 32 נער, עמ' 141-142 ועוד.

גובר והולך ככלי לקידום אישי וחברתי,³³ ובית הספר היה למוקד התחרות העיקרי בין הזרמים והאידיאולוגיות היהודיים בעיר.³⁴ בעניין זה לא הייתה סלוניקי שונה ממרכזים יהודיים אחרים באימפריה.³⁵ "המאבק על השלטון בקהילה התנהל בתחומים רבים [...] אך שדה המערכה העיקרי היה החינוך", פסק מארק מאזור.³⁶ האתגר של פיתוח שדה החינוך וקידומו בסלוניקי היה לא קל, כי ככל שרמת ההכנסה המשפחתית הייתה נמוכה יותר היה קשה יותר לרכוש השכלה. "ברומה לחינוך הבנים, אף בחינוך הבנות ניכרו פערים בהשקעות החינוכיות בהתאם לרמה הסוציו-אקונומית", כתבה אורלי מירון. "בנות האליטה היהודית, ברומה לבנים, נשלחו לבתי ספר זרים".³⁷ גם יוסף עוזיאל הדגיש את הקשר בין חינוך ליכולת כלכלית.³⁸

לסלוניקי נוספו אפוא מערכות חינוך מודרני מערבי בנוסח צרפתי ואיטלקי,³⁹ וכך התחנכו ילדי הקהילה בתחילת המאה העשרים במגוון בתי ספר – פרטיים חדשים וקהילתיים, מסורתיים ומודרניים, יהודיים ומיסיונריים. בתוך שנים אחדות התקבע מקומה של כ"ח כרשת הגדולה ביותר ובעלת ההשפעה הנרחבת ביותר בעיר,⁴⁰ גם על בתי ספר אחרים,⁴¹ ורבים ראו בה גורם עיקרי ליציאתם של יהודי סלוניקי מנחשלותם.⁴² בשנות המעבר בין המאה התשע-עשרה למאה העשרים

- 33 מולכו, חינוך 1, עמ' 167.
- 34 נער, עמ' 142. רְנָה מולכו מפרטת זאת במאמריה (מולכו, חינוך 1; הנ"ל, חינוך 2), ורוון מרגימה חלקית: הסוציאליסטים דגלו באינטגרציה בחברה ובמדינה היוונית, ותמכו במיוחד בהכנסת החינוך היווני הממלכתי לקהילה היהודית (עמ' 141). עדויות על החינוך היהודי בסלוניקי מופיעות בין היתר בספרי הזיכרון לקהילה, "שאלוניקי עיר ואם בישראל" (ובו עוזיאל; מרכוס) ו"זכרון שלוניקי" (ובו טולידנו, מוריס). אלה מן המחקרים ומאמרי הסקירה בעניין: הדר, כ"ח; הנ"ל, כבוד; נער, עמ' 139–188; מולכו ונחמה, עמ' 15–18, 25–26; בורשטיין-מקובצקי, חינוך; רקנטי, עברי, עמ' 21–30; מולכו, חינוך 1; מולכו, חינוך 2.
- 35 ראו למשל ברנאי, עמ' 259–267; בן-נאה, חינוך, עמ' 79–80.
- 36 מאזור, עמ' 222.
- 37 מירון, מיעוט, עמ' 172, וראו שם בפירוט בהערה 35.
- 38 עוזיאל.
- 39 כרם, עמ' 166.
- 40 כרם (עמ' 166–167) עמד על התמורות שחולל החינוך המודרני בכלכלה ובמסחר של יהודי סלוניקי. ראו גם הדר, כ"ח.
- 41 מולכו, חינוך 1, עמ' 165.
- 42 שם, עמ' 173.

גדלה הרשת בעיר בקצב מואץ,⁴³ כפי שגדלה בצפון אפריקה, בבלקן ובמזרח התיכון.

שמואל רפאל עמד על מגוון של גורמים שהביאו לירידה במידת השימוש והיצירה בספרדית יהודית:

עיונות בין־דתיים, התפרצויות אנטישמיות [...], עליית כוחה של התנועה הציונית מזה ודרישה לביסוס זהות יהודית־יוונית מזה, לצד התחזקות מעמדה של כ"ח [...] הביאו להחלשת כוחה של הלאדינו [...] לעליית כוחה של הצרפתית כלשון התרבות ולהפיכת היוונית ללשון התקשורת היום־יומית.⁴⁴

השפעת החינוך המיובא ניכרה אפוא: הדיבור בצרפתית ובאיטלקית אומץ בציבור, אם כי הספרדית היהודית נותרה שפת הבית והמשפחה, וגם בשדה הספרות היא נותרה השפה השלטת: ספרים ועיתונים רבים המשיכו להתפרסם בה לאורך השנים. בר בבר עם הקדמה ניכרו תופעות של חילון ושל ירידה בחשיבות החיים הדתיים, בהיקף הלימוד בישיבות ובחיבור יצירות תורניות. אומנם אוירת שבת עדיין שרתה על הציבוריות היהודית בסלוניקי, והנמל, למשל, שבת בשבת, אך שמירת המצוות נחלשה ונעשתה פחות ופחות מוקפדת.⁴⁵ ועדיין נותרה יהדות סלוניקי בבסיסה חברה מסורתית.⁴⁶

חינוך הבת היהודייה בסלוניקי

לעומת החינוך היהודי לבנים בסלוניקי, אשר החל בתהליכי מעבר ממסורות לעדמה, חינוך הבנות היהודיות בעיר נותר עקב אכילס של מערכות החינוך היהודיות השונות. בבתי הספר שיועדו להן קיבלו בנות העיר מענה חינוכי חלקי בלבד, ורק באלה של כ"ח למדו הבנות את המקצועות שלמדו הבנים וניכרה

43 בין 1873 ל־1910 יסדה כ"ח בסלוניקי תשעה בתי ספר ברמות הלימוד השונות. ראו מולכו, חינוך 1, עמ' 168.

44 רפאל, ספרות, עמ' 193–194.

45 כרם, עמ' 167.

46 הדר, כ"ח, עמ' 191. ארול הקר קבע כי אחת "המגמות שהסתמנו בכל הקהילות היהודיות באימפריה העות'מאנית" הייתה "אימוץ דרך חיים ודפוסי חשיבה בכיוון חילוני", הקר, עמ' 379.

שאיפה למצוינות.⁴⁷ הקהילות היהודיות תלו את תקוותיהן בחינוך לבנות של כ"ח והסכינו עם קיומם של בתי ספר נוצריים שקלטו ילדות יהודיות.⁴⁸ עם זאת, בתי הספר לבנות של כ"ח קלטו רק חלק קטן מתלמידות העיר, ולא תרמו להעמדת חינוך הבנות בראש סדר היום הציבורי-החינוכי.⁴⁹

בסלונקי, כבערים גדולות אחרות באימפריה, לא ייחסה החברה היהודית חשיבות רבה להקניית השכלה פורמלית לבנות, מפני שסברה כי אין בכך צורך. בכך אפשרה לחברות מייסונריות לפעול בשדה החינוך ועיצבו התודעה. חלק ניכר מרבני אסטאנבול, איזמיר וסלונקי אומנם התנגדו לבתי הספר של המיסיון, אך במקביל לא ראו צורך בייסוד בתי ספר יהודיים לבנות. סביר להניח שבמפנה המאה העשרים, גם אם היו יחידים בקהילות שחפצו בחינוך זה, לא היה סיכוי לנתב את משאבי הקהילה להקמתו.⁵⁰ הציבור היהודי בערים אלה ראה בחינוך הקתולי לא סכנה אלא הזדמנות להקנות השכלה כללית לילדיה.⁵¹ התפיסה היהודית המסורתית, שזלזלה בחינוך הבנות, הייתה הורתה של הגישה שאפשרה את לימודיהן במוסדות המיסיון.⁵²

באופן מסורתי, בניית הזהות המגדרית החברתית והרגשית של הבת היהודייה הספרדייה התרחשה רק בתוך המרחב הפרטי, בבית. רוב הנשים והנערות לא ידעו לדבר, לקרוא או לכתוב עברית (שפת התפילה ולימוד התורה), או שפה אחרת מלבד ספרדית יהודית. משימותיהן הביתיות היו רבות, והתפיסה הרווחת הייתה שבנות אינן נדרשות ללמוד. הן זקוקות להדרכה, לחום ולאהבה, ואימהותיהן העניקו להן אותם ברוחב לב. לכן נשארו בבית ולמדו כישורי אימהות: טיפול בילדים, ניקיון הבית, בישול, ומשימות נשיות אחרות כגון טווייה ואריגה.⁵³ מצב זה לא השתנה מהותית עד אמצע המאה העשרים.⁵⁴

- 47 הרר, כ"ח, עמ' 191-192. בוגרי כ"ח הקימו בעיר בית ספר למלאכה לבנות שהחל לפעול ב-1887. המוסד נועד לשמש מענה לבנות ממשפחות עניות, והבנות למדו בו במיוחד את מקצועות משק הבית. גם מוסד זה צורף לרשת החינוך של כ"ח. פרטים עליו: שם, עמ' 192.
- 48 בורנשטיין-מקובצקי, חינוך, עמ' 101.
- 49 עוזיאל, עמ' 75-76.
- 50 בורנשטיין-מקובצקי, חינוך, עמ' 97.
- 51 שם, עמ' 72.
- 52 שילה, עמ' 243-244.
- 53 הרר, המרה, עמ' 108. דברים דומים כתבה מולכו, חינוך 1, עמ' 170.
- 54 הרר, שם. מולכו כתבה: "מפתיע להיווכח בנכונותה של קהילת שלונקי לאמץ בשתי ידיה את עקרונות החינוך לבנות" (חינוך 1, עמ' 168). אני מבין את דבריה כאימוץ העיקרון, אך בלי

על פי נתונים מ־1928, שיעור השולטות ביוניית בקרב הנשים היהודיות היה נמוך מאוד, ורוב הנשים העובדות הוסללו לעבודות שלא נדרשה בהן ידיעת השפה,⁵⁵ בתעשייה (51%) ובשירותים אישיים (27%).⁵⁶ רוב העובדות לפרנסתן היו בקבוצת הגיל 10–19, ומגיל 20 ניכרה ירידה במספרן.⁵⁷

חינוך הבנות בסלוניקי היה חלקי ומועט, ורבות הסתנוורו מן ה"חוץ" הזוהר. הן יצאו מבתיהן לעבודות פשוטות בלי הכנה. היקף שילובן התעסוקתי ואופיו קשורים לשיוכן הכלכלי-ריבוי. לנוכח כל אלה קצרה הדרך לשרטוט הקשרים החברתיים האפשריים של הבת היהודייה עם לא־יהודים ולהבנת סכנת ההתבוללות שארכה לפתחן של משפחות יהודיות רבות בסלוניקי.

ימיה הראשונים של אגודת הנשים "התחיה"

חברים אחדים⁵⁸ הצטרפו לאברהם ש' רקנטי כאשר עזב לצמיתות את ארגון "המכבי" בסלוניקי ביום שישי, כ"ג באייר תרע"ו (1916), משהתברר לו שרבים בארגון מתנגדים לתפיסתו, שלפיה אל לו ל"המכבי" להזדהות כארגון ציוני, שכן "דווקא בגלל אופיה הכללי הצליחה [המכבי, 'יש"ר] לקרב את הנוער היהודי על כל גווניו ואף את הנוטים להתבוללות. [...] הפיכתה לארגון לאומי וציוני רשמי היה מסכל את כל המאמץ והיה מרחיק מיד את החוששים להזדהות פומבית עם הציונות", נימק לימים.⁵⁹ כמה מן הפורשים עם רקנטי יסדו עימו אגודת נשים חדשה. בהנהגת האגודה עמדו נשים שהתפטרו גם הן מ"המכבי", ובהן הפעילות דודון חסון (לימים רעייתו של רקנטי), רבקה רקנטי (לימים כהן, אחותו), מתילדה שיבי, אלגרה מולכו, והמורות תמר ציון (לימים מסא) ודודון מנשה.⁶⁰ הפורשים

ליצור פתרון הולם בפועל.

55	מירון, מיעוט, עמ' 171.
56	שם, עמ' 173.
57	שם, עמ' 168.
58	יצחק ר' מולכו, יצחק ש' אמאריי, יצחק ר' כהן, שבתי פראנסס, אלברט ברכה, מריוס מולכו, שם טוב ברזילי, יצחק עוזיאל, דוד אמאריי, רפאל מנשה וחיים עזרתי (רקנטי ומסא, עמ' 416).
59	רקנטי, עברי, עמ' 48 (זה הנוסח במקור; גם ההדגשות במקור).
60	פעילות נוספות היו תמר סטרומסה, מרים הררי, רשל ב'אינה, רשל אב'איו, אליגרי קוב'ו, ד'אנה טאטס, שרה אסיא, אידה אנג'יל, מירי חסון, שרה כהן, ריז'יון בן עוזיא, רז'ין חסיד,

והפורשות מ"המכבי" העדיפו שלא להקים ארגון שיתחרה בארגון שעזבו, ולכן יזמו הקמת מסגרת ייחודית לפעילות ציבורית וציונית של בנות ונשים יהודיות משכילות, ובחרו לקרוא לה "התחיה". "כל המרץ השופע, אש הקודש, הניסיון הרב והתכונות של מסירות וראייה נכונה של המטרה הועמדו על ידי אנשי הקבוצה הזאת לרשות האגודה החדשה", כתבו דודון רקנטי ותמר מסא.⁶¹

עם הקמתה החלה האגודה בפעילות נמרצת ורצופה לחיזוק הגוף ולטיפוח הרוח של הבנות, כמו גם להעצמת הכרתן הציונית המסורתית.⁶² "התחיה", ציינו רקנטי ומסא, הייתה אגודת הנשים היחידה הבלתי תלויה בסלונקי, והיא חרתה על דגלה וביצעה תוכנית ייחודית לבנות. היא "עשתה רבות [...] בהציבה לה למטרה להקים דור של צעירות ואימהות, בריאות בגוף ובנפש, המוכנות למלא את חובתן הלאומית והאנושית במילואה, כהמשך למסורת של בנות 'המכבי'".⁶³ בכך גרמה "התחיה" לתמורה במעמד האישה היהודייה בסלונקי, בשתפה אותה, כשווה לגברים, בפעילות הציונית, העברית, החברתית והאומנותית. "התחיה" הייתה תנועת מרד במוסכמות בחברה שתחמה את תפקיד האישה בתוך הבית והמשפחה. היא התגלתה בהדרגה כגורם מתסיס ומעורר שאפשר לאישה הסלונקאית למלא תפקיד מורכב יותר מזה שמילאה קודם לכן.⁶⁴

האגודה נחלקה לקבוצות גיל, וחברותיה השתתפו בפעילויות לפי רמת קושי בהתעמלות ואתלטיקה ובשיעורי עברית.⁶⁵ כן שמעו חברות האגודה באולם בית הספר "עזרה" הרצאות בנושאים לאומיים והיסטוריים מפי אנשי "התחיה" ומפי מרצים אורחים, וקיימו מדי שבוע שיחות על סוגיות משפחתיות וקהילתיות. מספר החברות הלך וגדל, הגיע למאות (אחרות, ככל הנראה),⁶⁶ ומעגל הפעילות התרחב. כן נוסדו ב"התחיה", שהייתה רשמית אגודת נשים אך פעלו בה גם גברים, מחלקה

רחל אנג'יל, אסתר ברזילי, רחל קוב'ו, מרגו נוח, ריינה עזרתי, ז'ולי אמריו ואורו קאראסו (רקנטי ומסא, עמ' 422).

61 שם, עמ' 416-417.

62 שם, עמ' 417.

63 שם, עמ' 416.

64 שם.

65 המורות היו עליזה מולכו (שהוסמכה בארץ ישראל), תמר ציון ורחל ציון.

66 רקנטי, ריאיון 1.

לתלמידות צעירות, חוג לזמרה,⁶⁷ מקהלה⁶⁸ ולהקה כלית.⁶⁹ הוצגו מחזות שונים בצרפתית, בהם La Juive ו-La Vieille Fille, ו"סנהדרין" באיספנובולית. העלאתם הייתה מוצלחת והיא גיוונה את פעילות האגודה.⁷⁰ גם ערבי בילוי נערכו מדי פעם. "לקחו בהם חלק רק הבנות, שהיוו כעין חברה סגורה, בהקפדה על כללי הצניעות [...] טוהר מידות מדוקדק הנחה אותן בכל האירועים החברתיים, כמו גם באסיפות ובטוילים שנערכו לעיתים קרובות בחלקים השונים של העיר וסביבותיה. זהירות זו הקנתה שם טוב לאגודה והעלתה את יוקרתה בין המשפחות".⁷¹

הייתה זו בועה של צניעות וטוהר-מידות בתוך סביבה שתהליכי המודרניזציה הפופוליסטית המואצים שעברה כרסמו בה. השפעתה של רוח הקדמה וההשכלה, ובמיוחד בלבושה הצרפתי, על יהודי המזרח ובהם יהודי סלוניקי, הייתה רבה באותן שנים. צרפת מילאה תפקיד מדיני נכבד במזרח התיכון וצברה השפעה על מדינות האזור. עיתונאים וסופרים רצו שדבריהם ייקראו על ידי קהל הקוראים באירופה וכתבו צרפתית. הצרפתית נעשתה בהדרגה לשפת ההשכלה הכללית, והאינטלקטואלים היהודים בעיר – שהוקסמו מן הזוהר שאפף אותה ומן היוקרה שהייתה מנת חלקה בעולם – הרבו לקרוא ספרות בשפה זו. יעיד על כך מספר העיתונים שהופיעו בסלוניקי בצרפתית, כעשרה מסוף המאה התשע-עשרה ועד השואה,⁷² ואת כולם פרסמו יהודים. הכול חלמו על נסיעה לפריס. במרבית בתי הספר לימדו המורים את המקצועות הכלליים בצרפתית, שרכשו ברשת כ"ח או בסמינרים ובאוניברסיטאות בצרפת. רוב צעירי העיר ראו בצרפת את מקור המדע, הספרות והחופש. לכל אלה, כמו גם להצגות בצרפתית, לאופנות הלבוש ולמוזיקה, החלה לחבור האפשרות למפגש בין-אישי ישיר, פנים אל פנים, עם דוברי צרפתית, אנשי העולם הגדול.

בכ"ז בתשרי תרע"ו (5 באוקטובר 1915) נכנסו לסלוניקי "גיס סלוניקי" הבריטי

67 בניהול תמר ציון.

68 בהדרכת יצחק כהן.

69 בהשתתפות מירי חסון, רחל אנג'ל, אידה אנג'ל וז'ולי חסון.

70 רקנטי ומסא, עמ' 417.

71 שם, עמ' 420.

72 בהם: *Journal de Salonique* (העיתון של סלוניקי, 1895–1911), *La Tribune Juive de Grece* (הבימה היהודית של יוון, 1923–1926), *L'Independant* (העצמאי, 1911–1940), *La Progre* (הקדמה, 1923–1941), *La Volonte* (הנכונות, 1933–1936) ו-*Pro Israël* (בעד ישראל, 1917–1927); הרר, העיתונות, עמ' 213–218.

ו"צבא המזרח" הצרפתי ככוח חלוצי. בהמשך אותו חודש בא בשערי העיר גם כוח איטלקי. העיר הייתה לתחנת מעבר של אספקה לאזורי הקרבות וריכוז חיילים וקצינים רבים שחנו בסמוך אליה. בסלונקי החלה גאות כלכלית, שלא פסחה על אזרחיה היהודים. כוחות מדינות ההסכמה בחזית המקדונית, שהורכבו מיחידות משש מדינות, כללו באותה עת של ראשית המערכה כוח צרפתי וכוח בריטי. בהמשך הצטרפו דיוויזיה רוסית, גיס איטלקי (במחצית השנייה של 1916) והצבא הסרבי המשוקם (1917).⁷³

כניסת כוחות הצבא הזרים לעיר הנמל התוססת יצרה בעיה מדאיגה שנבעה ממיקומה המרכזי, מאופייה, מן העובדה שהחיילים והקצינים שחנו בעיר או שעברו דרכה היו חיילי עורף ומנהלה, ומכך שרובם היו במצב של המתנה מתמשכת. כך החלו להירקם קשרים – חלקם מזדמנים, חלקם מתמשכים וחלקם אף קשרי נישואין – בין חיילים לבין צעירות יהודיות בסלונקי. אין בידינו פרטים על היקף התופעה ואפיוניה, אך סביר להניח שרוב הצעירות הללו היו בנות למשפחות עניות או מן המעמד הבינוני שלמדו צרפתית או איטלקית, שהרי "אי ידיעת שפות השלטון לא הפריעה לנשים לצאת למרחב הציבורי [...] אולם היא מנעה מהן ליצור קשרים עם הגויים".⁷⁴ היו מקרים של בגידת נשים בבעליהן, נטישת המשפחה ואף המרת דת. מסגרות המשפחה המסורתיות התרופפו, ואנשי "התחיה" ו"המכבי" חששו שהתופעה תלך ותתרחב.

חודשיים בלבד לאחר הקמתה קיבלה עליה אגודת "התחיה" את האחריות להגיב למצב שנוצר, והחלה ליוזם פעולות נגד למניעת התפשטות התופעה. היא הזעיקה את הגורמים בעלי המשקל – הרבנות, ועד הקהילה, ארגונים לאומיים וחברתיים, חוגים עממיים, מוסדות ועיתונים שקידשו את מוסד התא המשפחתי ואת ערך טהרת המשפחה – למאבק משותף לעקירת הנגע. כן פתחה במסע הסברה נרחב בציבור בחלקיה השונים של העיר על ידי כינוסים פומביים ובאמצעות ביקורי בית. לשם כך הקימה ועדות מיוחדות, גייסה כוחות בתנופה רבה, ודרשה לנקוט צעדים מידיים לתיקון הקלקול המוסרי.⁷⁵ בין פעולותיה של "התחיה" ראויה לציין "אספת העם" ב"קלוב החדש", שבה נישא הנאום שעוסק בו מאמרנו.

73 וילארי.

74 הדר, כ"ח, עמ' 190.

75 רקנטי ומסא, עמ' 417–418.

יושב ראש האספה, הרב יעקב מאיר

הרב יעקב מאיר, רבה של סלונקי מאז תרס"ח (1908), היה דמות אהובה ומקובלת. בתקופת שהותו בסלונקי, עד תרע"ט (1919), תקופה הרת תהפוכות, נדרש מתוקף הנסיבות לגלות מנהיגות ולפעול בחוכמה. בסלונקי ובסביבותיה התרחשו מאורעות ששינו את חיי היהודים בעיר לתמיד – מרד התורכים הצעירים, מלחמת הבלקן, כיבוש העיר בידי היוונים והשרפה הגדולה בשנת תרע"ז (1917).⁷⁶ הרב מאיר עמד בכבוד באתגרים שזימנו מאורעות אלה, היה לעוזר ולמשען לקהילה וניסה לאחד את פלגיה. מוסדות הדת וארגוני הצדקה פרחו בימיו, כמו גם מוסדות החינוך והתרבות. שנות כהונתו היו שנים קשות והוא פעל בהן לחזק את הקהילה מחורבות המשטר העות'מאני, לנוכח קשיי ההסתגלות של היהודים לחיים כמיעוט דתי ופוליטי בשלטון יווני.⁷⁷ בתקופת כהונתו בסלונקי הוא זכה לעיטורי כבוד מהסולטאן חמיד, מהסולטאן מהמט החמישי (רשאו), מקונסטנטינוס מלך יוון, מאלכסנדר מלך סרביה וממשלת צרפת. תפיסתו הייתה כי עם ישראל, תורת ישראל וארץ ישראל הם צירוף בלתי ניתן להפרדה.⁷⁸

הנואם המרכזי, אברהם ש' רקנטי

הקהל הרב שהתכנס ב"קלוב החדש" באותה שבת קיצית ראה ברקנטי, צעיר בן עשרים ושמונה, כוח עולה. הוא הספיק לשמש יושב ראש ארגון תיאודור הרצל ולעמוד בראש תנועת "המכבי" בעיר, שהייתה בתחילתה גוף קטן ושולי והפכה בהנהגתו מאגודת ספורט לתנועת נוער ציונית.⁷⁹ ולארגון משמעותי שהפעיל אלפים.⁸⁰ הוא נודע לא רק כמנהיג הרוחני של התנועה אלא גם ככוח הפעיל והמפעיל בכל שטחי העשייה שלה.⁸¹ שומעיו ראו בכך שהקים מחלקת בנות ב"המכבי" מעשה מהפכני. יש מהם שידעו על כך שהרב הראשי, הרב מאיר, אף העיר לו על כך, אך קיבל את ההסבר שסיפק רקנטי: "הכול נעשה בצניעות רבה".⁸²

76 ראו להלן הערות 113–114.

77 הרב, כבוד, עמ' 35.

78 אשכנזי, עמ' 299.

79 אף כי לא זו הייתה כוונתו, כאמור לעיל.

80 ג'ניא, יוון, עמ' 71; ברודר, עמ' 47–48; "התנועה הציונית בסלונקי", אתר יד ושם.

81 רקנטי, עברי, עמ' 39.

82 רקנטי, ריאיון 3. על הקשיים בהקמת מחלקת הבנות ועל חשיבותה ראו רקנטי, עברי, עמ' 40–39.

מאבקו של אברהם ש' רקנטי בקשרי תערובת בסלוניקי

רקנטי, בוגר כ"ח ומן האליטות החדשות שהעמיד החינוך של כ"ח בסלוניקי לטובת חיי הכלכלה והציבור, ביסס בהדרגה את מעמדו כמנהיג הזרם הרדיקלי ביהדות סלוניקי.⁸³ הוא נודע בדיבורו הישיר, ובהיותו אישיות ציבורית ערנית הגיב לכל מהלך חשוב או פרסום בולט. הוא עסק בחינוך לא רשמי באמצעות הארגונים שפעל בהם, והרבה לפעול לעיצוב דעת קהליו בשני הכלים העיקריים שעמדו לרשותו של כל איש ציבור משפיע באותם ימים: נאומים ומאמרים.⁸⁴ בעיתוני העיר הרבה לכתוב בנושאי חינוך.

מוקד הדיון: חינוך הבת היהודייה

כבר ב־1914 ניסח רקנטי את תפיסתו העקרונית באשר לחינוך הבת היהודייה:

יש להחדיר בלב הבנות את האהבה העמוקה לעם ולמולדת, כדי שיתרמו את חלקן בבניין הרוח היהודית הרמוסה, כי הן אלה הדואגות לדור ההמשך. כאשר אש האהבה הלאומית תוצת בליבן והגורל היהודי יופקד בידיהן, הן תעברנה עם חלב האם את כל הרגשות הללו לבניהן ולבנותיהן, והדור שלאחר "דור המדבר" שלנו יזכה להיכנס מוכן לארץ ישראל.⁸⁵

המכנה המשותף בתפיסותיהם של הרב מאיר ורקנטי באשר לחינוך הבת היהודייה בסלוניקי היה "שילדות צריכות ללמוד, שבנות משכילות תהיינה נשים ואימהות טובות יותר, וכן שהשכלה בסיסית ולימודי יהדות ימנעו מהנערות להמיר את דתן".⁸⁶ שניהם ביקשו להפנות את תשומת הלב הציבורית-קהילתית לחינוך הבת היהודייה בסלוניקי. רקנטי היה מודע לגישתו של הרב יעקב מאיר, אהר אותו וצייד בדרכו, אך לא הזכיר אותו בנאומו.

התמיכה בחינוך הבת היהודייה לא הייתה ייחודית לזרם זה או אחר ביהדות העיר. גם התנועות הלאומיות והחברתיות שפעלו באותם ימים כאימפריה העות'מאנית, בהן התנועה הציונית והתנועה הסוציאליסטית, תמכו בהשכלת

83 וסיליקו, עמ' 2. ראו עוד לעיל ברקע למאמר זה. וסיליקו מכנה את תנועת המזרחי הדתית ואת תנועת הרוויזיוניסטים הימנית בסלוניקי בכינוי "רדיקליות".

84 בנו דוד אמר עליו: "פעילותו של אבא ז"ל בשדה העיתונות הייתה חלק בלתי נפרד מפעילותו הציבורית [...] העיתונות שימשה לו מנוף לעבודה ציבורית ולאומית מאומצת, למעשים רבי חשיבות ורבי תוצאות"; רקנטי, תקשורת.

85 פורסם בשנתון איל מכביאו, 1912 (תרגמה מספרדית יהודית ניצה דורי).

86 הדר, כבוד, עמ' 24.

נשים כדי לחזק את תודעתן הפוליטית. מבחינתן, נוסף לאימהות תפקיד חדש, פטרייטי – חינוך ללאומיות, או לחלופין לסוציאליזם.⁸⁷ גם מייסדי כ"ח תמכו בהשכלת האישה היהודייה כדי לגדלה להיות שותפתו הפעילה של הגבר במהלך החיים.⁸⁸

הנאום גובש בתוך שבועות אחדים לחוברת בשם "פור לה פוריזה די לה פ'אמיאה ג'ודיאה" [=למען טהרת המשפחה היהודית] שיצאה לאור בחודש אב של אותה שנה. החוברת חולקה חנינם באלפי עותקים בכתי היהודים בסלוניקי.⁸⁹ את הדפסתה מימן, ככל הנראה, ארגון "התחיה". העלאת הנאום על הכתב נבעה מן הערך החינוכי שראו בו רקנטי, ידידיו ותלמידיו, מעבר לזמנו ולמקומו.⁹⁰ רבים מיהודי העיר זועזעו מן התהליך שהחל להתהוות לנגד עיניהם (רקימת הקשרים הנזכרת בין הצעירות היהודיות ובין החיילים החונים בעיר), וארגונים דתיים וכתבי עת בעיר הגיבו עליו. פעולות הסברה מסועפות נערכו בקצב מוגבר, העידו דודון רקנטי ותמר מסא. בנות "התחיה" העלו בהצלחה את המחזה "נישואי תערוכת" שנועד לדון בבעיה במישור האומנותי-חברתי, וחברות התנועה העידו לימים כי "פרסומים בדפוס על נושאים לאומיים ומוסריים יצרו הד חיובי בציבור".

87 שם, עמ' 9.

88 מולכו, חינוך 1, עמ' 168. על יחסם של מנהיגי קהילות ורבניהן לכ"ח נכתב רבות. ראו, בין היתר, בורנשטיין-מקובצקי (חינוך) על תורכיה (אסתאנבול, סלוניקי ואיזמיר); חרובי על תוניס; ביטון על מרוקו; הדר (כ"ח) על סלוניקי; אילן (רי"ח) על בגדאד. מסקנתו של אילן מעניינת: "במקום שלילה גורפת של בשורת המודרנה מצד אחד או התבטלות מלאה מפניה מצד אחר הציע הרי"ח (הרב יוסף חיים מבגדאד, שאומנם לא נשא בתפקיד רשמי אך היה בעל השפעה רבה [יש"ר]) גישה שלישית: חיזוק היסודות המסורתיים ושכלול דרכי הנחלתם כדי להתמודד טוב יותר עם המודרנה". גישתו של רקנטי הייתה זהה לזו של הרי"ח.

89 רקנטי, טהרה. החוברת בת שישה עשר עמודים, בכריכה רכה ובגודל ובתבנית נוחים לקריאה של 14.5x20.5 ס"מ. עותק יחיד שלה נמצא בספרייה הלאומית בירושלים, במחלקה לספרים נדירים, וסימנו R. 8#31V4456. תצלומו נושא אותו מספר (בלי הסימון R). פרט לפרסום העצמאי, הנאום פורסם שוב בכותרת "לה פ'אמילייה ג'ודיאה" [=המשפחה היהודית], בשנתון איל ג'דיי [היהודי] תרצ"ז, עמ' 33-44. תודה לד"ר דב הכהן שמסר לי מידע זה. את הפרסום השני יזם ככל הנראה רקנטי עצמו, עורך איל ג'דיי, שחש צורך לשוב ולהתריע מפני התופעה. לאחרונה פורסם תרגומו של הנאום בביוגרפיה שכתבתי על סבי. ראו רקנטי, עברי, עמ' 378-380.

90 ראו ההערה הקודמת.

מאבקו של אברהם ש' רקנטי בקשרי תערובת בסלונקי

גם מחלקת הכנות של תנועת "המכבי" בעיר הצטרפה לפעילות, ו"הגל העכור דעך ונפסק".⁹¹

הנאום – מבנה, שפה, לשון ורטוריקה

הנאום נישא בספרדית יהודית, שפה שבידלה את יהודי סלונקי מסביבתם. בשפה זו הרגישו חופשיים לדבר, והיא ביטאה, ואולי אף העצימה, את תחושת ה"בעל-ביתיות" שחשו בעירם.

אין בידינו עדויות המסייעות לקבוע אם הנאום המודפס זהה לגמרי לזה שנישא בעל פה ונקרא מן הכתב, או שלאחר הנאום שב רקנטי וערך אותו, והוסיף את מה שאלתר ואמר בפועל בפני קהל שומעיו. לכן אתייחס אל הנאום המודפס כאילו היו אלה הרברים שאמר.

אתבונן תחילה בהיבטים הצורניים של הנאום. מתרגמו, אבנר פרץ, מתרגם וחוקר ספרדית יהודית מובהק, אשר חיבר את המילון המקיף לאדינו-עברית "לשון מאספמיא" (עם גלדיס פימיינטה),⁹² ציין כי הנאום נכתב במשלב גבוה של לאדינו מתמערבת – הלשון שהתפתחה בשליש האחרון של המאה התשע-עשרה בבוא עידן ההשכלה ליהדות האימפריה העות'מנית. סוג לשון זה הוכשר בידי עיתונאים, מורים, סופרים ומתרגמים לשמש לשון מודרנית שניתן להתבטא בה בתחומים שונים של החיים המתחדשים: עיתונאות ופובליציסטיקה, ספרות יפה (מקור ותרגום) ועוד.⁹³

"לשונו של רקנטי", הוסיף פרץ, "היא דוגמת מופת לדרגה הלשונית הגבוהה שהגיעה אליה לשון זו בעשורים הראשונים של המאה העשרים. הרבר מתבטא בעושר הלשוני (אוצר המילים), בגמישות ההבעה (תחביר) ובדיוק הלשוני (היכולת להעביר לשומעים/קוראים את הרעיונות מבלי להיתפס למליציות נבובה המכסה על קוצר יד)".

פרץ הצביע על כך שהמאמר כתוב במשלב גבוה ואחיד (בלא עירוב משלבים שונים). אף שבמהותו הוא נאום שנישא באוזני משכילים ונועד להניעם לידי מעשה, אין הוא "יורד" בלשונו אל קהל השומעים, כי אם מבקש כביכול "להעלותם" אליו. מאפיינים את לשונו ההיבטים המרכזיים של ה"ספניולית" המתמערבת:

91 רקנטי ומסא, עמ' 418 (שני הציטוטים האחרונים).

92 פרץ ופימיינטה.

93 ברשימה מקיפה ששלח לי פרץ בדוא"ל ב-15 בפברואר 2021 (גם בציטוטים להלן מפרץ).

טהרנות לשונית – המתבטאת בכך שהיא נקייה כמעט לחלוטין מתורכיזמים (אף על פי שהחטיבה הלשונית ממקור תורכי תופסת כ־12 אחוז מאוצר המילים של הספרדית היהודית), והעשרה – המתבטאת בשאיבה של חומרים מלשונות אירופיות, בעיקר הצרפתית והאיטלקית, תוך התאמתם המורפולוגית לדרישות הלשון הספרדית היהודית. חומרים כאלה הם לעשרות בלשון המאמר. אולם מה שמייחד את רקנטי הוא העשרה משלו של אוצר המילים. פרץ מעיד:

בחנתי בצורה מדוקדקת את עשרת העמודים הראשונים של המאמר ומצאתי שם לא פחות משלושים מילים שלא נרשמו כלל במילונים השונים של הלאדינו.⁹⁴ זוהי כמות עצומה יחסית להקף הטקסט שבו מדובר; בחינה מקרוב של מילים אלה מעלה כי בחלקן הגדול אלו הן נגזרות לשוניות מתוך חומר לשוני קיים: גזירת פועל מתוך שם עצם, למשל מתוך שם העצם "אוריאל" (זר רפנה) הוא גזור את הפועל "אוריאלאר" (לעטר מישוהו), גזירת תואר הפועל מתוך תואר השם או פועל וכו'. עם זאת יש גם מקרים של שאיבה מלשון אחרת, למשל "אבז'וראר" מן הצרפתית abjurer (להתכחש).

לעניין האמצעים הרטוריים כתב פרץ כי הנאום מבקש להניע את שומעיו לפעולה, ולכן יש בו פניות ישירות אליהם. רקנטי משתף את עצמו עם קהל השומעים (אינו מתנשא, אינו מסתפק בתפקיד משקיף אובייקטיבי): "אנחנו יצרני אסוננו, יען עשינו את אבותינו עיוורים [...] אנו כולנו, בחובטנו בשתי ידינו על ראשנו ועל חזנו, צריכים לקרוא: אשמןנו".

אך האמצעי הלשוני הרטורי הבולט ביותר הוא השימוש בצורות נרדפות הבאות בשרשרת בזו אחר זו, מעין תקבולות מרובעות, מחומשות ויותר מזה. אלה ממלאות את הטקסט לאורכו. למשל: "כך קורה שבנותינו הצעירות שהיו גאוותנו ותהילתנו, מופת הזור, התום והטוהר, האור של בתינו", וכן: "בהימשכן להופעתו הנאה, לגזרתו, לברק כפתורי הכסף של מדיו, ולמילותיו החלקלקות". חזרות אלה בונות את הקצב ואת המוזיקה המתנגנת של הנאום ויש בהן כדי לסייע לשומעים לצלוח מעקשים לשוניים (ביטויים קשים, חידושי לשון של הנואם): אם לא הובן

94 לרבות המילון "אוצר הלשון הספניולית לדורותיה וסוגותיה", השואב את אוצר המילים שלו מ־44 מילונים וגלוסריום וממובאות הלכות מקרוב ל־250 ספרים וכתבי יד בסוגות שונות של השפה – סך הכול 60,000 ערכים.

ביטוי כלשהו יבואו הביטויים הצמודים אליו ויטילו עליו אור, או שהביטוי הקשה ייבלע בתוך השטף הרטורי.

ואני מוסיף על דברי פרץ: שפת הנאום גבוהה וחגיגית. הנאום בנוי ממשפטים מלאים וארוכים, לפעמים אף מסורבלים, כאשר הוא עוסק בעקרונות חינוך ובתפיסות אידיאולוגיות, וממשפטים קצרים וחריפים כאשר הוא מתאר את הצדדים המעשיים: את בעייתיותם של קשרי התערובת מחד ואת הפתרונות המוצעים מאידך. יש בו ניסיון להעמיד משני צידי המשוואה, לסירוגין, דבר והיפוכו: את הימים היפים שידע עם ישראל מקדם לעומת הרעה המתרחשת כעת. הוא בנוי במעברים חדים בין שתי התופעות המנוגדות, ויש בו – במספר כמעט שווה – מילים חיוביות ומילים שליליות.

הדברים מנוסחים בלשון חדה וחד־משמעית: "השיטפון הגורף [...] הסכנה הרצינית המאיימת [...] הגל ההרסני המבקש להביא לאובדנו" (שו' 130–131); "ייתכן ש[...] בנותינו [...] אחיותינו [...] אם לא נשותינו ואימותינו [...] יילכדו ברשת הפרושה" (שו' 144–145); "להיסטוריה הבלתי מוכתמת עד עתה של קהילתנו מתווסף עתה דף שחור" (שו' 150); "בתי הספר הזורים [...] העלוקות המוצצות את דם בנינו ובנותינו וחובלות בגופם ונשמתם" (שו' 229–230); "היבדלות [...] מכל זיהום" (שו' 274), ועוד.

הרוגמאות שהביא רקנטי כ"תנא דמסייע" היו בסיסיות וידועות, להשערתי, לרוב קהלו: דבקו באלוהים של מתתיהו החשמונאי, מעשה הקנאות של פינחס בן אלעזר הכהן, פסוקי קינה ממגילת איכה, המילה "אשמנו" הנאמרת בווידי פעמיים ביום, ציווי הקדושה הבסיסיים המופיעים בתורה, ובצר כל אלה פנינים מספרות העולם ומספרות עם ישראל. רקנטי לא היה תלמיד חכם, אך ידע היטב תנ"ך, תפילות, "פזמונים" [=פיוטים] ומנהגים. בנאום, וגם לאורך דרכו הציבורית, העביר מסר ולפיו היהדות, על עקרונותיה המרכזיים, היא דבר פשוט לשמירה. די ברצון עז ובמשמעת עצמית חזקה. העיקרון המנחה את דבריו, גם אם כמסר סמוי, הוא שנאמנות לתא המשפחתי, נאמנות למסורת ולמורשת ונאמנות לאומית עולות בקנה אחד.

לסיום תת־פרק זה אוסיף הערה צורנית בעלת משמעות תוכנית: ארבע פעמים אמר רקנטי בנאומו "בית", עשרים ואחת פעמים "משפחה", ארבע פעמים "משפחותינו", תשע פעמים "חינוך" ושלוש־עשרה פעם "בית ספר". לא בכדי. הקשר בין הבית, המשפחה ובית הספר נראה בעיניו מהותי להצלחת החינוך. על מי מוטל האתגר? המילה "מוזטרוס" (אנו, אנחנו) חוזרת בנאום שבע־עשרה פעמים.

בצד אזכור גדולתה של סלוניקי בעבר, יש כאן להערכתנו כוונה גלויה לגייס את הציבור הרחב למלחמה עממית בקשרי התערובת. לתפיסתו של רקנטי, על הציבור להוקיע אותם ולהתנגד להם בכל תוקף.

הרעיונות המרכזיים בנאום

הנאום הגיב ישירות על מעשי הזנות ופריצת גבולות הצניעות ההלכתית בסלוניקי באותם ימים. הוא קרא בדבריו לתנועה של שיפור המעשים ולחזרה אל קודשי האומה, בבקשו להוכיח עד כמה חיוני חינוך הבת היהודייה ברוח המסורת. להלן אסווג את תוכני הנאום לעשרה רעיונות מרכזיים עיקריים (בסוגריים – מספרי השורות בנאום העוסקות בכל רעיון).

1. **קבלת אחריות** (שו' 130–148). השאלה הראשונה שעצם קיומה של "אספת העם" יכולה הייתה לעורר היא: "מי שמו", מי הטיל על רקנטי לעסוק באתגר זה?

רקנטי נהג להתגייס מטעם עצמו שוב ושוב לעשייה ציבורית והתנרב לקבל עליו אחריות, בהכירו את מצב היהדות בעירו, את מצב מוסדות הקהילה בכלל ("בעוד מקרה אחד ויחיד מבין המקרים שנוצרו עורר זעם כללי של האוכלוסייה היהודית לפני שלושים-ארבעים שנה, וגרם סערה אמיתית", שו' 132–133) ואת יחסם לתחום הערכי-חינוכי.⁹⁵ אשר על כן הוא חש שגם בפרשה כאובה זו עליו, כמנהיג ציוני, ועל סביבתו החברתית ועל אוהדיו, להתגייס למשימה, בייחוד כשה"רעה" (שו' 143) הולכת ומתקרבת אל פתח הבית היהודי. את תפקידו ראה בהסברה ובשכנוע, בכתב ובעל פה, ואף בעשייה בפועל מתוך חובת ערכות הדתית ("הבנות העורקות ממשפחותינו [לא ממשפחותיהן; יש"ר] למרבה החרפה", שו' 115–116), ומתוך תחושה של "במקום שאין איש השתדל להיות איש" (משנה אבות ב, ה).

2. **הצורך בהמשכיות יהודית בהנחת יסוד**. ומכאן – לטקסט שאיננו. שתי הנחות היסוד העיקריות של רקנטי, שלדעתו אינן צריכות הוכחה ואף לא

95 ריון (עמ' 142) הצביעה על ואקום שנוצר בהנהגת הקהילה אחרי סיפוח העיר ליוון בשנת 1912: מחד ההנהגה הייתה נאמנה לחלוטין למדינה היוונית והתנערה מן התנועה הציונית, ומאידך "הסתבר שהחוגים הציוניים פועלים במקום שהקהילה הייתה צריכה לפעול, למשל אחרי פגיעות ביהודים בסוף 1912". רפאל (התחיה, עמ' 85) כתב כי התנועה הציונית בעיר פעלה בערוצים עצמאיים ולא הייתה קשורה ישירות למוסדות החינוך היהודי בסלוניקי.

מאבקו של אברהם ש' רקנטי בקשרי תערובת בסלונקי

הנמקה, היו שהמושג טהרת המשפחה היהודית ברור לשומעיו (ולקוראיו), ושכל מי שעם ישראל יקר לו חייב לשמור על ההמשכיות היהודית ולהימנע מנישואי תערובת וממתירנות מינית שעשויה לגרום להם. את הפסקה הראשונה הקדיש לסימון האידיאל של מופת המשפחה היהודית. הוא התייחס לצירוף "טהרת המשפחה היהודית" לא כאל צורך בשמירה על מערכת הלכות נידה, אלא כאל תפיסת עולם לאומית-חברתית רחבה ומקיפה, המציבה במרכז את המשפחה היהודית המחויבת לשמירת המסורת היהודית ולהעברתה.

3. **תולדות ישראל הן רצף אחד** (שו' 27–63). ומכאן להנחת יסוד שבאה לידי ביטוי בנאום. רקנטי, שהתעניין כאוטודידקט בהיסטוריה היהודית והיה בעל מודעות היסטורית מפותחת, ראה בדברי ימי העם היהודי רצף אחד, רלוונטי ובעל משמעות לכידה, אשר מחלקים ממנו אפשר ואף רצוי ללמוד על חלקים אחרים. גישתו זו, שיש להיסטוריה היהודית "איזה עיקרון מנחה העשוי לזכות בהכרה כללית",⁹⁶ אפיינה את נאומו, כפי שאפיינה את גישתו לאורך שנות פעילותו הציבורית. כמי שניסה לעודד את התגבשותו המיוחדת של זיכרון לאומי, הוא ביקש ללמוד מוסר השכל מאירועי העבר. "עם ישראל חייב להישאר נאמן לעברו הייחודי בהיסטוריה" (שו' 275), טען. עם זאת, לא עסק בשאלה האם אירוע מסוים אכן קרה או אמירה מסוימת אכן נאמרה. הערכים החינוכיים שהועברו במסורת עם ישראל ובזיכרוננו הקיבוצי מדור לדור הם שהעסיקו אותו, ובמודע או שלא במודע נקט אפילו אידיאליזציה של ההיסטוריה.

4. ומכאן לנאום על פי הסדר. תפיסה זו של ההיסטוריה ושל הזיכרון משיקה לגישה שבה דגל רקנטי, הרואה בהכרת העבר תנאי להכנה לעתיד.⁹⁷

96 ירושלמי, עמ' 121.

97 אינני יודע אם רקנטי הכיר את כתביו, אך נראה כאילו הודה עם דברי המדינאי והפילוסוף ממוצא אירי, אדמונד ברק. רוח השמרנות החדשה שברק נתפס כדבורה המרכזי במאה ה'18 מכירה באפשרות של התקרמות ושינוי לטובה, אך דורשת לעשות זאת בזהירות ובמתינות, מתוך מתן כבוד למנהג ולמסורת. לא כל תופעה שנראית כהתקרמות היא אומנם חיובית, טען ברק, והחוכמה המצטברת בחברה לאורך מאות שנים עמוקה מן הרעיונות הרציונליים המודרניים, ולעיתים אף מרחיקת ראות מהם (ראו סתיו). ברק חייב רקימה של קשר בין הדרות והבליט את הצורך לחיות מתוך יחס עמוק להיסטוריה כדי להתמודד עם ההווה ולהיות נכון לעתיד (אבלמן, שרשרת).

העובדה שהשתמש כמעט בקביעות בנאומו בזמן הווה כדי לתאר תופעות ומצבים שאירעו בעבר מעידה על כך. רקנטי היה מנהיג בעל תחושת ייעוד היסטורית שראה בתקופתו תקופה הרת גורל; הוא היה מחויב לעבר ומחויב לעתיד, מהפכן שפעל והפעיל מתוך תודעת רציפות.⁹⁸

5. רקנטי ראה בבית את היחידה הבסיסית של העם ואת הגרעין העיקרי והמשמעותי ביותר שלו (שו' 8–12 ועוד): המשפחה "מייצגת בזעיר אנפין את העם היהודי במלוא היקפו" (שו' 21–22). זהו בסיס החינוך היהודי.

6. החינוך הוא משימת-העל (שו' 150–196 ועוד). בנאום כולו יש לראות חלק מהתמקדותו של רקנטי בחינוך. "אף שבשלונקי של אז לא היה שום פחד של טמיעה והתבוללות", כתב מיכאל מולכו בהתייחס לשנת 1920, "[רקנטי] חש בהרגשתו הדקה שבלי חינוך עברי הגון אין האומה הישראלית יכולה להתקיים בגולה".⁹⁹ חינוך עברי הגון, סבר רקנטי, הוא חינוך דתי-לאומי הן בבית הן בבית הספר, ועל שניהם להיות תואמים זה את זה ושלובים זה בזה. כאשר קרא למלא את הריק של הרוח (שו' 213) התכוון לחינוך במובנו הרחב ביותר – ל"רוח אחרת", לאווירה שונה וחיובית לא רק בבית ובמוסדות החינוך אלא גם ברחוב, במקום העבודה, בבית הכנסת, בחנות ועוד. שם העט של רקנטי כעיתונאי וכעורך, פֶּלֶב, נבע מן הפסוק "וְעַבְדִּי כָלֵב, עֶקֶב הָיְתָה רֹחַ אַחֲרָת עִמּוֹ".¹⁰⁰ הוא שאף והטיפ לרוח אחרת שחינוך טוב עשוי להנחיל.

7. הבעיה: בניעה לקדמה ולהשכלה (שו' 69–96 ועוד). כיהודי המחויב לשמירת מצוות צידד רקנטי ביחס של מידור כלפי המודרניות. במודרניות ובמסורת לא ראה תרתי דסתרי. את המודרניות, סבר, יש לאמץ, תוך ניהול משא ומתן קוגניטיבי עם החדש,¹⁰¹ בד בבד עם אמונת ישראל, עם נאמנות לקודשי ישראל, ולא מתוך סגידה עיוורת. בנאומו ובכתביו הטיפ לגאווה יהודית ולדימוי עצמי חיובי של היהודי כאשר הוא. ראוי שעם ישראל יקבל את החלקים בתפיסה המודרנית שעשויים לתרום לו, אך לא את מלוא

98 את שתי ההגדרות האלה, שנאמרו על אישיות אחרת, שאלתי מדברים שאמר לי נחם אילן בשיחה.

99 מולכו, לוחם, עמ' 77.

100 במדבר יד, כד.

101 למגוון דרכי התגובה של האורתודוקסיה למודרנה הוצעו במחקר הגדרות שונות. טובה אילן מנתה בכנס לביא תשנ"ט (אילן, ציונות, עמ' 30): א. הסתגרות בפני החדש; ב. בניעה לכל החדש; ג. ניהול משא ומתן קוגניטיבי עם החדש. בחרתי כאן בהגדרה זו.

השקפת העולם הנובעת ממנה. במקביל, יש להתייחס אל האמונה היהודית באהרה ובכבוד, תוך הבנה עמוקה ומלאה שהיא רלוונטית ורבת משמעות לדורו ולכל דור.

8. **שאיפה אל הרוחני** (שו' 7, 17, 21, 25, 35, 99, 154, 179–180, 270). רקנטי

דרש משומעיו להתרחק מחומרנות ומתפיסה חומרית ולדבוק בסולם ערכים רוחני-ערכי. "תמכנו בהן [=בבנותינו] בעת שפיתחו השקפות ורגשות חולניים וקלי דעת של אנוכיות וחומרנות מבחילות ודוחות" (שו' 161–162). לאורך שנות פעילותו לחם בערכים של סיפוק מידי ושל גישת "כאן ועכשיו".

9. **בכורתה הרוחנית של סלוניקי** (שו' 124–129). מן הראוי שסלוניקי

המפוארת, שהייתה במשך מאות שנים מרכז יהודי תורני ותרבותי חשוב, לא תידרדר, אלא תשוב למעמד הבכורה הרוחני שלה ותתמיד להחזיק בו. במסר סמוי שאל רקנטי פסוקים שאמר הנביא על ירושלים ושייך אותם לסלוניקי (שו' 127–128), "ירושלים דבלקן".

10. **במשפטים החותמים את הנאום** (שו' 261–268) התווה רקנטי **שתי תגובות**

נדרשות: מיידית ועתידית. תחילה יש לנקוט גישה מעשית, חריפה וחדה, באמצעים מהירים ויעילים, אולי אף במעשים של קנאות לביעור הרע (בדבריו טמון מסר נסתר: משה רבנו הסכים למה שעשה פינחס לזמרי בן סלוא ולכוכבי בת צור; במדבר כה). יש לטלטל את דעת הקהל וליצור סערה ציבורית "כדי לעצור את הרעה" (שו' 240). פתרון חלקי, אך לטווח ארוך, הוא לפתוח ולטפח בתי ספר מסורתיים-לאומיים לבנות ולבנים, במקום מוסדות החינוך המרוקנים מכל תוכן יהודי בסיסי, וכחלופה לבתי הספר הנוכריים של המיסיון, "להרס שזרע שנשמתה החינוך שקיבלה" (שו' 194). תפיסתו הייתה כי על בנות יהודיות לקבל חינוך מסודר בבית הספר, וחינוך כזה צריך להיות מסורתי ולאומי גם יחד. בנות משכילות, סכר, תהיינה נשים ואימהות טובות יותר, והשכלה בסיסית ולימודי יהדות ימנעו מהן לסטות מדרך הישר ולהמיר את דתן.¹⁰²

במאמריו (רקנטי פרסם מאות ואולי אלפי מאמרים, כתבות ומכתבים למערכת) עמד על החוסר העיקרי בתוכניות הלימודים של כ"ח, והרגיש שעל בתי הספר הרצויים להאדיב על תלמידיהם את לימודי הקודש ואת תולדות ישראל, אך גם

102 כך כתבה הדר (כבוד, עמ' 24) על תפיסתו החינוכית של הרב יעקב מאיר.

להתחרות בשאר בתי הספר בכלל תחומי הלימוד והחינוך, כולל בהיבטים של לימודי החול, בהנחלת מיומנויות ובלימוד שפות זרות.¹⁰³ שילוב זה, ידע, אינו קיים בבתי הספר של כ"ח.¹⁰⁴

היחסים בין אברהם רקנטי ובין שומעיו וחניכיו כדי לנסות לשער מה מקומם של הנאום ושל הנאום בסדר היום החינוכי של הזרם הרדיקלי, יש לחזור כמה שנים לאחור. בשנת תר"ע (1910) פגש העיתונאי החוקר אברהם אלמליח (1885–1967), איש ירושלים, את רקנטי בן העשרים ושתיים בסלוניקי:

הוא היה מפרחי העסקנים שהתחילו להתבלט בפעילותם הציונית, ושמו הלך לפניו גם בשאר ערי תורכיה. [...] מיום שעמד על דעתו והתחיל לאחוז בעט סופר נהג [...] כאיש מלחמה. הוא היה תמיד סוער וחרדור רוח סרקזם ממית [...] לוחם עז, תקיף ונללב כאחד במזגו.¹⁰⁵

כבר מימיה הראשונים של "התחיה" בתר"ו (1916) אפשר היה לשער מה יהיה מקומו של רקנטי בתנועה, על פי הניסיון שנצבר בתנועת "המכבי". סיפר אחד ממפקדי "המכבי":

כולנו נדמינו לקבוצה מחושמלת שבלחצו על הכפתור פעלנו כולנו כאיש אחד. [הוא] לא ידע ויתורים ברעותיו ועמד על דעתו בכל הנוגע לצורתה הרוחנית של האגודה [...] הוא אצל ממדותו על כל סביביו. הערבים, הלילות

103 הרעיון לקוח מנער, עמ' 144. דברים ברוח זו כתב רקנטי בעיתון פרו ישראל, 57 (י"א בטבת תר"ף, 2 בינואר 1920).

104 על מאבקיו של רקנטי בכ"ח ראו נער, עמ' 150; רקנטי, עברי, עמ' 98–103. ייתכן שברקע נאומו של רקנטי עמד לא רק האיום שראה בעלייתו של כ"ח, אלא גם פרט מסוים שלה: סיום תהליך סגירתם ב-1914 של שבעה מוסדות לימוד חדשים. מוסדות אלה נוצרו ב-1911 בעקבות מיוזם של עשרים וארבעה בתי ספר מסורתיים ממגזר החינוך הפרטי הדתי, חֲבֵרוֹת ("חדרים"), שבהם למדו כשלושת אלפים תלמידים בתנאים קשים. המיוזם, שהוסיף לרשת כ"ח בסלוניקי נפח רב, נועד בין היתר להרחיק את התלמידים מהשפעה ציונית (מולכו, חינוך 1, עמ' 173) וצמצם את כוחם של בתי הספר המסורתיים. סגירת בתי הספר הממוזגים, שנבעה מטעמים כלכליים, הותירה את התלמידים, ככל הנראה, בלא מענה חינוכי ראוי.

105 אלמליח, עמ' 3.

מאבקו של אברהם ש' רקנטי בקשרי תערובת בסלונקי

יימי השבתות לא הספיקו כדי לתת פורקן לכוה הוולקני הפורץ הבלתי נלאה של אברהם רקנטי.¹⁰⁶

והעיד אחד מחניכיו:

ביקרנו במכבי כל ערב [...] רק בבית הזה הרגשנו את עצמנו כמו במשפחה [...] אברהם רקנטי מגיע. באופן אינסטינקטיבי כולנו עומדים דום. הוא מחדיר בנו את השקפותיו [...] הסתדרנו לתרגילי התעמלות. רקנטי היה הראשון להישמע לפקודות המעמלים. הוא היה הראשון לשמש דוגמה ומופת של הקשבה ומשמעת.¹⁰⁷

ובנו דוד אמר עליו:

בהליכותיו הפרטיות לבבי, בעל הומור עדין, צנוע, מתנהג בפשטות מוגזמת [...] ועם זאת בעל נפש משתפכת ופיוטית ברגעי התעלות וברגעי חג ומועד. ובפעילותו הציבורית – בעל מזג סוער, חריף, בלתי פשרני [...] ועקשני בחתירתו למטרה.¹⁰⁸

דוד שמע מאות פעמים את נאומו אביו, שהיטיב לנאום מן הכתב (את רוב נאומו) ובעל פה (את מיעוטם), וסיפר לי כי "היה נואם טוב". את נאומו שבכתב הגיה האב וסיפר שוב ושוב. הוא דיבר לאט ובאופן בהיר ומוטעם והשתמש בהדגשות רטוריות. הוא דיבר בדרך כלל ב"איספניולית לציבור", דברים בהירים וישרים, ושילב שפה גבוהה עם שפת דיבור, שילוב ששיווה לדבריו אופי שאינו יום-יומי, שמעל לחולין. הוא שלט בספרדית יהודית ושילב בדבריו לא פעם מקורות יהודיים, רובם מן התנ"ך ומן המדרש. הוא שלט בעל פה בפרקי תנ"ך רבים בלאדינו.¹⁰⁹

כן העיד דוד כי אביו ידע לרכוש את אמון קהל שומעיו והיה מקובל על שכבות

106 ונציה.

107 דברים שאמר שם טוב ברזלי, מורה לצרפתית בבתי ספר של הקהילה היהודית, פעיל "המכבי" ו"המזרחי", במסיבה שערכה הסתדרות "המזרחי" בסלונקי לרקנטי לקראת עלייתו ארצה עם משפחתו במרחשוון תרצ"ד. רקנטי, עברי, עמ' 44.

108 רקנטי, אברהם, עמ' 511.

109 רקנטי, ריאיון 3.

רבות בציבור. "אנשים אהבו אותו", הדגיש הבן. "הוא השפיע על הקהל הרחב, ציבור מסורתי-לאומי. הרי בין ספרדים קשה להבדיל בין דתיים למסורתיים".¹¹⁰ מנהיגותו של רקנטי הייתה מעצבת, והיא חוללה תמורה ערכית בקרב אלפים מיהודי סלונקי. הוא ידע כיצד להגביר את ההנעה, המורל והמעש של הקבוצה הלא רשמית שהנהיג.¹¹¹ הוא היה בבחינת נרטיב המקנה משמעות, מחזק זהות אישית-חברתית וערך עצמי.¹¹²

לימים שימש רקנטי נשיא הסתדרות המזרחי ביוון ויושב ראש התנועה הרוויזיוניסטית בסלונקי. בתחילת שנת תרצ"ד (1933) עלה ארצה עם אשתו ושלושת ילדיו, המשיך בה בפעילות ציבורית ענפה, ואף שימש חבר הכנסת הראשונה ויושב ראש ועדת השירותים הציבוריים מטעם תנועת החרות.

גלים נוספים של קשרי תערוכות

בעומדו באותה שבת בתרע"ו (1916) ב"קלוב החדש" לא שיער רקנטי שהתופעה שכנגדה יצא עומדת רק בתחילתה. גם המצב המדיני של יוון נראה לא קשור אליה. באותו קיץ בלמו כוחות מדינות ההסכמה את פלישת כוחות מעצמות המרכז, ועד סוף 1916 התייצב קו החזית מצפון לסלונקי תוך התפתחות מלחמת חפירות בין הצרדים. ביוני 1917 נוספה יוון למעצמות ההסכמה, וכוחותיה הצטרפו ללחימה בצבא הבולגרי בחזית מקדוניה.

בשבת, ל' באב תרע"ז (18 באוגוסט 1917), פרצה שרפה גדולה בסלונקי. היא גרמה נזקים חמורים ברכוש, שיבשה את מהלך חיי העיר למשך חודשים ואף פגעה בנפש. כעשרת אלפים יהודים נותרו בלא קורת גג. בתי ספר, ספריות, בתי כנסת, בתי מדרש ומשרדים של תנועות וארגונים נשרפו.¹¹³ בעקבות השרפה הפקיעה עיריית סלונקי את השטחים שנשרפו ובנתה אותם מחדש במטרה להפוך את סלונקי לעיר הלנית ומערבית. על אף הקשיים שידעו תושביה היהודים בין פרוץ השרפה לבין הצהרת בלפור ("י"ז בחשוון תרע"ה, 2 בנובמבר 1917),¹¹⁴ העיר נהנתה משגשוג כלכלי חסר תקדים, בייחוד בעקבות הפיכתה המחודשת למרכז צבאי.

110 שם.

111 פופר.

112 שם.

113 ג'ניא, מבוא, עמ' 26.

114 ההצהרה נתפסה בקרב ציוני העיר כבשורה רבת חשיבות ובעקבותיה הואצה הפעילות הציונית בה.

חשיבותה כעורף צבאי גדלה משקבע בה חיל המשלוח של מעצמות ההסכמה את מחנהו, בתמיכת ראש הממשלה וניזלוס. אומנם המלך קונסטנטינוס התנגד למהלך זה, אך וניזלוס יזם מהפכה, תפס את השלטון, אסר את המלך בארמונו והגלהו. בחורשי הקיץ של שנת תרע"ז (1917) הייתה העיר תחנתם של כמיליון חיילים¹¹⁵ ממעצמות ההסכמה וממדינות נוספות – איטלקים, הודים, תושבי המושבות באפריקה – ועימם משאיות, תותחים, תזמורות ושוטרים צבאיים. העיר דמתה ליריד גדול ומסוכן הנערך על גבי חבית ענקית, מלאה אבק שרפה, העלולה להתפוצץ בכל רגע:

השוק ("לה פלאסה") המה מדי בוקר מאות משאיות צבאיות שבאו לקנות ולטעון מצרכים מכל הסוגים עבור הצבא. מועדוני הקצינים, אוניות המלחמה שעגנו בנמל, החיילים שהסתובבו בעיר, כל אלה הרבו שאון וסגנונות. אנשי הצבא קנו מגוון מוצרי מזון וכמויות משקה עצומות. נוכחותם של חיילי מדינות ההסכמה [...] בסלוניקי האיצה את הקצב בכל תחומי החיים [...] המועדונים השונים, בתי הקפה ובתי השעשועים היו מלאים בקביעות חיילים מכל האומות; כל השפות שבעולם, כך היה נדמה, נשמעו בעיר: צרפתית, אנגלית, איטלקית, טונקית, הינדוסטנית ועוד. תזמורות צבאיות ניגנו בכיכרות המרכזיות.¹¹⁶ אף כי המלחמה הייתה בעיצומה, היא הייתה עדיין רחוקה. מדי פעם חגו מטוסים גרמניים, ופעם אפילו צפלינים, מעל העיר, אולם תופעות אלה נתפסו בעיני תושבי סלוניקי כנדירות, ואיש מהם לא ראה סכנה בציפורי מוות אלה.¹¹⁷

סלוניקי הלכה ונחשפה "לרוחות ההשכלה והקירמה, ובפרט לצידן המכוער".¹¹⁸ המגע החדש והקרוב עם העולם היווני-נוצרי "עורר גל של מעשי פריצות; אוירת בתי הקפה והמסבאות והמגע עם מלחים וספנים אנגליים וצרפתיים הביאו לחשיפתה הפתאומית של האישיה היהודייה לדגמי התנהגות חדשים [...] הממסד

115 מולכו, תולדות, עמ' 23.

116 תזמורת הצבא האיטלקי ניגנה אז בכל מוצאי שבת, "בהשפעת הציונים", את "התקווה" בכיכר המגדל הלבן לפני מאות יהודים שטיילו בה, והם מחאו כף לנגנים בהתלהבות; עמנואל, עמ' 218. כל אלה יצרו תחושה של קרבה אנושית נעימה ושל הסרת מחיצות.

117 דה מדונסה, עמ' 408–410.

118 רפאל, התחיה, עמ' 92.

הרבני נתן את דעתו לתופעה זו, וגם מערכות החינוך השתדלו להשפיע,¹¹⁹ אבל הבעיה לא נעלמה אלא החריפה.

בעוד בנאומו יצא רקנטי לא נגד נישואי התערובת אלא נגד קשרים בין יהודיות ללא יהודים שראה בהם קשרים פסולים, בעיתונים, בדרשות רבנים ובנאומי מנהיגים אומנם הובעה הסתייגות מפריצת גדרי הצניעות, אך במיוחד מפני המרות דת. התאסלמות של נערות יהודיות ונוצריות בתקופה העות'מאנית הייתה פעולה קלה מאוד; לעיתים המירו נערות את דתן בלי שהתכוונו לכך או אפילו בלי שידעו על כך. נערה שלנה בלילה בבית שכנתה המוסלמית התעוררה בבוקר למחרת כמוסלמית, רק מפני שמישהו טען שאמרה את ה"שהאדה", ולא ניתנה לה אפשרות לחזור לחיק משפחתה ורתה.¹²⁰

גילה הדר הצביעה על המרת הדת של יהודיות כמעין אופוזיציה להיררכיה המשפחתית והחברתית וכאמצעי להעצמה נשית, וכן על המרות דת שנבעו מרצון של נשים לשפר את תנאי חייהן הקשים.¹²¹

נישואי תערובת היו אסורים על פי חוק, והותרו רק אם אחד מבני הזוג קיבל לפני הנישואין את דתו של משנהו.¹²² בספרות המחקר מצאתי הערכות שונות באשר להיקף התופעה של המרת הדת בסלוניקי במהלך שני העשורים הראשונים של המאה העשרים: בקוטב האחד פוסק מיכאל מולכו כי בעיר לא היה עד 1940 אף מקרה אחד של המרת דת של גברים בגלל אהבה, וכי "כל מומר היה צפוי לדיראון".¹²³ אין בדבריו נתונים על המרות דת של נשים. אורלי ק' מירון לא הזכירה המרות דת כסיבה לקיטון באוכלוסייה.¹²⁴ ירון בן-נאה קבע כי מספר המרות הדת לאסלאם או לנצרות היה זעום.¹²⁵ בתווך, גילה הדר ציינה כי עשר עד חמש-עשרה נשים צעירות, נוצריות ויהודיות, המירו דתן לאסלאם מדי שנה בתחילת המאה העשרים,¹²⁶ לעומת אלפי המרות דת ברחבי האימפריה העות'מאנית

119 שם.

120 הדר, כבוד, עמ' 18.

121 הנ"ל, המרה, עמ' 96.

122 מולכו ונחמה, עמ' 26; הדר, המרה, עמ' 100. להרחבה ראו שם.

123 מולכו ונחמה, עמ' 26.

124 מירון, דמוגרפיה.

125 בן-נאה, מחזור, עמ' 265.

126 הדר (המרה, עמ' 96) ניתחה את הסיבות להמרת הדת ואת יחס הקהילה אליה, ואף הביאה דוגמאות לכתיבת שירה בנושא זה. במקום אחר כתבה: "על פי הפרסומים בעיתונות, התאסלמו

מאבקו של אברהם ש' רקנטי בקשרי תערובת בסלוניקי

בשלהי המאה השמונה-עשרה.¹²⁷ בספרו על יהודי אירופה ערב מלחמת העולם השנייה הביא ברנרד וסרשטיין שתי עדויות על שתי נערות שהתנצרו ב-1939.¹²⁸ דוויין ע' נער מציין כי "לפעמים" היו מקרי התנצרות שנבעו מפעילותם של בתי הספר המיסיונריים, וכי מקרים אלה – שאירעו ברובם בקרב האוכלוסיות העניות – זירזו את הקמתם של בתי ספר יהודיים לבנות בעיר.¹²⁹ מן הקוטב השני קבע שמואל רפאל כי מספר נישואי התערובת גדל בראשית שנות העשרים של המאה העשרים.¹³⁰ אם כך ואם כך, מדובר במספרים לא גדולים. במקביל התפשטה תופעת הזנות בקרב נשים יהודיות. ביתר ודאות אפשר לומר כי התרבו הקשרים החברתיים והאישיים בין יהודיות ללא יהודים. פאולה היימן העלתה במחקרה על מגדר וטמיעה בהיסטוריה היהודית כי נשים יהודיות התאסלמו מכיוון שלא הייתה להן השכלה יהודית שתחזק את אמונתן ואת זהותן.¹³¹

הפעילות נמשכת והטיעונים מעמיקים

לגורמים המסורתיים ואף הציוניים בסלוניקי היה ברור כי יש להילחם בקשרי התערובת בכל דרך חוקית. בשנים שלאחר הנאום נמשך ואף התגבר עיסוקה של "התחיה", שהעמידה את אגודת הבת "בנות מוריה",¹³² בעיצוב זהותה המיוחדת של הבת היהודייה. העבודה החינוכית נעשתה בעיקר בין כותלי המועדון, ופירותיה פורסמו בחלקם בדפוס או הועלו כמחזות:¹³³ כשנה לאחר נאומו של רקנטי פרסמה "התחיה" קובץ מאמרים בשם "לה מו'יר ג'ודיאה אין לה פ'אמילייה אי אין איל מוב'מיינטו די רינאסינסייה נאסיונאלה" [=האישה היהודייה במשפחה ובתנועת התחייה הלאומית], בעריכת אברהם ש' רקנטי ויצחק ר' מלכו, שיצא לאור בסיוון תרע"ז (1917); הנאום המודפס מ-1916 וקובץ זה פורסמו במסגרת "ביבליאוטקה

נערות יהודיות מעטות": הדר, כבוד, עמ' 18.

127 הדר, המרה, עמ' 95.

128 וסרשטיין, עמ' 245.

129 נער, עמ' 65, 67, בשונה מן הנתונים שהבאתי לעיל. מדברי נער (עמ' 144) עולה כי בשנת 1850 היה מספר המרות הרת קטן.

130 רפאל, התחיה, עמ' 92; נער, עמ' 63-64.

131 היימן מצוטטת אצל הדר, המרה, עמ' 108.

132 רקנטי, ריאיון 2.

133 בשנת תרפ"ה (1925) התפרסם פרי תרבותי-חינוכי נוסף שאיחר להבשיל: המחזה "שולמית", עיבוד המחזה של המחזאי היירי הנודע אברהם גולדפארן; רקנטי ומסא, עמ' 422.

[ספריית] התחיה". כן פרסמה "התחיה" את הקובץ "התחיה – ריקוליו ליטיראריי ג'דיי אידיטאדו פור לה סוג'טה די דאמאס 'התחיה'" [=מאסף ספרותי-יהודי ערוך על ידי אגודת הנשים "התחיה"] שיצא לאור בשבט תר"ף (1920).¹³⁴ אף על פי שבסלוניקי התקיימה תרבות ספר ודפוס ענפה, לא נראתה עד השנים האלה תופעה כזו של נשים שהתארגנו לכדי פרסום דברי הגות. היה זה "חידוש גמור בנוף היהודי של סלוניקי".¹³⁵

במקביל המשיך ארגון כ"ח לפרוש את חסותו על בתי ספר קהילתיים רבים, והתנה את המשך תמיכתו בהם במילוי קפדני של הוראות הארגון.¹³⁶

בשנת תרע"ז (1917) צמחה פעילות נוספת מתוך קבוצת "התחיה": שלושה מפורשי "המכבי" וממובילי "התחיה" – יצחק רפאל מלכו, יצחק כהן ויצחק אמארי – יסדו עם רקנטי דו-שבועון בצרפתית בשם *Pro Israël* [=למען ישראל], שיצא לאור בסלוניקי עד סוף 1926. כך התווסף כלי חשוב למאבק למען הציונות ונגד קשרי התערובת האמורים.

במשך השנים 1916–1920 שכללו והעמיקו נשות "התחיה" את אמירתן באשר לדמות האידאית של האישה היהודייה וביחס לבעיית קשרי התערובת, וגיבשו להן מסר ייחודי. הוא הורכב משלוש אמירות שהצטרפו זו לזו: א. נשים יהודיות, כמוהן כגברים, מתעניינות בגורלם של היהודים בכל מקום שהם ודואגות לשלומם. ב. מעמדה של האישה היהודייה בקהילות המזרח עדיין נחות, אך המהפכה תגיע גם אליה. למהפכה הזו יש יסודות במסורת היהודית, והיא עולה בקנה אחד עם מקורות היהדות. ג. על היהודים, גברים ונשים, לקחת את גורלם בידיהם ו"להציג רוח יהודית מהפכנית בקרב התנועה הציונית".¹³⁷

שתי כותבות פרסמו בחמש השנים הנזכרות מאמרים היסטוריוסופיים בכתבי העת הציוניים בסלוניקי, "התחיה" ו"איל מכביאו" (שנתון ספרותי בעל זיקה לארגון "המכבי" שיצא לאור בשנים 1914–1931):¹³⁸ רבקה רקנטי (לימים כהן), שחתמה "רבקה", כשמה וכשם האם המקראית, ודודון חסון, שחתמה "דבורה",

134 הגיליון מוספר 3, כי שתי חוברות הנושא נחשבות לשני הגיליונות הראשונים.

135 רפאל, התחיה, עמ' 87.

136 מולכו, חינוך 1, עמ' 173.

137 כדברי רקנטי (בשם העט אש"ר) במאמר הפותח של הגיליון השלישי של "התחיה".

138 על "איל מכביאו" ראו דורי.

כשמה של הנביאה והגיבורה המקראית. שתיים נוספות פרסמו ככל הנראה רק ב"איל מכביאור": הן חתמו בשמות "ציפורה" ו"איל מכביסטה" [=המכבית]. שמואל רפאל ניתח את הגיליון השלישי של "התחיה" והתמקד במאמרה של רבקה, שכתבתה הייתה המקורית והמורכבת ביותר בגיליון. היא פרסמה מאמר היסטורי-פרוגרמטי פורץ דרך, "מפתיע בתכנון ובסגנון [...] אין שני לו בספרות הלאדינו מסלונקי בתקופה ההיא". במאמרה סקרה רבקה את מצב הנשים בעולם היהודי והטיפה להשרשת רעיונות פמיניסטיים בקרב נשות סלונקי, רעיון חדש לגמרי בימים ההם.¹³⁹ רבקה שיבחה במאמרה את עמדות היהדות, שעקרונות הפמיניזם טמונים בה. היהדות, בניגוד לדתות אחרות – כך סברה – מייחסת חשיבות רבה לאישה. על הגבר לברך את אשתו כיוון שהיא משרה ברכה בבית, ועליו להיזהר מלגרום לה צער. המוצא אישה טובה כמוצא אוצר יקר ערך.¹⁴⁰ על רבקה כהן (רקנטי) סיפר לי דוד, בן אחיה, שהייתה תלמידה של אחיה הגדול אברהם (אברהם היה השני בחמשת ילדיהם של שמואל ובייה, ורבקה – הצעירה). היה ביניהם "קשר טוב מאוד".¹⁴¹ אברהם הוא שהזמין אותה לכתוב בשנתון "התחיה". החברים והחברות באגודה היו עצמאיים בדעותיהם, אך התנהגו בדרך כלל כתלמידיו של רקנטי. דוד רקנטי משער שתוכן המאמר של רבקה הלם את דעותיו של אביו, שחולל מהפכה בחינוך המשלים של בנות סלונקי הן במישור המעשי הן במישור התודעתי. ראוי להמשיך ולחקור על אודות רבקה כהן (רקנטי) וכתבתה.

נשות "התחיה" בחרו בדרך מקורית: ניסיון לרבר בשבח המודרניזם והפמיניזם מתוך היהדות, כפי שזו נתפסה בעיניהן. מן הגיליון השלישי של "התחיה" עולה המסר שעל האישה היהודייה בסלונקי לשוב לשורשיה ולהשתתף במאמצים לקידום המעשה הלאומי. נשות "התחיה" עמלו להשיג מטרה לאומית וחינוכית כאחת, מתוך אמונה כי בכך יביאו להצלת האישה היהודייה מפני הידרדרות מוסרית ורוחנית.¹⁴² יוכיחו זאת דבריהן של דודון רקנטי ותמר מסא ברבר תפקידה

139 לסקירת המאמר כולו וניתוחו ראו רפאל, התחיה, עמ' 90–92. מאמרי זה מהווה כעין השלמה לניתוח שערך רפאל לגיליון השלישי. הגיליון השני עדיין לא נותח, למיטב ידיעתי.

140 על מאמרים נוספים שכתבה "רבקה" ראו רקנטי, עברי, עמ' 42, 45, 51, 53–54, 59.

141 כשגדלו שמואל, דוד ובלה רקנטי, ילדיהם של אברהם ודודון, היו לאורחים מקובלים בביתה ואהבו להתארח אצלה. "היא נתנה לנו תחושה מצוינת. היא הייתה מפנקת"; רקנטי, ריאיון 3.

142 רפאל, התחיה, עמ' 92.

של "התחיה" כתנועת נשים יהודית, ולא רק כתנועת נשים ציונית.¹⁴³ "התחיה" ניסתה לשלב את הרעיון הציוני, על מכלול משמעויותיו, עם השליחות החברתית – טיפוח מעמד האישה, תוך חינוכה ברוח ערכי היהדות. לדברי רפאל, לא הרעיון הפמיניסטי עמד בראש מעייניהן של נשות "התחיה", אלא הניסיון להשיב לאישה היהודייה בסלונקי את מעמדה ואת כבודה, כי לתפיסתן מקומה של האישה המזרחית אינו בין כותלי ביתה.¹⁴⁴

החל בתר"ף (1920) עמדה שאלת החינוך היהודי בסלונקי, ולא רק חינוך הבנות, בראש סדר העדיפויות של הקהילה היהודית. במאי 1920 הקימה הקהילה את "הוועדה העליונה לענייני הוראה במטרה לדון בכל השאלות הנוגעות לחינוך היהודי בעירנו". הוועדה ערכה סקר של בתי הספר בעיר, ומצאה כי יש בה ארבעה בתי ספר קהילתיים, אך אף לא אחד יועד לחינוך בנות.¹⁴⁵

בתרפ"ו (1926) גיבש רקנטי את הרעיון שנאמנות לתא המשפחתי, נאמנות למסורת ולמורשת ונאמנות לאומית עולות בקנה אחד. תפיסה זו הייתה בעיניו חלק בלתי נפרד מן הרעיון הציוני-הלאומי הקלסי, שכינה "ציונות צרופה ויהדות שלמה" – עם ישראל, ארץ ישראל ותורת ישראל כאחדות אחת.¹⁴⁶ פעולתה של "התחיה" הביאה לתוצאות מעשיות ניכרות במימוש היעד שהתווה רקנטי:

הפעילות רבת האנפין נמשכה כל הזמן ביעילות מקסימלית להעלאת רמתן של החברות ולהגברת הכרתן הלאומית.

האש הקדושה שהוצתה בלבות הבנות הצעירה אותן בחיים בדרך הנכונה, ורבות מהן זכו לעלות לארץ עם זרם העלייה הגדולה שהגיעה לארץ בשנים

תרצ"א–תרצ"ו.¹⁴⁷

*

143 רקנטי ומסא.

144 רפאל, התחיה, עמ' 92.

145 שם, עמ' 84.

146 דברים בשבח רעיון זה ודרישה לאיחוד עולמי של התנועה הרוויזיוניסטית ותנועת "המזרחי"

העלה רקנטי בקבלת פנים לזאב ז'בוטינסקי שנערכה באולם פנתיאון בסלונקי. ראו רקנטי,

עברי, עמ' 140–152.

147 רקנטי ומסא, עמ' 422.

ב' 3 בדצמבר 2015 הוקרן לראשונה הסרט "יום ראשון מעונן" (Cloudy Sunday), סרטו של הבמאי היווני מנוסוס מנוסאקיס, על פי ספרו של ג'ורג' סקמפרדוניס. עלילת הסרט נרקמת בסלוניקי שתחת הכיבוש הגרמני, ועוסקת באהבה האסורה בין אסטריאה, נערה יהודייה, וג'ורג', בחור נוצרי, גיסו של המלחין המפורסם ואסילים ציצאניס. הינה כי כן, באותו מקום, מאה שנים לאחר נאומו של רקנטי ב"קלוב החדש", ושוב אהבה בין יהודייה לנוצרי.

סיכום

תנועת "התחיה" היא לכאורה תשובה ישירה, אם כי חלקית, לבעיית קשרי התערובת, ואף לבעיית ההמרה, לאור סיבות ההמרה שמנתה הדר:¹⁴⁸ התנועה נתנה ביטוי ובמה לאישה היהודייה כאדם חושב ובעל ערך, עוררה להשתלבות רבה יותר של נשים בחברה היהודית וקראה למתן שוויון רב יותר לנשים. אין הכוונה לשוויון מלא, עדיין חלו הכללים ה"ישנים", אך לראשונה קמה תנועה שהציבה את האישה היהודייה ואת צרכיה ורצונותיה במרכז. מסיבה זו מעניינת תרומתה למאבק בתופעת קשרי התערובת, הן בעצם קיומה הן בפעולות שנקטה לצמצום התופעה. נאומו של רקנטי, העומד במרכז הדיון כאן, מהווה – בעבור התנועה ובעבור אנשי הזרם הדריקלי בסלוניקי, שפיתח וגיבש באותם ימים – קריאת כיוון אידיאולוגית בהירה ורבת השראה, שפוחה עמד לשנים. בכך תרם רקנטי לחיזוק הזהות הלאומית והאישית של יהודי עירו.

הזרעים שזרע רקנטי נוסחו, הועברו ונדונו עוד במשך כמחצית העשור מנקודת מבט נשית עצמאית. המסרים השתכללו, והפרי החדש כלל תפיסת עולם מגובשת יותר שהונחלה לחניכות התנועה והתפרסמה בכתבי עת משפיעים.

כך עמד רקנטי בחוד החנית של המלחמה בקשרי התערובת של בנות בקהילת סלוניקי, וקולו הצלול, החד והסמכותי היה בעיני רבות ורבים בעל חשיבות והשפעה.

אומנם, הבעיה לא נפתרה, אך ממדי העלייה לארץ מתוך רגשי מסורתיות ולאומיות מצביעים על הצלחתן של פעולות ההסברה והחינוך בחלקים ניכרים של הציבור היהודי בסלוניקי.

נשות "התחיה", בהנהגתו ובהשראתו של רקנטי, ניסו לחולל מהפך לא נגר

הגישה היהודית אלא בתוכה ומתוכה. הן האמינו כי על האישה היהודייה "להאמין בתפקיד שהוענק לה מכוח התפיסה היהודית – תפקיד הגורס מעמד מכובד ואיתן של האישה בעולם היהודי".¹⁴⁹

מאבקו של אברהם ש' רקנטי בקשרי תערובת בסלונקי

נספחים

א. הנאום בשפת המקור¹⁵⁰

פור לה פוריזה די לה

פ'אמיאה ג'ודיאה

פור

אברהם שמואל ריקאנאטי

דיסקורסו פרונונסיאדו אין לה ריאוניון פוב'ליקה

אורגאניזאדה פור לה

סוסייטה די דאמאס "התחיה"

איל שבת 28 תמוז אין לוס סאלונים דיל מואיב'ו קלוב

סאלוניקו אב 5676

סינייוראס אי סינייוריס

אין טודאס לאס איפוקאס די מואיסטרה איסטורייה, אה טראב'ירסו טודוס לוס טיימפוס אי לאס אידאדיס, אין טודוס לוס פאאזיס די מואיסטרו דיספארזימיינטו, און דיאמאנטי די לה קורונה די ב'רטודיס אי קואלידאדיס קי אוריאלה ישראל, ברייליו די אונה לוז פארטיקולארמינטי ריספלאנדיסיינטי, אטיראנדו לה מיראדה אינטווייאסטה די לוס אוטרוס פואיב'לוס, פ'ורסאנדו לה אדמיראסיון די מואיסטרוס אדב'ירסארייוס לוס מאס אשארנאדוס, דאנדו גלורייה אי אונור אל פואיב'לו קי לו לייב'ה אה סו פ'רונטי: לה פוריזה די לה פ'אמיאה ג'ודיאה.

קי דולסיס, שארמאנטיס אי ריקופ'ורטאנטיס אימאז'יס לה פ'אמיאה ג'ודיאה נון איב'וקה אילייה אין נוס? אילייה איס און מונומינטו אליב'אנטאדו אל ג'ודאאיזמו, אל מוראל, אל איספריטו, אלה קירינסייה, אל אמור אידאל, אילייה איס און ג'יקו בית המקדש. אין סו אטמוספ'ירה דולסי אי קאליינטי, סי דיזב'ילופאן לאס קואלידאדיס די קוראסון אי די איספריטו לאס מאס ראראס, לאס ב'רטודיס לאס מאס סובלימיס; אאי, דיבאשו איל טיג'ו פ'אמיליאל, אינפ'לוריסין אין טודה סוס

150 הנאום הוקלד בנאמנות מרבית למקור, כפי שהודפס בחוברת המתוארת לעיל (רקנטי, טהרה).
להלן תרגום הנאום.

ספלאנדור, לאס פ'לוריס פוקו קומונים די לה מודיסטיאה, לה בואינדאד, לה פיארדאד, לה קארידאד, איל אלטראיזמו, לה אבניגאסיון; אאי סי קולטיב'ה, קון פ'ירב'ור אי אמור, לאס פואיטיקאס אי גלוריוזאס טראדיסיונים ג'ודיאס, אאי סי פ'ורמה לה אלמה פ'ואירטי אי נובלי די לוס ג'וב'ינוס אי ג'וב'נאס דיזבורדאנדו די קירינסייה פור סוס פואיב'לו אינדיסולוב'לימינטי אטאדוס אסוס נאסיון אי אה סוס ליי; לה פ'אמיאה ג'ודיאה, פור סו מאס גראנדי אונור, נון קונסי לוס פלייטוס קונז'וגאליס, איל אדולטארייו, לוס סקאנדאלוס ב'ירגואינסווס די לאס פ'אמיאס די לוס אטרוס פואיב'לוס. אין סו סינו דיינה לא פאס פארפ'יקטה, איל קאלמו, לה קומפלידה סירינידאד פרוב'ינינדו דיל אקומפלימיינטו די לוס פרינספייס די לה ריליג'יון ג'ודיאה; לה פ'אילדאד קונז'וגאלה, איל דיב'ואמיינטו סין לימיטו אה לוס אינטיריס די לה פ'אמיאה סון אאי לה ריגלה איניגוזראב'לי. אין מידייו לאס פירסיקוסיונים אי אומיליאסיונים די טורו ג'ינדרו דונדי מוס אברייב'א, לה פ'אמיאה ג'ודיאה, אין ג'ונטו קון לה קהילה, קונסטיטואי איל אזילו אונדי סי ריפ'וליין איל איספריטו ג'ידייו, לה פ'ייריזה ג'ודיאה, לה אלמה ג'ודיאה אינסאנגריטאדאס, מאלטראטאדאס, אי אונדי איליוס ריטופאן סוס ב'יגור פרימירה, אונדי איליוס פואיזאן פ'ואירסה אי ב'ידה פור סומפורטאר טוראס לאס דיזגראסיאס, פור קונטינאר אה ביב'יר לה ב'ידה ג'ודיאה, נאסיונאלה אין טורה סו לייגור. לה פ'אמיאה ג'ודיאה קון סוס מיימברוס איסטריג'אמינטי אונידוס פור אטאדירוס ריזיוס די אמור אי אפ'יקסיון, פרופ'ונדאמינטי אימביב'ידוס דיל איספריטו דילה תורה, די מואיסטראס סאנאס אי אירמוזאס טראדיסיונים, ריפריזינטה אין ג'יקו לו קי איל פואיב'לו ג'ידייו איס אין גראנדי. לה פ'אמיאה ג'ודיאה קון איל בית המדרש, קונסטיטואו אי קונסטיטואי לה פ'ורטירסה אינטומאב'לי, קי ריזיסטייו אירואיקאמינטי אה טורוס לוס אטאקוס אי גולפיס, קי בראב'ו טוראס לאס טימפיסטאס קי סי אבאטיירון סוב'רי אילייה, דיספ'יאנדו סוס אינימיגס לוס מאס רידוטאב'ליס, אי קי סאלב'ו איל ג'ודאאיזמו, איל פואיב'לו ג'ידייו די לה דיפידריסיון, די לה רוב'ינה. לה פ'אמיאה ג'ודיאה פורה, נובלי, מאנייפ'קאדה, סאנטיפ'קאדה פור איל איספריטו ג'ידייו, סאלב'ו ישראל די לה מואירטי.

איג איל אדמיראב'לי טאבלו קי איל דיפ'ונטו גראנדאבינו די פ'ראנסייה, צדוק הכהן, אזי די לה פ'אמיאה ג'ודיאה אין לה אידאד מידייה. אין איסטה איפוקה דיזי איל קי קידה אה מואיסטרוס דיזגראסיאדוס פאדריס אוטרה קוזה אפארטי דילה פ'אמיאה? רימפושאדוס די לה ב'ידה קומונה, טראטאדוס קון

גראנדי מינוספריסייו, סיימפרי אומילייאדוס, איקספואיסטוס אלה בורלה, אלאס
מאלדיסיוניס די לאס קלאסאס ריקאס קומו פרוב'ס, איליוס נון טופאב'אן און
פוקו די קאלמו אי די פ'ירטאד קי אין איל סינו דילה פ'אמיאה. סולו לה פ'אמיאה
אירה פארה איליוס איל אזילו סאקרו אי אינב'יולאב'לי. אפינאס איליוס אב'יאן
פאסאדו די איל פורטאל, קי סוס פואירפו סי אינדיריג'אב'ה. לה סוג'ייטה די סוס
קומפאניירה, לה מיראדה לימפיה די לה איז'ה, לה אטיטוד אי לה פאלאב'רה דיל
איז'ו מאנסיב'ו, איספארזיאן לאס נוב'יס דילה פ'רינטי איסקוריסידה דיל קאפו
די לה פ'אמיאה. אח! קומו איל סי סינטיאה נאסיר די מואיב'ו אין איסטי סינטרו
פאסיגואווי אי קורדיאל! אי קומו, אין טודאס סוס מיזרייאס, איל רינגראסיאב'ה
דיל פ'ונדו דיל אלמה אל דייו קי לי דישאב'ה אלו מאנקו איסטי טריזורו. לו
קי לה פ'אמיאה ג'ודיאה קונטיניאה איסטונסיס די דיב'ואמיניטו, די ב'רטור, די
איספריטו די סאקריפ'סייו, די ב'רדאדירו אירואיזמו, נון ב'ייני אה דארסי אה
אינטינדר. איסקריב'אנוס קאפאג'יס פירקורארון די דיסקריב'ירלו אין אוב'ראס
די אימאז'ינאסיון. איי ג'ינטי, קי קון און ב'יזיב'לי איספריטו די איניגריסימיינטו,
איזירון איל פורטריטו דיל ג'דייו מינוספריסיאדו, אומילדי אין לה אינג'ורייה,
טימבלאנדו קומו אונה פאז'ה דילאנטרי איל מאס ג'יקו אמינאזו, דורו פארה
גאנאר סו ב'ידה, דיזיאזו אי סיקיאזו די ב'ינגאנסה, אבוריסינדרו אה טודוס לוס
אומבריס, מה מאלגראדו סוס אינטיסיון די דאניארמוס, איליוס סון אוב'ליגאדוס
די קונסטאטאר, קי אין סו פ'אמיאה, איל סי מוסטרה קאפאג'י די סאקריפ'יקאר
טודו, ריפוזו, ב'ידה, פ'ורטונה מיזמו פור סאלב'אר אונו די סוס קירידוס.

איסטאס מאניפ'יקאס דיסקריפסיוניס דיל אינטייריור ג'דייו מו לאס
פואידיאמוס אפרופריאר אי מוזוטרוס ג'דייוס די סאלוניקו טאמביין און
סירטו טיימפו אנטיס, קואנדו לאס טראדיסיוניס ג'ודיאס איראן אין אונור
אינטרי מוזוטרוס, קואנדו לה ריליז'ייון אוקופאב'ה סו לוגאר פרידומינאנטי
אין מואיסטראס קאזאס. מואיסטראס פ'אמיאס איראן ג'ינטרוס די אוניסטראד
מיטיקולוזה, די פוריזה, דיריג'ורה אי ג'ודאאיזמו. מואיסטראס מוז'ריס, קואנטו
איראן איליאס דיניאס די אדמיראסיון! דיפוזיטאריאס די און פאטרימוניו
סאקראדו, איליאס ב'ילאב'אן סילואמינטי סוב'די לה אירידאד פריסיווה קי לה
טראדיסיון קונפ'יאו אה סוס גוארדייה: לאס אירמוזאס ב'רטוריס דומיסטיקאס
אי לוס אוזוס ריליז'ייון-נאסיונאליס. לה פ'ונקסיון די מאדרי ליס אפאריסיאה
סוטו און אספיקטו ראדייוו: איליאס סי אקיטאב'אן די סוס רולו סובלימי קון
אונה טיירניזה אנג'יליקה, אונה קונסינסייה סאקופולוזה, אונה סינג'ריטה

די אלמה טוקאנטי. גוארדיאנאס ב'ז'ילאנטים די טודו לו קי מוס איס קארו, אילייאס סי איספ'ורסאב'אן די אינטרטיניר, קון און קוידאדו סילווא, איל פ'אציגו סאקראדו אין איל סאנטוב'אריי די לה פ'אמיהא, אובז'טו קונסטאנטי די סוס פריאוקופאסייונים, די מאנטיניר אלטו לאס טראדיסייונים, די ב'ילאר סוב'רי לה אידוקאסייון ג'ודיאה די סוס איז'וס סיגון סוס קונסיפסיון. נון דיויאנדו אין דינגונה מאנירה אינטראר אין איל דומיניו ריזירב'אדו אלוס אומבריס, אילייאס סי קונסאקראב'אן קואירפו אי אלמה אלה נובלי טאריאה קי ליס אסיניו לה נאטורה; סוס סאלוד מוראלה אי פ'זיקה אירה פ'לורסייניטי; אילייאס נו טיניאן "ניירב'וס"; סוס מאנטאליטה אירה סאנה. סוס בואין סינסו רובוסטו; איל קוראסון בואינו, סימפליג', סין טואירטידאדיס, סין סאנטימאנטאליזמו איגוזא'יראדו, ליינו די בואינוס סינטימיינטוס ג'ידיוס.

לום מארידוס די אונאס טאלאס מוז'ריס טיניאן ליינאמינטי ראזון די סיר פ'ירוס די אילייאס. נינגונה אינטריגה, נינגון דראמה קונז'וגאל קי טרובלאראן לה פאס די לה פ'אמיהא. לאס אידאס פירניסייוזאס, לום פרינסיפיוס פ'וניסטיס קי מיניאן אין אוטרוס לוגאריס, אסטה סוס פ'ונדאמיננטוס, לה אינסטיטוסיון סאנטה די לה פ'אמיהא, באזה די לה נאסייון, איראן דיסקונסידוס פור אילייאס. לאס מוז'ריס ג'ודיאס די מואיסטרה סיב'דאר נון פריטינדיאן סיר "אפ'ראנקיאראס", "ריב'ולטאדאס". אילייאס אמאב'אן סוס מארידו, סוס איז'וס די און אמור ריזיו, אינבראנלאב'לי, איראזונאדו, אינסטינקטיב'.

טודו אין אילייאס פאריסיהא פרוקלאמאר ביין אלטו: "ייו אמו אנטיס די טודו לה פ'אמיהא פוראמינטי ג'ודיאה" אי אילייאס פואידיאן מויי בואינו סיר קומפאראדאס, סין איספאנטו די גראנדי דיסיפסיון קון לה "מוז'יר די ב'רטוד" דיל ריי שלמה.

אופטימיסטאס קומו לאס אלמאס סימפליג'יס, ב'ינטורוזאס קומו לה ג'ינטי סין איסטורייה, לאס מוז'ריס ג'ודיאס די סאלוניקו סונריאין סיימפרי אלה ב'ידה, סי לה ב'ידה נון ליס סונריאיה סיימפרי.

לאס ג'וב'ינאס איז'אס ג'ודיאס איראן טאמביין איגזימפיוס רארוס די אונה אוניסטיראד, אונה דיריג'ורה, אונה ליאלטאד, אונה ריזירב'ה שארמאנטי סין איגואל. איראן ליריוס די אונה בלאנקור אימפיקאב'לי, די אונה אינוג'ינסה פרוב'ירביאלה, אב'ריאנדוסין אלה דולסי סולומברה דיל טיג'ו פ'אמיליאל, פארפ'ומאנדו טודו אה סוס דירידור; איליב'אדאס אין און איספריטו סטריקטו טראדיסייונאל, לאס ב'רטודיס ג'ודיאס אויאן סוס מוז'יר אורנאמיינטו; ג'ויה

פריסיווזה, די אונה ב'אלור אינסימאב'לי, אלייאס ריזירב'אב'אן טודוס סוס טריזורוס די בואינדאד, קירינסייה, פ'אילדאד, טודוס סוס שארמיס אל מאנסיב' ג'ידיו קי אטאריאה סו דיסטינו אל סויוס סיגון לה ליי די משה אי ישראל. מה אוי, פור דיסגראסייה קי ב'ימוס? דיזדי און סירטו נומירו די אניוס, אין סיגואיטה אלה אינטראדה אינטרי מוזוטרוס די און איספריטו די פרוגריסו מאל אינטינדידו, די אונה פ'אלסה סיב'יליזאסיון, די און מודירניזמו מאל אינטרפריטאדו, אין סיגואיטה אלה מאנקאנסה די אידוקאסיון ג'ודיאה, און ליירמי דיסטרוואדור פינטרו אין מואיסטראס פ'אמיאס. איסטאס אימפיסארון אה פיידריר סוס פוריזה, סוס פריסטיג'יו, סוס אוניסטידאד: לה מוראליטה אין לה פ'אמיאה דיסקאליי די מאס אין מאס; לאס נובליס ב'רטורדיס דומיסיקאס, איל אטאמיינטו אלה פ'אמיאה אי אלאס טראדיסיוניס, אימפיסארון אה דיספאריסיר. לה פ'אמיאה ג'ודיאה איסטטה מינאזאדה אין סו ספלאנדור. איסטטה פ'אמיאה פור איקסילינסייה, איסטטה פ'אמיאה אידיאלה, אימפיסה אה סיר גאסטאדה; איל סאנטוב'אריי אינטאנו'יב'לי אימפיסה אה סיר פרופ'אנאדו; און איירי קורומפידור סופלה סוב'רי אלייה אינטוסיגאנדו איל אב'יר פורו אי לימפיו. לה קורונה די אירמוזורה מוראלה קי אוריאולאב'ה לה ג'וב'ינה איז'ה ג'ודיאה אימפיסו אה אימפאניארסי.

אין איפ'יטו, דיזדי אונס קואנטוס אניוס, פ'אטוס סקאנדאלוזוס קי אדולורייאן איל קוראסון די טודו בואין ג'ידיו סי פאסאן אינטרי נוזוטרוס. ניניאס לאב'וראדיראס אי סירב'דיראס ג'ודיאס, סי ליב'ראן אלה פרוסטיטוסיון קלאנדיסטינה, סומבאדיראס פור סוס פאטרוניס או פור אלגונס נוג'דייוס; מאנסיב'וס אי מוסאס, מארידוס אי מוז'יריס אפארטינינדו אלאס פ'אמיאס ריקאס אי מידיאנאס אינטריטיינין רילאסיוניס קולפאב'ליס; סירטוס לוגאריס אין סיב'דאד סון טראנספ'ורמאדוס אין ב'ירדאדיראס קאזאס די טולירינסייה, לה פ'אילדאד קונז'וגאלה סי אפ'לושה די מאס אין מאס, אינטריגאס די פ'אמיאה טרובלאן לה פאס אי לה ב'ינטורה די לוס מינאז'וס.

מה, איסטוס אולטימוס טיימפוס אונה ב'ירדאדירה קאטאסטרופ'ה סי אבאטייו סוב'רי נואיסטרה קומונידאד. איסטטה ייאגה איסטרימיסיב'לי אדקיריוו און איספאנדאמיינטו אינקייטאנטי, קי קריב'אנטה איל אלמה, אין סיגואיטה די לה ב'ינידה די נומירווס איסטראניירוס אין מואיסטרה סיב'דאד, אי אלייה טומה אונה פ'ורמה די לאס מאס פיריקולוזאס, קאז'י דיסקונסידה אינטרי מוזוטרוס אסטטה אקי. קון אונה ליז'ירידאד אינקונסיב'אב'לי, נומירוזאס ג'וב'ינאס איז'אס

ג'ודיאס, אלה בושקידה די אב'אנטוראס רומאניסקאס, אטאן רילאסייונים קון איסטראניירוס קריסטטיאנוס, קי דישאן סומבאלייר פור איל פרימו ב'ינדרו, אטיראדאס פור לה איליגאנסה די סוס טאלייה, איל רילוסטרו די סוס בוטונים מיליטאריס, סוס אב'לאס אינגאניאדיראס, איליאס דיזין טופאר אין איליוס איל איסקוז'ידו די סוס קוראסון, דיזירטאן איל טיג'ו פאטירנאל, רומפיינדרו אנסי טורו אטאדירו קון סוס פאסאדו, קון סוס פאריינטיס, סוס טראדיסיונים, אבאנדונאנדו, די קוראסון ליב'יאנו, איל טיג'ו פ'אמיליאל ג'ידיו, אונדי איליאס סי אינגראנדיסירון, נון פינסאנדו דיל טורו קי איליאס סיראן לו מאס די ב'זיס פריסטו אבאנדונאדאס, דישאדאס אה סוס טריסטי סואירטי, איקספואיסטאס אה סופ'ריאנסאס טיריב'ליס, אי לו קי איי די מאס ריב'ולטאנטי, די מאס דיסקוראסונאנטי איס קי, אין סיירטוס די איסטוס קאזוס, לוס פאריינטיס סיירב'ין די קומפליג'יס, פ'אב'וריאן טאלאס רילאסייונים, נון ריסניטינדרו נינגון רימורסו די סוס אקטו קרימינאל.

אנסי דונקי נואיסטרוס ג'וב'נאס איז'אס, קי אזיאן מואיסטרה פ'יירטה אי מואיסטרה גלוריה, מודיליס די קאנדור, די אינוג'ינסה, די פוריזה, לה לוז די מואיסטראס קאזאס, סי דישאן קורומפיר, סי פ'וליינ קון נוג'דייוס, אימביזאדוס פואידי סיר אה טאלאס אב'אנטוראס.

קואנטו איסטו איס אדולורייאנטי? ... קואנטו איסטו איג'ה איל ריפודיו אי לה דיזונור סוב'רי נואיסטרו ג'ודאאיזמו! ...

אין פריזינסייה די און טאל איסטאדו די קוזאס דיפלוראב'לי, סי אינטיינדי מויי ביין קואנטו מואיסטרוס סאב'ייוס טוב'יירון ראזון די אליב'אנטאר נומירוזוס אי פ'ואירטיס בארייראס אל דירידור דיל ג'ודאאיזמו, פור פרוטיז'ארלו די לה דיסטרוקסיון, בארייראס קי אזין לה בורלה די מואיסטרה מאנסיב'יס אה ג'וזגאמיינטו סופירפ'יסיאל.

איסטוס אקטוס דיזונוראנטיס די מואיסטראס איז'אס איג'אן אונה מויי טריסטי סולומברה סוב'רי איל אימאז'י ספלינדרו קי לו פאסאדו מוס דישו די לה ג'וב'ינה ג'ודיאה, סוברי איל פורטריטו אינפ'יג'זאנטי קי לוס איסקריב'אנוס, מיזמו קריסטטיאנוס, אזין די אילייה, רינדיינדרו אומאז'י אה סוס ב'רטורדיס איניסטימאב'ליס. קואנטו איסטאמוס לונג'י די איל איספריטו די סאקריפ'סיון סובלימי, דיל אירואיזמו מוסטראדו פור לאס איז'אס ג'ודיאס אין טוראס לאס אידאדיס, אי סוב'רי טורו אין לה אידאד'מדייה, דישאנדוסין סוב'יר אל קימאדירו, דיגוליאיר אין טאל די נון אבו'וראר סוס פ'יי, אין טאל די נון

דישארסין דיזונוראר? קואנטו איסטאמוס לונג' די איסטאס אירואינאס די רומאנסו, ג'וב'ינאס ג'ודיאס, מיטידאס אין שינה פור איסקריב'אנוס קריסטיאנוס קי אג'יטאן טודוס לוס פיריקולוס, טודוס לוס ריזיקוס, מיזמו לה מואירטי אין טאל די נון דישאר אטינטאר אה סוס אונור, אזיינדרו פרוב'ה די קואלידאדיס אפ'ואירה די לו קומון? קואנטו איסטאמוס לונג'י, פור איגזימפיו, די איסטה רבקה קי מוס מוסטרה איל איסקריב'אנו אינגליז ב'אלטיר סקוט אין סו רומנסו "אייב'נהו" קי, קאליידה אינטרי לאס מאנוס די און רידוטאב'לי פאפאס, רימפושע סירטאס פרופוזיטיוניס קי לה אופ'ינסאן אי, פריפ'ראנדו לה מואירטי אלה אינפ'אמיה, איסטה פרונטה אה רונז'ארסי אין איל אב'יזמו? קואנטו איסטאמוס לונג'י די איסטה אוטרה רבקה אין לה "אירמוזה ג'ודיאה" די מאדאם ראטאלי קי, אין לה איפוקה דיל אסידיו די ירושלים, איס אמאדה פור און אופ'יסייר רומאנו אי קי, פור איסקאפאר די סוס אסיגיאמיינטוס, איסטה פרונטה אה רונז'ארסי די לה אלטורה די אונה טורי איליב'אדה. "אז און פאסו, גריטה אילייה, אי ייו מי מאטו" אי איל איסקריב'אנו ביין קונסידו, אליקסאנדר דומה, קייז'ינדרו דימוסטראר אין אונד די סוס רומאנסוס קי איי סירקונסטאנסיאס אונדי לה מוז'יר דיב'י סאב'יר סאקריפ'יקארסי אי ריננסייאר אלה ב'נטורה פור אמור די לה ב'רטרוד אי אקורדאר אלוס פ'ראנסויזיס, דיספואיס די לאס דוראס ליסייוניס די 1870, קי "איל דייו, לה פאטריאה, איל לאב'ורו, איל קאזאמיינטו, איל אמור, לה מוז'יר, איל איז'ו, סון קוזאס סירייאס", נו טופה און פירסונאז' מאס דינייו פור אינקארנאר טודוס איסטוס אלטוס אידיאליס קי אונה ג'וב'ינה איז'ה ג'ודיאה איל סימבולו די לה ב'רטרוד, די לה מוראל, לה ריפריזינטאסיון פארפ'יקטה די לו נובלי, לו איליב'אדו, לו פורו, לו קוראז'וזו? קואנטו לאס דיזיירטאדיראס די מואיסטראס פ'אמיאס איסקוריסיין איסטי אירמוזו טאבלו, פור מואיסטרו ריפורדיו?

לוס סאב'ייוס, דיזי איל תלמוד, דימאנדאב'אן און דיאה אלה מאדרי די שמעון אי די יהודה, קי פ'אירון טודוס דוס כהנים גדולים, קואלאס איראן לאס קואלידאדיס קי אב'יאן אטיראדו סוב'די אילייה לאס פ'אבוריס די לה פרוב'דינסייה, אה טאל פונטו קי, פור און פריב'יליג'ייו רימארקאב'לי, אילייה אב'יאה ב'יסטו סוס דוס איז'וס ריב'יסטידוס סוקסיסיב'אמינטי דילה כהונה?—: "מי מיריסימיינטו ריספונדייו אילייה, קונסיסטי אין איסטו: לאס פארידיס די מי מוראדה, נון מי ב'ירון נונקה, מיינטריס טודו איל קורסו די מי ב'ידה, קאמינאר לה קאב'יסה דיסקאב'יניאדה".

נון סון לאס אינדיניאס איז'אס די ישראל די לאס קואלאס מוס אינטריטינימוס,

קי פואדיריאן מיראר אין און טאל איספיו'ו, קון סוס איג'אס קונדאנאב'ליס. מואיסטרו קוראסון איס ראזגאדו, מואיסטרו איספריטו מאז'אדו אין ב'ינדו קואנטו מוזוטרוס קאליימוס אבאשו, קואנטו איל פריסטיג'ייו דיל ג'ודאאיזמו איס אריבאשדו, לה ספלאנדור די איל נומברי די ג'ידייו מאנג'אדו אי לה ריפוטאסיין די אלטה מוראלידאד דונדי מוזוטרוס גוזאמוס מינגואדה.

אי דיזיר, קי איסטו סי פאסה אין לה ג'ודיריאה די סאלוניקו קי מיריסיין, פור סוס ב'ירטודיס אי טיטולוס די גלורייה, פור סו אטאמיינטו אלס טראדיסיוניס די סיר קואליפ'יקאדה די עיר ואם בישראל, "לה מואיב'ה ירושלים", קי איסטו סי פאסה אין לה סיב'דאד פור לה קואלה פ'ואי דיג'ו: "כי מסלונקי תצא תורה?" די סאלוניקו סארלה לה ליי? אילאס! מוזוטרוס דיסקאליימוס טאנטו קי פואדימוס איסקלאמאר קון איל פרופ'יטה: הזאת העיר כלילת יופי? איכה היתה לזונה קריה נאמנה? איס איסטו לה סיב'דאד קי אירה קומפלידה, אירמוזה אין טודו? קומו סי אבולטו אין זונה לה סיב'דאד טאנטו פ'אילה אלס טראדיסיוניס, לה סיב'דאד קי איליב'ו לה פ'אילדאד קונז'וגאלה אלה אלטור די און קולטו."

אי דילאנטרי איסטי קוריינטי אראב'דונאדור, דילאנטרי איסטי גראב'י פיריקולו קי מינאזה טודו מואיסטרו אורגאניזמו, דילאנטרי איסטו אולה די קורופסיון קי טיינדי אה דיפיידירמוס, קי איזימוס, אי קי איזימוס מוזוטרוס לה ג'וב'ינטור ג'ודיאה, לוס נאסייונאליסטאס, לוס בואינוס ג'ידייוס, קי סי דיגואילין פור טודו לו קי טוקה אה מואיסטרו פואיב'לו? נאדה. קואנדו אונז סולו די לוס קאזוס קי סי פרודואיזירון סוליב'אנטאריאה לה אינדיניאסיון ג'ינראלה די לה פופולאסיון ג'ודיאה אטראס טרינטה קוארינטה אנניוס, פרוב'וקאנדו אונה ב'ירדאדירה טימפיסטה, אונה ג'יקה ריב'ולוסיון אינטירירה די לה קומוניטה, פושאנדו אה מיזוראס אינרו'יקאס פור אריסטאר איל מאל, לה טוטאליטה די לוס פ'אטוס אקונטיסידוס אסטו אקי נון מוס מינארון די מואיסטרה אינדיפ'ירינסייה אטאב'יקה, נון מוס דיספירטאן די מואיסטרו אינדורמיסימיינטו, דישאנדו לייר, סיגון מואיסטרו אוזו, איל מונדו פור אנדי ב'ה ... אי אינמיניטריס לוס קאזוס סי מולטיפליקאן, לאס אוניוניס מיקסטאס אאוגמינטאן אין נומירו ... אי אינמיניטריס לה ליפרה קונטינואה אה אנג'ארסי ... נון קורי דונקי סאנגרי ג'ודיאה אין מואיסטראס ב'ינאס, פורקי קידימוס אנסי לאס מאנוס אפליגאדאס? נון קידו דונקי אין מואיסטרו קוראסון אריסיקאדו נינגונה סינטיליה די אונור, די דיניטה ג'ודיאה, די אמור נאסייונאל פור רונג'ארמוס אלה אקסיון ריז'ינראדירה? איל פ'אייגו קימה אין מואיסטראס קאזאס. איל טירינו מוס סי פ'ולי דיבאשו מואיסטרוס

פייזים אי נוזוטרוס קידאמוס אינאקטיב'וס! נואיסטראס סוג'ייטאס ציוניסטאס, מואיסטרוס קלובים, מואיסטראס אוטורידאדיס ריליג'ייוואס אי קומונאליס, קאדה אונז די מוזוטרוס פורקי נון סי דיספירטאן אילייזוס פור אוב'ראד, פור אזיר איל דוב'יר אימפירייוז קומאנדאדו פור לה אורה? לה דיסגראסייה איס אימינסה אי דימאנדה איל קונקורסו די טודאס לאס בואינאס ב'ילונטאדיס פור סיר רימידיאדה. איל מאל איס קונטאז'ייוז. אוי סון מואיסטראס ב'יזינאס, מואיסטראס קונסידאס קי סי דישארון סומבאלייר אי פ'וליירון, מאניאנה פואדין סיר מואיסטראס פרופייאס איז'אס, מואיסטראס אירמאנאס אי קיין סאב'י, סי מואיסטראס מוז'יריס, מואיסטראס מאדריס נון קאליין אין לה ריד אסילאדאדיריה? נאדה קי אל פינסאר אלה קוזה, טודו מואיסטרו קואירפו סי איסטרימיסי. קאלי אקודירסי אה טיימפו. לה פ'אמיאה ג'ודיאה סי דיזמוראליזה, סי דיזאורגאניזה, סי דיזאגריז'ה אי קון אילייה מואיסטרו אורגאניזמו נאסיונאל; קאלי לאב'וראר קון פרונטידור אי אינרז'יאה. און אוניקו פינסיריי דיב'י פריאקופארמוס אקטואלמינטי די דיאה אי די נוג', טודוס לוס פונטוס: לה סאלב'אסיין דילה פ'אמיאה ג'ודיאה מינאזאדה.

סיניוראס אי סינייריס

אין לה איסטורייה די מואיסטרה קומונידאר, סין מאנג'ה אסטה אקי סוטו איסטי ראפורטו, אונה אוז'ה פריטה ב'ייני די סיר איסקריטה. קיין סון לוס קולפאב'ליס די לה דיזונור קי ב'ייני די קאלייר סוב'רי נוס? לוס קולפאב'ליס סון לוס פאריינטיס, סון מואיסטרוס ריקוס, איס מואיסטרה פופולאסיין, סומוס מוזוטרוס לוס ארטיזאנוס די מואיסטרה דיסגראסייה. סיינדרו, קי איזימוס מוזוטרוס פאדריס סייגוס, מאדריס אינקונסיינטיס, פור אינקולקאר סינטימיינטוס ג'דייוס נובליס, איליב'אדוס, אידיאס סאנאס, ג'וסטאס, קונפ'ורמיס אה נואיסטרו אידיאל נאסיונאל, אין איל קוראסון אי איל איספריטו די נואיסטראס איז'אס, קי איזימוס פור אידוקאר סוס ב'ילונטאד, פור אזיראר סוס קאראקטיר, פור אזירליס אדקיריר אונה קונב'יקסיין פ'ירמי פור אזיר אפ'ירמאר סוס פירסונאליטה מוראלה, פורקי, אלה אוקאזיין, איליזאס פודיראן ריזיסטיר אלה טינטאסיין, אי אופוניר ארמאס סיריזאס אי אפ'יקאג'יס, אה קואלונקי אינקונטרו מאלו קי איל אזארדו מיטיריאה סוב'רי סוס קאמינו, פודינדולאס אזיר דיז'יאר דילה ב'יאה דיריג'ה? לוס פרינסיפייז ריליג'ייוזוס, לאס טראדיסיונים נאסיונאלאס, קי סון לוס מאס פוטינטיס סאלב'וגואדראדוריס די לה מוראל, דילה דיניטה, די לה אונור ג'ודיאה, מוזוטרוס לאס רונג'ימוס לונג'י די מוזוטרוס קומו סיאינדרו אטראזאדו,

פאסאדו די מודה, נון קונפ'ורמי אל איספריטו דיל פרוגריסו. אי מואיסטראס איז'אס מיראדון אין אלייזוס קון דיזינייו אי מינוספריסיו אינקונסיינטיס די לה דיפ'יג'לי טאריאה קי מוס אינקומביאה קומו פאדריס אי מאדריס, אינקאפאג'יס די דאר אונה בואינה אידוקאסיון אה מואיסטראס איז'אס, נווטרוס פ'אב'וריומוס אין אלייזאס איל דיז'ב'ילופאמיינטו די אידיאס אי סינטימיינטוס מאל'סאנוס, פ'ריב'וליס, די און איגואיזמו אי מאטיריאליזמו דיזגוסטאנטיס, דישאנדוליס ליכירטאר קומפלידה אין סוס מוב'ימיינטוס, נון סורב'ילייאנדו סוס קונדוקטה, פירמיטיינדוליס די פאסאר לוס מיז'וריס אנייוס די סוס ג'וב'ינטוד אין לה ליקטורה די רומאנסוס קורומפידוס, קי איקסיטאן סוס ניירב'וס, סוס סינסוס, סוס אימאז'ינאסיון, נון דאנדוליס נינגון אידאל אין לה ב'דה. אלייזאס נון סונייאן קי דאנטילאס, קורסי, ג'אפיאו אולטימה מודה, ב'יסטידו די אליגאנסה סופרימה, מאניראס די פ'ינה פוליטיזה, ליסיון די פייאנו, שינאס די אמור מילדאדאס אין לוס רומאנסוס די אב'אנטוראס באנאליס, אמור רומאניסקו.

אי לאס איסקולאס אין לאס קואלאס לאס אימביאמוס פור קי אלייזאס סי פ'ורמין אי סי אינסטרואיזאן, אין לאס איסקולאס די פ'יריס אי סוריס, אין לוס איסטאבילימיינטוס די לה מיסיון לאיק אי מיזמו אין לאס איסקולאס ג'ודיאס קי נון טיינין די ג'ידייו קי איל נומברי - אי אנדי לוס דיריקטוריס אי דיריקטריג'יס סון אלייזוס מיזמוס איגזימפיוס חארב'אנטיס די פרופ'אנאסיון די מואיסטראס מאס אלטאס ב'רטודיס, די מואיסטרוס פרינסיפיוס לוס מאס סאקרוס - קי אימביזאן אלייזאס סי נון אה דיזלישאריסין דיל ג'ודאאיזמו אי די טודו מואיסטרו פאטרימוניו נאסיונאל - אין לאס איסקולאס קונגריגאניסטאס אה אבוריסיר מיזמו טודו לו קי איס ג'ידייו - אה אמאר טודו לו קי איס איסטראניירו, אה אימביב'ירסי די סינטימיינטוס אי אידיאס קי נון טיינין נאדה די ג'ידייו, אה אינטווייאסמארסין פור לו די לוס אוטרוס? קון לה אידוקאסיון קי אלייזאס ריסיב'ין, אלייזאס סי אוזאן אה ב'יר איל ג'ודאאיזמו דונדי אלייזאס נון קונסין קאז'י נאדה אלגונה קוזה די ב'יז'ו, די דיסקאאידו, די אמורג'אדו קי דיספירטה אין אלייזאס סינטימיינטוס די קומפאסיון, מיינטריס קי איל איסטראניירו ריפריזינטה לה לוז, לו מודירנו, איל פרוגריסו, לו בואינו, לו אירמוזו. די מואיסטרה איסטוריה, די מואיסטרה פאסאדיאה, די מואיסטרה ליטראטורה, אלייזאס איניוראן טודו. אי קואנדו מוזוטרוס אראנקאמוס אה מואיסטראס ג'וב'ינאס איז'אס לה אלמה ג'ודיאה, איל קוראסון ג'ידייו, קואנדו דיסטרואימוס

אין אייליאס איל איספריטו ג'ידיי, נון אינקולקאמוס ב'ירטוריס אי קואליראדיס סיריאס, אלטאמינטי מוראלאס, איספריטו די סאקריפ'יסיי, און אידיאל ב'ירסו איל קואל אייליאס טיינדאן, קונסינסיאס ג'ודיאס, קי איי די מאראב'יאר סי אייליאס סוקומבין אה לה פרימה טינטאסייון? סי אייליאס טראאישין סוס פאריינטיס, סוס נאסייון? קואנדו לאס אימביזימוס אה אמאר קון פאסייון לו איסטראניירו, לו קריסטיאנו סין קי נינגון אמור פור סוס פרופיי פואיב'לו לאס אגה ב'יבראר, קי איי די מאראב'יאר סי אייליאס סי דישאן סומבאאיר, קואנדו לו איסטראניירו סי פריזינטה אה אייליאס סוטו לה פ'ורמה די און סימפאטיקו או און פוליטיקונו נון ג'ידיי? מוזוטרוס ריקוז'ימוס איל טריסטי פרוטו די לו קי אסימבריומוס. סומוס מוזוטרוס לוס קופאב'ליס, לוס פאריינטיס, איל פואיב'לו קי ניגליז'ימוס די דאר אה מואיסטראס איז'אס אונה אידוקאסייון אינסיסיאלמינטי ג'ודיאה, סיאה אין מואיסטראס קאזאס סיאה אין לאס איסקולאס, מואיסטרוס ריקוס קי, אין סוס איגואיזמו מאלדיג'ו, נון אייראן אלה פ'ונדאסייון די איסקולאס פוראמינטי ג'ודיאס, סומוס מוזוטרוס קי, חארב'אנדומוס אה דוס מאנוס לה קאב'יסה אי לה פיג'אדורה דיב'ימוס דיזיר: אשמנן.

אונה אירמאניקה די אונה די איסטאס איז'אס טראזיראדאס די איסטוס אולטימוס טיימפוס, קי פ'ואי איליב'אדה אין לה איסקולה די לאס סוריס אי קי אסיסטי קון אמור מויי פ'ריקואינטאמינטי אין לאס אוראסייונים אין לה קליסה קריסטיאנה, דיזיאה אולטימאמינטי אה און גרופו די אמיגאס ג'ודיאס: "אין ג'ינראל, לה פ'ריקואינטאסייון די לוס קריסטיאנוס אי סוריס מי איס מוג'ו מאס אטיראנטי קי אקילייה די לוס ג'ידייוס. לוס קריסטיאנוס טיינין מאניראס מאס דולסיס, ביינב'יליינטיס, מיינטריס קי לוס ג'ידייוס סון יילאדוס, ברוטאליס אין סוס אקוליי, אין סוס אב'לאס .. נון סאב'יש קי ריקונפ'ורטו, קי דולסור יו ריסינטו אין אינטראנדו אלה איגליסיאה, אין טומאנדו פארטי אלאס אוראסייונים די לוס קריסטיאנוס איס טאנטו אירמוזו! יו מי סיינטו טראנספ'ורמאדה אין ספ'יראס אלטאס ..."

איל איסטאדו די אלמה די איסטטה ג'וב'ינה איז'ה נון איס אילייה איג'ה פור אדולורייאר איל אלמה, אינג'יר די אמארגורה, ריב'ולטה אי אינדיניסיון? ... איסטטי איסטאדו נון איס איל, קאראקטיריסטיקו די לוס ראב'אז'ס קי לה אידוקאסייון קי אילייה ריסיב'ייו איזו אין סו אלמה? ... נון איס אילייה ייה אונה פריאה פ'אג'ילי, ייה פרונטה פארה איל פרימו ג'וב'ינו קריסטיאנו קי לי ב'ה אזיר דיקלאראסייונים די אמור קימאנטיס?

איל סיליברי קונטאדור פופולאר ג'ידיי דיל גיטו רוסו, י.ל. פרץ אין אונז די סוס קואינטוס אונזי איל קונטה לה איסטורייה די אונה די איסטאס ג'ודיאס קי סי פ'ולייין קון קריסטיאנו אי קי דיזיאה טורנאר אלה קאזה די סו פאדרי, מוס מוסטרה, אין טירמינוס סימפליג'יס אי אטיראנטיס, מה איסקונדיינדו פרופ'ונדוס ב'ירדאדיס, לאס קאב'זאס די לה דיזירסיון די לה איז'ה. פרץ מיטי אין לה בוקה די לה איז'ה פ'וליידיה קי דיזיאה ריטורנאר אונזי סוס פאריינטיס לאס פאלאב'ראס סיגואינטאס אדריסאדאס אה איסטוס אולטימוס:

"קי סאב'יאה ייו די טודו לו קי ב'וס איס קארו אי סאקרו? לוס ליב'רוס קי ייו מילדאב'ה נון מי דישירון נונקה נאדה די לו ב'ואיסטרו .. אין ב'ואיסטרה קאזה, ייו ביב'י אונה ב'ידה איסטראניירה, אונה אירמוזה ב'ידה די איסטראניירה קי מי אפאריסיה מיל ב'זיס מאס אירמוזה אה טראב'ירסו לוס ליב'רוס.

"איס קי ייו ב'וס טראאשי, איס קי ייו אבאנדוני מי פ'יי? ייו נו איזי קי טרוקאר איל פאסטיל די שבת קונטרה אונה אוטרה סורטה די פאסטא ... לאס ליז'ינדאס קי מוס קונטאב'ה מאמה, קונטרה אוטראס מאס אירמוזאס, מאס ביב'אס ... ייו אבאנדוני לו פוקו די ב'ידרורה די מואיסטרה קאזה, קונטרה לה ליבירה אי פ'ריסקה ב'ידרורה די לוס קאמפוס: ב'ואיסטראס שאב'ראס אוראסייוניס קונטרה לוס רומאנסוס .. ב'ואיסטרה ב'ידה סיראדה, איסטריג'ה אי אפ'וגאנטי קונטרה איל סול אי לאס פ'לוריס, קונטרה לה אליגריאה אי איל אמור ...

"ייו נון טראאשי, ייו נון ב'וס קונוסי; די ב'ואיסטראס סופ'ריאינסאס ייו נון סופי נאדה, נון מי קונטאטיש נאדה די ב'ואיסטרה ב'ידה ...

"פורקי נון מי אב'לאטיש די ב'ואיסטרו אמור, די ב'ואיסטרו אמור קי סי מאנטייני די ב'ואיסטרה סאנגרי? פורקי נון מי אב'לאטיש די ב'ואיסטרה אירמוזורה, די ב'ואיסטרה איטירנאלה אירמוזורה אינסאגרינטאדה? די לו אירמוזו, לו אדוראב'לי, לו איליב'אדו, לו סובלימי קי איי אין איל ג'ודאאיזמו, ייו נו סופי נאדה ..."

איס איסטי גראנדי ב'אזיאו אין איל קוראסון אי איל איספריטו די לה ג'וב'ינה איז'ה ג'ודיאה קי איס לה קאב'זה דיל מאל אי קי קאלי אינג'יר.

לאס איסקולאס ג'ודיאס, לה אידוקאסיון איסינסיאלמינטי ג'ודיאה, לה קאזה פוראמינטי ג'ודיאה, טאל איס איל אוניקו רימדייו ראדיקאל, איל מאס איפ'קאג'י קונטרה לה טיריב'לי ייאגה קי מינאזה די דירוקאר מואיסטרו ג'ודאאיזמו אין סוס באזאס.

לאס איסקולאס ג'ודיאס אין איל סינסו טראדיסיונאל-נאסייונאל ג'ידייו,

טאלה איס לה אוניקה סולוסיין אל פרובלימה אנגואסאנטי קי מוס פריאקופה. אילייאס סולו ב'אן אה ריסטאביליר לה אוניון אין מואיסטרה קומוניטה, לה ב'ייז'ה קומוניון די אידאס אי סינטימיינטוס; אילייאס סולאס סון קאפאג'יס די ריז'ניראמוס, די אזירמוס רינאסיר אלה ב'ידה ג'ודיאה אינטינסה, אי אזיר דיספאריסיר איסטי איספיריטו די דיזירסיין די מואיסטרו סינ; מה איסטוס איסטאבילימיינטוס מוס אזין קאז' קומפלידאמינטי פ'אלטידה אי פארה סוס פ'ונדאסיין סי אזי די מיניסטיר איספ'ורסוס אינקאנסאב'ליס, טינאג'יס אי קונטינאווס אי סוב'די טודו מוג'ה מונידה. אי איסטה מונידה אונדי טומארלה? מואיסטרוס ריקוס קי, אין טודאס לאס אוקאזייוניס, סיראן איסטריג'אמינטי סוס קוראסון אי סוס בולסה, נון ריסינטיין אילייס, אין איסטאס אוראס קריטיקאס אי איסקוראס פור מואיסטרו ג'וראזימו, און פ'ואירטי רימורסו די קונטריבואיר אילייס קואנטונקי אינדיריקטאמינטי, אלה דיסטרואסיין די נואיסטרו אורגאניזמו, אל אפ'לאקאמינטו די מואיסטרה פוזיסיין נאסיונאלה, אין נון אינג'ינדו, אין איסטה אורה סופרימה, טודו איל דוב'יר קי ליס אינקומבי? קומו לו אזין רימארקאר מויי ג'וסטו מואיסטרוס סאב'ייס, לה מונידה פ'ואי דאדה אין דיפוזיטו אלוס ריקוס פורקי לה אימפליאין אין אוב'ראס די ביין. נו פואידריאן אזיר מיז'ור אימפליאו די סוס דינירו קי איל קי ליס אינדיקאמוס, איס לה אורה די אזיר טודוס לוס סאקריפ'יסייוס אין ב'יסטה די מואיסטרה סאלב'אסיין. עת לעשות לה, קאלי קריאר אה איסטי איפ'יטו און "פ'ונדו פארה איסקולאס ג'ודיאס" קי סירה פור אנסי דיזיר, פרופריאידאד די טודה לה קומונידאד ג'ודיאה די סאלוניקו, אי אל אינריקסימיינטו דיל קואל קונטריבואיראן טודו איל פואיב'לו, ריקוס, מידיאנירוס אי פרוב'יס, אומבריס אי מוז'יריס, קאדה אונד סיגון סו פוסיבילידאד. מה לוס ריקוס דיב'ין אזיר איל ג'יסטו ג'ינירוזו קי, פוני אל פ'ונדאמינטו אה אונה טאלה אוב'רה קי לי דה, דיזירי איל פרימיר פונטו, פוסיבילידאד די ביב'יר אי פרוספיראר. איסטו איס מואיסטרה אוניקה טאב'לה די סאלב'אסיין. קאלי סיר, אלומינוס, פ'ינאנסאריאמינטוס באסטאנטי פ'ואירטיס פור דיזבארסארמוס די טודאס איסטאס איסקולאס איסטראנייראס די איסטאס שאמאבאשוגאס קי ג'ופאן לה סאנגרי די מואיסטרוס איז'וס אי איז'אס, דאנייאן סוס קוראסון אי סוס אלמה, לוס דיזנאסייונאליזאן, לוס ריגדין איסטראניירוס אה סוס פואיב'לו אי אה סוס ליי. בנינו ובנותנו נתונים לעם אחר ועינינו רואות. מואיסטרוס איז'וס אי איז'אס סון דאדוס אלוס אוטרוס פואיב'לוס דילאנטרי מואיסטרוס אוז'וס; איסטו נון פואירי מאס קונטינואר סין פיריקולו פור מואיסטרה איגזיסטינסייה

נאסיונאלה. לה איסקולה ג'ודיאה ב'ה סאלב'אר לה פ'אמיאה ג'ודיאה אי קון אילייה מואיסטרו ג'ודאאיזמו.

מה לה פ'ונדאסיון די איסקולאס ג'ודיאס איס אונה אוב'רה די לונגה דוראדה, די אב'ינר. אוי פור אוי, קי איל מאל אזי איסטראסוס, קי איל סי איספאנדי, טאלה אונה אפידימיאה, קי אזיר? אלדו די לה אוב'רה די אב'ינר, איי און אוטרו לאב'ור פרונטו אי אינר'יקו אה אינטריפרינדר. אין לוס טיימפוס אירואיקוס די מואיסטרה איסטורייה, אין סירקונסטאניאס קריטיקאס קומו לה מואיסטרה, קואנדו לה ריזונור אירה איג'אדה אין טודה לה קומונידאר ג'ודיאה פור לה ניגריגורה די פירסונאס איזולאדאס, מואיסטרוס אגואילוס אימפליאב'אן מיוזס ראדיקאליס אי אקספיריטיב'וס קי דאב'אן ריזולטאדוס פרונטוס, מאראב'איוזוס אי ריובאראסאב'אן ישראל די לה ב'רגואינסה. קואנדו אין איל טיימפו די משה לוס ג'ידייוס איסטאב'אן אין שטים, אילייוס אימפיסארון אה אזיר זנות קון לאס איז'אס די מואב. משה, אינג'ונטו קון לוס ג'וזגאדוריס די ישראל, טומו סירטאס מיזוראס די ריגור פור אריסטאר איל מאל מה און ג'ידייו אינסולינטי, מאלוניסטו, נו טוב'יינדו נינגון קואינטו די לאס מיזוראס דיקריטאדאס, בראב'אנדו סו קאפו, דיספ'אנדו טודו איל פואיב'לו, דילאנטרי די משה אי די טודוס לוס ג'ידייוס, סי אסירקו די אונה מדינית פור סאטיספ'אזיר פוב'ליקאמינטי סו ביסטיאלה פאסיון. איסטונסיס, לוקו די ראב'ייה אי די אפ'ואירטי, יינו די זילו ארדיינטי פור איל נומברי די ג'ידייו אי פור לה ליי, פנחס בן אלעזר, אין און סאנטו איסלאנג', אפ'ירו אונה לאנסה אין סו מאנו אי פ'ירייו מורטאלמינטי אל פאר טראאשידור, ב'ינגאנדו אנסי איל פריסטיג'ייו די סו קאפו אי לה אונור דיל ג'ודאאיזמו.

קואנדו מתתיה כהן גדול איסטאב'ה סוב'רי איל פונטו די מיטירסי אלה קאב'יסירה די סו ארמאדה פור לייר קומבאטיר קונטרה לאס טרופאס די אנטיכוס אפיפ'אניס קי אימפיריאה אלוס ג'ידייוס, מיזו פירסיקוסייוניס, די אובסירב'אר לאס פריסקריפסיוניס ריליג'ייוזאס אי קי לה קורופסיון מוראלה סי איספאנדיאה אין ישראל, און ג'ידייו קאלייו טאלמינטי אבאשו אסטה טינר איל קוראז'י די סאקריפ'יסאר פוב'ליקאמינטי סוב'רי איל אלטאר דיל בית המקדש און פואירקו. איסטונסיס מתתיה, נון פואידינדו דיטינירסי, פושאדו פור אונה פ'ואירסה אינטיריורה איריזיטיב'לי, קורי סוב'רי איל איזוב'לאדור אי לו מאטה, ריזיקאנדו אנסי סו ב'ידה מה טומאנדו לה ריב'ינג'יטה די לה ליי אי די לה דיניטה ג'ודיאה. אונוס טאלוס אקטוס אירואיקוס נון פואידין ריפיטארסין אוי, לאס סירקונסטאנסיאס אב'יינדו טרוקאדו אינטיראמינטי, מה אקיל זילו סאנטו,

אקאיה ארדור די פ'ואיגו מוס דיב'י אנימאר פור אינטריפרינדיר אונה אקסיון פרונטה אי אינדרו'יקה. נון איי נינגון דוב'דו קי מואיסטרה אפאטיאה פ'אב'וריוזו איל דיזב'ילופאמיינטו די לה ייאגה. קאלי דונקי ריאז'יר סיה פור אמינגואר או אזיר דיספאריסיר לה גראב'יטה די לוס קאזוס פאסאדוס, סיה פור פריב'ינר לה דיפיטיסיון די מואיב'וס פ'אטוס, איל אנג'אמיינטו די לה קורופסיון. אה איסטי איפ'יטו, איי לוגאר די קונסטיטואיר אונה סורטה די "קומיטאטו די סאלודו פוב'ליקו ג'ידיו, די פרוטיקסיון די לה איז'ה ג'ודיאה" קי טירנה פור מיסיון: די דיספירטאר אל פואיב'לו די סו אינדורמיסימיינטו, די פושאר מואיסטראס אוטורידאדיס קומנאלאס אי ריליג'ייוזאס אה אונה אקסיון קומונה, פור איל אקידאמיינטו די און טאל מאל קונטאז'ייוזו; די אורגאניזאר קונפ'ירינסיאס, ריאוניוים, מוסטראנדו איל פיריקולו קי קורימוס, די אינטירב'ינר סירקה לוס פאריינטים די לאס איז'אס קורומפידאס אי מיזמו סירקה לאס איז'אס מיזמאס, טינטאר די אזירלאס ריטורנאר די סוס קאמינו לייראדו, מוג'אס ב'זיס אונה פאלאב'רה דיג'ה אה טיימפו סאלב'ה אונה איז'ה די לה דיפיידריסיון, די ב'ילאר קון אקאב'ירו סוב'רי איל מיליסקאמיינטו טאנטו פיריקולוזו די מואיסטראס איז'אס קון איסטראנירוס, אפ'ין די איב'יטאר אקיי מואיב'וס סקאנדאלוס סי פרודאיוגאן איג' איג'.

איי דונקי די אינטריפרינדיר די ב'יסטה אונה דופייה אקסיון: אקסיון אימדייאטה אי פריסורוזה פור אריסטאר איל מאל אין סו איקספאנסיון אקסיון די לונגה דוראדה, אה ריזולטאדוס דיפ'יניטיב'וס, פור לה אידוקאסיון ג'ודיאה, פור לה איסקולה ג'ודיאה. אלה אוב'רה דונקי! לה טאריאה, אירמאנוס, איס אימינסה, מה אילייה נון פואידי סיר מאס אורג'ינטי. איל מאל אפריטה. אאונימוס טודוס מואיסטרוס איספ'ורסוס; קונב'ירו'ימוס טודאס נואיסטראס פ'ואירסאס ב'ירסו לה ריאליוזאסיון פריסוזה די איסטה דופייה אקסיון פור סאלב'אר נואיסטראס איז'אס, פור סאלב'אר מואיסטראס פ'אמיאס, פור סאלב'אר טודוס מוזוטרוס די לה רוב'ינה. אונה ב'ירדאדירה איספאדה די דימוקליס איסטה קונטינוואלמינטי דיקולגאדה סוב'רי מואיסטראס קאב'יסאס. קאלי דיסטרואיר איל מאל אין סו ראזיו.

"לאס ראסאס פ'ואירטיס, לאס ראסאס ב'יגורוזאס סי אפוג'יין סוב'רי אונה רובוסטה אי סאנה קונסטיטוסיון מוראלה אי ליגאלה די לה פ'אמיאה. סין איסטי פ'ונדאמיינטו נון איי פואיב'לו קי פואידה ביב'יר נון איי אימפיריו קי פואידה סוסטיניריס".

מוזוטרוס, ג'דייוס, קי קריאימוס לה מוראל, קי לוס אוטרוס פואיב'לוס סי אפרופריארון אי קי דיב'ינו לה מוראל אוניב'ירסאלה, מוזוטרוס קי מיריסימוס די לייב'אר איל טיטולו די פרינסיפטוריס די לאס נאסיוניס, מוזוטרוס דונדי איל איספריטו די מואיסטרה ריליז'יון איס טאנטו לימפייו, טאנטו לימפידו, מוזוטרוס, דונדי לה פ'אמיהא אזי מואיסטרה גלורייה פור סו פוריזה, מוס דיב'מוס אה מוזוטרוס מיזמוס די אראנקאר סין טאדריאה איסטא קורופסיון די אינטרי מוזוטרוס, אלימפיארמוס די איסטא מאנג'ה, ריגאנאר מואיסטרו פריסטיג'יו אי מואיסטרה אונור און פונטו אימפאניאדה.

ישראל קי איס גיארדו, פ'אסונארדו פור סו ריליז'יון דיב'ינה, לה קואלה איס סיננימו די לימפייה מוראלה לה מאס אבסולוטה, די לה אפארטאסיון לה מאס קומפלדה די טורדו אינסוזיאמיינטו, די טורדו אימיליסקאמיינטו איסטראניירו, ישראל קי אובסירב'ו סיימפרי אסטא סוס לימיטוס איקסטרימוס לה פריסקריפסיון "קדושים תהיו" דיב'י קיראר פ'איל אה סו פאסארדו אוניקו אין לה איסטורייה אי קונטינאר אה מיריסיר איל טיטולו גלוריוזו די ממלכת כהנים וגוי קדוש, ריינארדו די פרופ'סוריס די פואיב'לוס, נאסיון סאנטה, פורה, אלה קונסינסייה די קריסטאל.

מאבקו של אברהם ש' רקנטי בקשרי תערובת בסלונקי

ב. הנאום – תרגום

על טהרת המשפחה היהודית

הרצאה שנתן מר אברהם שמואל ריקאנאטי באספה פומבית שארגן איגוד
הנשים "התחיה" במועדון החדש בשבת כ"ח בתמוז תרע"ו¹⁵¹

גבירותיי ורבותיי,

בכל תקופות ההיסטוריה שלנו, לאורך כל הזמנים והעיתים, בכל מדינות
תפוצותינו, התנוצץ יהלום בכתר הסגולות והתכונות הנעלות שמעוטר בו עם
ישראל, בזוהר מיוחד ומבהיק, אשר משך את תשומת ליבם המשתאה של עמים
אחרים, ושהביא לידי הערצה אפילו את יריבינו המובהקים ביותר, שחלקו כבוד
ותהילה לעם הנושא לפניו פָּנָס את טהרת המשפחה היהודית.

מופת המשפחה היהודית

מה נעימים, קסומים ומנחמים הם המראות שמעוררת בנו המשפחה היהודית. היא
יד נישאה ליהדות, למוסר, לרוח, לחיבה ולאהבה המופתית. כמוה כמעין היכל
קודש קטן. באווירתה הנעימה והחמה מתפתחות תכונות לב ורוח נדירות ביותר,
תכונות נעלות ביותר; שם, מתחת לקורת הגג המשפחתית, פורחים במלוא יפעתם
הפרחים הפשוטים של הצניעות, טוב הלב, הצדקה והחסד, אהבת הבריות ומסירות
הנפש; שם מטופחים בלהט ובאהבה המסורות הפיוטיות והמהוללות היהודיות. שם
מעוצבת נשמתם העזה והאצילה של בני הנעורים ובנות הנעורים, הגואה ועולה
על גדותיה באהבה לעמם, ובקשר כל יינתק לאומתם ולתורתה; המשפחה היהודית,
בכל כבודה והדרה, אינה יודעת את המריבות בחיי בני הזוג, את הבגידה ואת
השערוריות המבישות המאפיינות משפחות בעמים אחרים. בחיקה מושלים השקט
והשלווה המושלמת, הרוגע הכרוך בשמירת מצוות הדת היהודית. הנאמנות בין
בני הזוג והמסירות לבלי גבול ליעדי המשפחה הן חוק ולא יעבור. בתוך הרדיפות

151 תרגם מספרדית יהודית ר"ר אבנר פריץ. מילים שהודגשו במקור בפיזור אותיות מובאות כך
גם כאן, ואותיות גדולות במקור מודפסות כך גם כאן. חילקתי את הנאום לפרקים וקבעתי
כותרות בראש כל פרק. כן הוספתי מראי מקום לציטוטים.

והעלבונות מכל סוג שהשקונו, מהוות המשפחה היהודית, יחד עם הקהילה, את המקלט אשר בו חוסות הרוח היהודית, הגאווה היהודית, הנפש היהודית, שותתות דם, מוכות ונרדפות, ובהן חוזרות הן ומוצאות את הכוח העיקרי, מהן הן שואבות עוצמה וחיות המאפשרות להן לשאת ולסבול את הפורענויות ולהתמיד לחיות את החיים היהודיים הלאומיים במלוא עוצמתם. המשפחה היהודית, שכל בניה מאוחרים בצמידות גדולה, בקשרים אמיצים של אהבה וחיבה, ספוגים ברוח התורה ובמסורות היפות והבריאות, מייצגת בזעיר אנפין את העם היהודי במלוא היקפו. המשפחה היהודית, עם בית המדרש, היוותה ומהווה את המבצר הבלתי מעורער אשר עמד בגבורה כנגד כל ההתקפות והחבטות, והתעמת עם כל הקמים עליו ועם הסערות שפקדוהו, בהתגרר באויביו המפחידים ביותר, ואשר הושיע את היהדות, את העם היהודי, מאובדן ומהרס. המשפחה היהודית טהורה, אצילה ונהדרת, מקודשת ברוח היהודית, הושיעה את ישראל ממוות.

הינה התיאור הנפלא שרבה הראשי המנוח של צרפת, צדוק הכהן, נותן לנו על אודות המשפחה היהודית בימי הביניים. בתקופה ההיא, הוא אומר, מה היה לאבותינו האומללים לבד מן המשפחה? נהרפים מתוך חיי הכלל, שבועי ביויונות ועלבונות, חשופים תמיד ללעג ובוז הן מצד המעמדות הגבוהים והן מצד המעמדות הדלים, לא יכלו למצוא מנוחה ושלווה מעטה וגבוהות הלב אלא בחיק המשפחה. רק המשפחה הייתה בעבורם מקלט מקורש ובלתי מחולל. זה אך עבר אדם את סף ביתו, היה גופו מזדקף. חברתה של רעייתו, מבט עיניה הוך של בתו, יחסו ומילותיו של בנו העלם, מפזרים היו את ענני האפלה מעל פניו של אבי המשפחה. אח! איך היה חש כנולד מחדש במקום השלו והלבבי הזה! איך בתוך סבלותיו מודה היה מעומק ליבו לאלוהים שהותיר לו לפחות את האוצר הזה. מה שהכילה המשפחה היהודית אז – הנאמנות, היושרה, רוח ההקרבה, הגבורה האמיתית – אין לראותו כמובן מאליו. כותבים מוכשרים טרחו לתארו ביצירות רבות־דמיון. יש אנשים אשר ברוח השחרה ניכרת לעין ציירו דיוקן בזוי וּשְׁפֵל־מדרגה של היהודי, כולו רועד כעלה נידף מול האיום הזעיר ביותר, עמל קשה על קיומו, עני ונצרך, צמא לנקם, מתעב את כל הבריות; אולם למרות מגמתם לעולל לנו רעה, חייבים היו להכיר בכך שבקרב משפחתו נערץ וראוי להערכה היהודי, כי הוא והסובבים אותו מפגינים את המופת למעלות היפות ביותר של חיי המשפחה. הוא נגלה כנכון להקריב הכול: שלווה, חיים, את כל הונו, כדי להציל אחד מיקיריו.

את התיאורים הנפלאים האלה של המהות היהודית נוכל גם אנו יהודי סלוניקי לדמות בחיינו שהיו לפני זמן מה, עת הייתה המסורת היהודית נכבדת בקרבנו,

עת מילאה הדת מקום ראשון במעלה בחיינו ובבתינו. משפחותינו היוו אז ציר של כנות קפרנית, של טוהר, של יושר ויהדות. נשותינו, מה ראויות היו או להערצה; שומרות נאמנות של מורשת קדושה, נוצרות היו בקנאות את הירושה היקרה שהפקידה המסורת בידן, את המעלות הנאות של חיי הבית והמנהגים הדתיים-לאומיים. תפקודן כאימהות נגלה היה ברוב יפעה וזוהר; הן מילאו את חובתן ותפקידן הנעלה ברכות מלאכית, מתוך הכרה מקודשת, כנות ותום לב הנוגעים אל הנפש. שומרות ונוצרות של כל היקר לנו, השתדלו להחזיק ולקיים במסירות קנאית את השלהבת הקדושה בתוך היכל המשפחה, נר תמיד של דאגתן לכלכל במלוא עוצמתה את המסורת, ולהשגיח על החינוך היהודי של ילדיהן לפי השגתן, בלי רצון, בכל צורה ואופן, להתערב בתחום השמור לגברים. הן הקרישו גופן ונשמתן למשימה האצילית שחלק להן הטבע; בריאותן המוסרית והפיזית לבלבה; הן לא התלוננו על "עצבים"; כושרן השכלי היה בריא, חושיהן הטובים היו חסונים, הלב טוב ותמים משולל עיוותים, בלי רגשנות מוגזמת, גרוש ברגשות יהודיים. בעליהן של נשים כאלה יכולים היו לבטוח בהן במלוא התוקף. שום תככים ושום שערוריות לא העיבו על חייה השלווים של המשפחה. שום עקרונות אפלים המרעידים במקומות אחרים עד היסוד את המוסד המקודש של המשפחה, מסדו של הלאום, לא נודעו כלל אצלן.

הנשים היהודיות של עירנו לא התיימרו להיות "אירופאיות", "מהפכניות". אוהבות היו את בעליהן, את ילדיהן, באהבה איתנה, אינסטינקטיבית. כל הווייתן דומה שהכריזה ברמה: "אני אוהבת לפני הכול את המשפחה היהודית בטהרתה". אפשר היה להשוותן היטב, בלא חשש מפני אכזבה, ל"אשת חיל" של המלך שלמה.¹⁵²

אופטימיות כנפשות התמימות, מאושרות כבריות משוללות היסטוריה, נשות סלונקי האירו פנים תמיד לחיים, גם אם אלה לא האירו פניהם להן תמיד. הצעירות, בנות ישראל, היו גם הן מופת נדיר לכנות ויושר ונאמנות, איפוק מקסים שאין דומה לו. הן היו כחבצלות מבהיקות בלובן בל יותכם, בתמימות מופתית, נפקחות ומלבלכות בצילה הנעים של קורת הגג המשפחתית. מעלות ניחוח מסביבן; מטופחות באווירה מסורתית קפרנית, סגולות היהדות היו להן לתכשיט יקר ערך נעלה מכול. הן נצרו היטב את אוצרות הטוב, החיבה והנאמנות ואת קסמיהן בעבור העלם העברי שקשר גורלו בגורלן כדת משה וישראל.

קדמה שאומצה שלא כראוי

ואולם היום, למרבה הצער, מה רואות עינינו? זה שנים אחדות, בעקבות חרירתם לחיינו של רוח קדמה שאינה מתפרשת כהלכה, של ציוויליזציה מעוותת, של מודרניזם מסולף, עקב מחסור בחינוך יהודי, חדרה תולעת הרסנית אל תוך משפחותינו. אלה החלו לאבד את טהרתן, את יוקרתן, את יושרן; המוסריות בקרב המשפחה הולכת ומידרדרת עוד ועוד; הסגולות הביתיות הנעלות, הקשר האמיץ אל המשפחה ואל המסורת, כל אלה החלו להיעלם. זוהרה של המשפחה היהודית מתעמעם. משפחה זו ביפעתה, משפחה אידיאלית זו, הולכת ונפגמת; היכל הקודש מתחיל להתחלל; רוח הרסנית מנשבת בה ומרעילה את האוויר הנקי והטהור. עטרת היופי המוסרי שעטרה את ראש הבת היהודית מתחילה לאבד את זוהרה. למעשה, זה שנים אחדות, אירועים שערורייתיים המכאיבים לב כל יהודי טוב מתרחשים בקרבנו. בנות יהודיות, פועלות ומשרתות, מתמסרות לזנות לא חוקית, מפותות בידי מעבידיהן או בידי נוכרים כלשהם; עלמים ועלמות, בעלים ורעיות המשתייכים למשפחות האמידות או למעמד הביניים מעורבים בקשרים עברייניים; מקומות מסוימים בעיר מוסבים לבתים מתירניים, הנאמנות הזוגית הולכת ונחלשת, תככים משפחתיים מעכירים את שלומם וגורלם של משקי הבית. ואולם בימים אלה ממש הכה אסון את קהילתנו. הנגע המזעזע הזה הגיע לתפוצה מדאיגה, שוברת לב, בעקבות בואם של זרים רבים לעירנו. האסון לובש אופי מסוכן ביותר שלא היה כדוגמתו בקרבנו עד כה. בקלות ראש בלתי נתפסת, מספר רב של בנות יהודיות צעירות מחפשות הרפתקאות רומנטיות, קושרות קשרים עם נוצרים זרים ומתפתות לאדם הראשון הנקף על דרכן, בהימשכן להופעתו הנאה, לגזרתו, לברק כפתורי הכסף של מדיו ולמילותיו החלקלקות. הן רואות בו את בחיר ליבן ונוטשות את קורת הגג המשפחתית, בשוכרן בכך כל חוט הקושר אותן לעברן, להוריהן, למסורתן, תוך זניחת הבית שבו גדלו, בלי לחשוב כלל כי תוך זמן קצר ימצאו עצמן נזנחות לגורלן המר, חשופות לסבל נורא. ומה שמזעזע וקורע לב מכול הוא כי בחלק מן המקרים ההורים נעשים לשותפים לדבר עבירה ותומכים בקשרים האלה ומעודדים אותם, בלי לחוש כל חרטה על פעולתם הפלילית.

כך קורה שבנותינו הצעירות, שהיו גאוותנו ותהילתנו, מופת הזוך, התום והטהור, האור של בתינו, נותנות עצמן להשחית דרכן, לברוח עם נוכרים, מלומדים אולי בטוויית הרפתקאות שכאלה.

מה מכאיב כל זה!... כיצד מטיל הוא ביוזי וחרפה על יהדותנו!...
נוכח מצב עניינים מצער ואומלל זה יובן היטב כמה צדקו חכמינו בהציבם
גדרים גבוהים סביב היהדות, כדי לגונן עליה מפני הרס, גדרים שצעירינו שמים
ללעג מתוך שיפוט שטחי.

אידיאל הצניעות

מעשים בזויים אלה של בנותינו מטילים צל מעציב על חזיון העבר המעורן של
הבת היהודייה, על הדיוקן הקסום שמחברים שונים, אפילו נוצרים, ציירו על פיה,
במחווה לסגולותיה הראויות להערכה. עד מה התרחקנו מרוח ההקרבה הנעלה,
מן הגבורה שהפגינו בנות ישראל בכל התקופות, ומעל לכול בימי הביניים,
בנכונותן לעלות על המוקד ולהישחט, לבלי חלל את דתן ואמונתן, לבלי בוות
כבודן. עד מה רחקנו מגיבורות הרומנים האלה, עלמות יהודיות שהוצבו על במה
בידי סופרים נוצרים, הנכונות לקבל עליהן את כל הסכנות והסיכונים, אפילו
את המוות, ובלבד שלא ייפגע כבודן, ובהוכיחן מתוך כך את סגולותיהן הבלתי
רגילות. עד מה רחקנו, למשל, מדמותה של רבקה ההיא שהציב בפנינו הסופר
האנגלי סר וולטר סקוט ברומן שלו "אייבנהו", אשר בנופלה בידיו של הכומר
המפחיד, דוֹחָה הצעות מעליבות, מעדיפה היא את המוות על פני החרפה, ומוכנה
להטיל עצמה תהומה. עד מה רחקנו מרבקה אחרת, ב"היהודייה היפה" מאת מראם
ראטאלי, אשר בעת המצור על ירושלים מתאהב בה קצין רומי, ואשר כדי להינצל
ממנו היא מוכנה להטיל עצמה ממרומי מגדל גבוה. "אם רק תצעד צעד אחד", היא
זועקת, "אהרוג את עצמי". והסופר הידוע אלכסנדר דיומה, ברצותו להראות באחד
הרומנים שלו כי יש נסיבות שבהן האישה חייבת לדעת להקריב עצמה ולהפקיר
עצמה ביד הגורל בשל אהבת היושרה והטוהר, ולהזכיר לצרפתים, אחרי הלקח
הקשה של 1870, כי "אלוהים, המולדת, העבודה, הנישואין, האהבה, האישה, הבן,
הינם דבר רציני ורב ערך", אינו מוצא דמות ראויה יותר להלביש עליה את כל
האידיאלים הנעלים הללו, כי אם עלמה בת ישראל הקרויה גם היא רבקה! וכך עוד
ועוד סופרים בוחרים להעמיד בת ישראל צעירה כסמל ליושרה ולמוסר, כייצוג
המופתי והמושלם לאצילות, למעלה הגבוהה, לטוהר ולאומץ הלב. עד מה מעיבות
על תיאורים אלה הבנות העורקות ממשפחותינו למרבה החרפה.

החכמים, מספר לנו התלמוד, שאלו יום אחד את אימם של שמעון ויהודה, שהיו
שניהם כהנים גדולים, מהן הסגולות שמשכו אליה את חסדי ההשגחה העליונה
עד כדי כך שבעבור זכות יתרה ראתה את שני בניה לבושים בזה אחר זה במדי

הכהונה הגדולה. "זכיתי לכך", אמרה להם, "על כי קירות ביתי לא ראוני מעולם בכל ימי חיי מהלכת בגילוי ראש".

אין אלה בנות ישראל הבזויות שבהן אנו עוסקים, אשר יכולות היו להביט בראי שכזה, ובידיהן מעשיהן המגונים. ליבנו נקרע, רוחנו מתרסקת, בראותנו עד מה נפלנו מטה, עד מה הושפלה יוקרת היהדות. זוהר השם יהודי הועם והוכתם, והמוניטין של המוסר הגבוה בקרבנו הלך ופחת.

ולומר כי כל זה קורה בקרב יהדות סלוניקי, אשר זכתה בשל סגולותיה רוב תהילותיה, בשל דבקותה במסורת, להיקרא עיר ואם בישראל, "ירושלים החדשה" – דווקא בה קורה כל זה, בעיר שעליה נהוג היה לומר "כי מסלוניקי תצא תורה". אהה! מה נפלנו מטה, עד כי נוכל לשאת קולנו עם הנביא ולקרוא: "הזאת העיר כלילת יופי?" (על פי איכה ב, טו), "איכה הייתה לזונה קריה נאמנה?" (ישעיה א, כא). כיצד הייתה לזונה העיר שהייתה כה נאמנה למסורת, העיר שנישאה את הנאמנות בחיי הנישואין למרום הדת.

וכנגד השיטפון הגורף הזה, כנגד הסכנה הרצינית המאיימת על כל גופנו, כנגד הגל ההרסני המבקש להביא לאובדנו, מה עשינו אנו, הצעירים היהודים, הלאומיים, היהודים הטובים, הכואבים כל דבר הנוגע לעם? מאומה! בעוד מקרה אחד ויחיד מבין המקרים שנוצרו עורר זעם כללי של האוכלוסייה היהודית לפני שלושים-ארבעים שנה, וגרם סערה אמיתית, מהפכה פנימית קטנה בקרב הקהילה, והביא לנקיטת אמצעים נמרצים כדי לעצור את הרעה, עתה שפע כולל של אירועים כאלה עד כה לא הזיז אותנו מאדישותנו התורשתית, לא העיר אותנו מתרדמתנו, לא עקר אותנו מהרגלנו, ועולם כמנהגו נוהג... בינתיים הולכים המקרים ומכפילים עצמם, האיגודים המעורבים הולכים ומתרבים... והנגע הולך ומתפשט.

חוסר מעש מצידנו

אם כן, האין דם יהודי זורם בעורקינו? מדוע נותרנו בחיבוק ידיים? [האם] לא נותרה בליבנו המיובש שום גחלת של כבוד, של ערך לאומי, של אהבת האומה שיניעונו לנקוט פעולה של התחדשות ותחייה? האש אוחות בבתינו, האדמה נשמטת מתחת רגלינו, ואנו נותרים חסרי מעש! אגודותינו הציוניות, מועדונינו, מנהיגינו הרתיים והקהילתיים, כל אחד מאיתנו, מדוע אין מתעוררים לפעול, למלא חובתם הנחוצה וההכרחית לפי צו השעה? האסון הוא ענק, ודורש שיתוף פעולה של כל הנכונים לעשות למען פתרונו. הרעה מידבקת. היום אלו הן שכנותינו, מכרותינו שהתפתו

וערקו, מחר ייתכן שיהיו אלה בנותינו שלנו, אחיותינו שלנו, ומי יודע אם לא נשותינו ואימותינו הן שיילכדו ברשת הפרושה. אפילו המחשבה על כך מרעידה את גופנו. יש להתנער בזמן. המשפחה היהודית מתערערת מבחינה מוסרית, מתפרקת, ועימה גם הגוף הלאומי; יש לעבוד מתוך נכונות ובאופן נמרץ. רק מחשבה אחת חייבת להעסיקנו עתה יומם ולילה, מכל בחינה שהיא: להציל את המשפחה היהודית הנתונה בסכנה.

גבירותיי ורבותיי,

להיסטוריה הבלתי מוכתמת עד עתה של קהילתנו מתווסף עתה דף שחור. מי הם האשמים בחרפה הנופלת עלינו? אשמים הם ההורים, אשמים עשירינו, האוכלוסייה שלנו כולה, אשמים אנחנו,¹⁵³ יצרני אסוננו, יען כי עשינו את אבותינו עיוורים, את אימותינו בלתי מודעות לצורך להטמיע בלב בנותינו וברוחן רגשות יהודיים אציליים ונעלים, רעיונות בריאים וצודקים העולים בקנה אחד עם משאת הנפש הלאומית. מה עשינו כדי לחנך ולעצב את רצונותיהן, לחשל את אופיין, להביאן לכך שיגיעו לידי שכנוע עצמי איתן, להביא לידי שלמות את אישיותן המוסרית, כדי שבהגיע שעת מבחן יוכלו לעמוד בניסיון, להדוף פיתויים ולהתגונן כנגד כלי משחית יעילים רבי-עוצמה, כנגד כל רע שייקרה על דרכן ושיאיים להטותן מדרך הישר. את עיקרי הדת ומנהגי האומה, אשר הם השומרים והמושעים רבי-העוצמה מכול של המוסר, של הכבוד העצמי, של הכבוד היהודי, את אלה הדפנו מעל חיינו בטענה שהם מפגרים, מיושנים ואינם עולים בקנה אחד עם הקדמה, ובנותינו השקיפו עליהם בתיעוב ובבוז, [אנו] בלתי מודעים לכובד המשימה המוטלת על כתפינו כאבות ואימהות שנבצר מהם להעניק חינוך טוב לבנותינו. תמכנו בהן בעת שפיתחו השקפות ורגשות חולניים וקלי דעת של אנוכיות וחומרנות מבחילות ודוחות, בהעניקנו להן חופש מוחלט במהלכיהן בלי להשגיח על התנהגותן, בהתירנו להן לבלות את מבחר שנות נעוריהן בקריאת רומנים משחיתים, רומני אהבים, המלהיטים את עצביהן, את חושיהן ודמיונן בלי להעניק להן שום ערכים לחיים. אין הן חולמות אלא על תחרה, מחוכים, מגבעות מן האופנה האחרונה, בגדים

153 על פי "ויאמרו איש אל אחיו אבל אשמים אנחנו על אחינו אשר ראינו צרת נפשו בהתחננו אלינו ולא שמענו, על כן באה אלינו הצרה הזאת", בראשית מב, כא. כך אומרים בני יעקב זה לזה על מכירת אחיהם יוסף.

מהודרים בהדר עילאי, הליכות נאות ומעודנות, שיעורי פסנתר, סצנות אהבה שנקראו ברומני הרפתקאות בנאליים, ואהבה רומנטית.

ובתי הספר שאליהם שלחנו את הבנות כדי שתעוצב בהם אישיותן וירכשו השכלה, אלו בתי הספר החילוניים של "האחים" ו"האחיות" שנוסדו בידי המיסיון. ואפילו בתי הספר היהודיים שאין בינם ובין יהדות מאומה פרט לשם – ובעיני המנהלים והמנהלות הם עצמם מופת מהמם לחילול של סגולותינו הנעלות ביותר, של עקרונותינו המקודשים ביותר – מה לומדות הן שם אם לא לרופף זיקתן ליהדות ולכל מורשתנו הלאומית. בבתי הספר הקהילתיים לומדות הן לתעב כל מה שהוא יהודי ולאהוב כל מה שהוא נוכרי – כדי לספוג שם רגשות ורעיונות שדבר אין להם עם יהדות, ולהתלהב מאלה של אחרים. בעקבות החינוך שהן מקבלות הן מתרגלות לראות ביהדות, שממנה אין הן מכירות דבר, משהו מיושן, שפל ערך ונבול אשר מעורר בהן רגשי חמלה, בעוד הור והנוכרי מייצג את האור, את המודרני, את הקדמה, את הנבחר והמשוכח, את היפה. מן ההיסטוריה שלנו, מאורחות חיינו, מספרותנו, הן נבערות מכל ידיעה. כאשר אנו עוקרים בדרך זו מבנותינו הצעירות את הנשמה היהודית, את הלב היהודי, כאשר אנו הורסים בהן את הרוח היהודית, איננו נוטעים בהן סגולות ואיכויות של ממש, מוסר ורוח הקרבה, אידיאל שאליו יישאו את ליבן, הכרה יהודית. מה הפלא שהן נכנעות לנוכח הפיתוי הראשון הנקרה על דרכן? מפנות עורפן להוריהן ובוגדות בעמן? הלא אנו לימדנון לאהוב בתשוקה גדולה את הור והנוכרי, את הנוצרי, בלי ששום אהבה לעמן תרעיד את ליבן. מה הפלא אם הן נסחפות ומתפתות כאשר מופיע לנגדן הור ברמות גבר סימפטי או בעל נימוסים מופלג? אנו קוטפים את פרי הבאשים שנטענו. אנו כולנו אשמים, ההורים וכל העם, כי נמנענו מלתת לבנותינו חינוך יהודי מובהק, יהא זה בבית, יהא זה בבית הספר. העשירים אשר קפצו ידם באנוכיותם המקוללת ולא תמכו בהקמתם של בתי ספר יהודיים טהורים. אנו כולנו בחובטנו בשתי ידינו על ראשנו ועל חזנו צריכים לקרוא: **אשמנו**.

אחותה הקטנה של אחת הבנות האלה שנתעתה בשווא בזמן האחרון, ואשר קיבלה חינוכה בבית ספר של "האחיות", ונוכחת תדיר באהבה בתפילות בכנסייה הנוצרית, אמרה לאחרונה בהיותה בחברת קבוצת חברות יהודיות: "בכלל, חברת הנוצרים והאחיות מושכת את ליבי הרבה יותר מזו של היהודים. לנוצרים יש נימוסים והליכות יותר נעימים ומסבירי פנים, ואילו היהודים קרים ואלימים בסבר פניהם ובדיבורם... אינכן יודעות אילו ניחומים ומתיקות אני חשה בהיכנסי

לכנסייה, בהשתתפי בתפילות הנוצרים. מה יפה! אני חשה עצמי נישאת לספירות העליונות..."

האין במצבה הנפשי של הבת הצעירה הזו להכאיב את הנשמה, למלאנו במרירות, לקוממנו, לגרוש ליבנו בועם?... מצב נפשי זה, האין הוא אופייני להרס שזרע בנשמתה החינוך שקיבלה?... האין היא טרף קל ערוך ומוכן בעבור הצעיר הנוצרי הראשון שישמיע באוזניה הצהרת אהבה לוהטת?

את הריק יש למלא

המספר היהודי הנודע והפופולרי י"ל פרץ, באחד מסיפוריו,¹⁵⁴ מספר את קורותיה של אחת הבנות היהודיות האלה הנמלטת עם נוצרי ונכספת לחזור לבית אביה. הוא מראה לנו במילים פשוטות ומושכות את הלב, ובה בעת צופנות בקרבן אמיתות עמוקות, את הסיבות לעריקתה של הבת. פרץ שם בפיה של הבת הבורחת, המבקשת לחזור אל הוריה, את מילותיה אלה להם:

"מה ידעתי אני מכל מה שיקר ומקודש לכם? הספרים שהייתי קוראת לא העניקו לי מעולם משהו מעולמכם... בביתכם חייתי חיים של נוכרייה, חיים יפים של נוכרייה, שנראו לי יפים פי אלף מבעד לספרים שקראתי.

האני היא שבגדתי בכם, האני נטשתי את אמונתי? מה שעשיתי היה שהחלפתי עיסה של שבת בסוג אחר של עיסה... את האגדות שסיפרה לי אימא באחרות, יפות יותר, חיות יותר... זנחתי את מעט הירק של ביתכם בעבור ירק השדות החופשי והרענן! את תפילותיכם התפלות המרתי ברומנים... את חייכם הצרים האטומים והמחניקים המרתי בשמש ובפרחים, בגיל ובאהבה...

אני לא בגדתי, הרי לא הכרתיכם. על סבלותיכם לא ידעתי מאומה. לא סיפרתם באוזני דבר על חייכם...

מדוע לא דיברתם באוזני על אהבתכם, על אהבתכם הניזונה בדמכם? מדוע לא דיברתם באוזני על יופייכם, על היופי הנצחי המדמם? על היפה, על הנערץ, על המרומם, על הנשגב שיש ביהדות? אני לא ידעתי על כך דבר..."

הן זהו הריק הגדול בליבה ונפשה של הצעירה היהודייה, הוא הגורם לרעה בבקשו להתמלא.

בתי הספר היהודיים, החינוך היהודי במהותו, הבית בטהרתו היהודית, אלה

154 אינני יודע לאיזה סיפור התכוון הנואם, יש"ר.

הם התרופה השורשית היעילה האחת והיחידה למכתנו הנוראה המאיימת לקעקע מן היסוד את יהדותנו.

עת לעשות

בתי הספר היהודיים במובן המסורתי-לאומי הם המהווים פתרון לבעיה הכאובה המדאיגה אותנו. הם בלבד יחזרו ויכוננו את האחרות בקהילתנו, את השיתוף הקדום של רעיונות ורגשות; הם בלבד מסוגלים להחיותנו, להביא ללידתנו המחודשת אל תוך חיים יהודיים עזים, ולסלק מקרבנו רוח זו של עריקה. אולם מוסדות כאלה חסרים כמעט לגמרי אצלנו, וכדי לייסדם יש צורך במאמצים בלתי נלאים, מתמידים ועקשניים, ומעל לכול – כסף. וכסף זה, מאין יימצא? עשירינו, אשר בכל עת ידם קפוצה ולבבם נצור, אינם חשים בשעת מצוקה אפלה וגורלית זו ליהדותנו נקיפות מצפון וצורך לתרום – למרות סכנת הרס גופנו והיחלשות מעמדנו הלאומי – ולמלא בשעה עילאית זו את החובה המוטלת על כתפיהם. כמו שמציינים חכמינו בצדק, הכסף הופקד בידי העשירים כדי שינצלוהו למעשי צדקה וחסד. אין שימוש טוב יותר לכסף מזה שהזכרנו עתה. זוהי השעה להקריב כל הנדרש להצלתנו. עת לעשות לה'. יש ליצור לשם כך "קרן להקמת בתי ספר יהודיים" שתהיה רכוש של כל הקהילה היהודית של סלוניקי, ולהעשרתה בממון יתרמו כל בני העם: עשירים, בינוניים ועניים, גברים ונשים, כל אחד לפי יכולתו. ואולם העשירים חייבים לעשות את המחווה הנדיבה שתניח את היסוד למפעל ותעניק לו למן הרגע הראשון את החיות והשגשוג. זוהי הדרך היחידה להצלתנו. יש צורך לפחות במימון בעל עוצמה מספקת שתפטור אותנו מכל אותם בתי הספר הזרים, מן העלוקות המוצצות את דם בנינו ובנותינו וחובלות בגופם ונשמתם, עוקרות מהם את הלאומיות ומסגירות אותם לעמם ולדתם. בנינו ובנותינו נתונים לעם אחר ועינינו רואות.¹⁵⁵ מצב זה אינו יכול להימשך עוד בלי לסכן את קיומנו הלאומי. בית הספר היהודי יציל את המשפחה היהודית, ועימה גם את יהדותנו.

ואולם הקרן להקמת בתי ספר יהודיים היא מפעל לזמן ארוך, לעתיד לבוא. היום הזה, כאשר הרעה זורעת הרס ומתפשטת כמגפה, מה ביכולתנו לעשות? לצד המפעל העתידי קיימת עוד דרך פעולה זמינה ועוצמתית שאפשר לנקוט. בתקופות

155 על פי דברים כח, לב: "בניך ובנותיך נתונים לעם אחר, ועיניך ראות וכלות אליהם כל היום ואין לאל ידך". אני מניח שרקנטי ראה במצב שעליו התריע שיקוף של הנאמר בפסוק זה.

ההרואיות של קורותינו, בנסיבות גורליות כמו אלה שאנו ניצבים מולן, כאשר החרפה דבקה בכל הקהילה היהודית בשל רשעותם של בריות מבודדות אחרות, אבותינו הפעילו אמצעים קיצוניים שהשיגו תוצאות מיידיות ונפלאות והסירו מעל ישראל את החרפה. כאשר בימי משה רבנו, עת חנו ישראל בשטים, החלו לזנות עם בנות מואב, משה עם שופטי ישראל נקטו צעדים קשוחים כדי לעצור את הרעה. אולם אדם אחד עז־פנים, איש רמייה, לא התחשב בצעדים האלה, התגרה במנהיגו וקרא תיגר על כל העם. נגד עיני משה והעם קרב אל אישה מדיינית כדי למלא את תאוותו הבהמית בפומבי. בשעה ההיא, אחוזי זעם ומלא רוח קנאה בוערת בעד ישראל ותורתו, קם פינחס בן אלעזר, אחוז בחנית בידו ופצע פצעי מוות את הזוג הבוגדני בנוקמו בכך את נקמת כבוד מנהיגו ועמו.¹⁵⁶

עת מתתיה הכהן עמד להתייצב בראש צבאו כדי לצאת להילחם נגד צבאות אנטיוכוס אפיפנס אשר היה למוקש ליהודים ברדיפותיו, במונעו מהם לשמור את מצוות דתם, וכאשר פשטה בישראל ירידה מוסרית עד כי נמצא יהודי שפל אשר העז להקריב בפומבי חזיר על מזבח בית המקדש, אזי לא יכול היה מתתיה לעצור ברוחו, ומונֵע מכוח פנימי בלתי ניתן לבלימה התנפל על מחלל הקודש והרגו; בסכנו את חייו נקם את נקמת התורה וכבוד ישראל.

צעדים אמיצים מעין אלה אי אפשר לנקוט היום. הנסיבות השתנו לחלוטין. אך אותה קנאה קדושה, אותו להט בוער, צריכים למלאנו ולהמריצנו לזיום פעולה מיידית ונמרצת. אין ספק כלל כי קהותנו ואדישותנו חזקו את התפתחותם של המכה והנגע. משום כך יש צורך לצמצם או לחסל כליל את חומרת מקרי העבר, בכך שנקדם פני חזרתם של מקרים חדשים והתרחבותה של התופעה. לצורך זה מן הראוי לייסד מין "ועדה לבריאות הציבור היהודי ולהגנה על הבת היהודייה", שמשמיתה תהיה לעורר את הציבור מתרדמתו, להמריץ את רשויות הקהילה ומוסדות הדת לפעולה משותפת לבלימתה של הרעה המידבקת; לארגן הרצאות ומפגשים, להתריע על הסכנות האורבות לנו, לבוא בדברים עם הורי הבנות הסוטות מדרך הישר ואף עם הבנות עצמן, ולנסות להחזיר אל דרך הישר – פעמים רבות מילה אחת הנאמרת בעיתה עשויה להציל את הבת מאובדן; להשגיח על העירוב המסוכן כל כך של בנותינו עם זרים כדי למנוע התרחשותן של שערוריות חדות, וכו' וכו'.

יש לזיום לפיכך מיד פעולה כפולה: פעולה מיידית ודחופה לבלימת הרעה

המתפשטת, ופעולה לטווח ארוך להשגת תוצאות מכריעות באמצעות החינוך היהודי, באמצעות בית הספר היהודי. לעבודה, אם כן! המשימה, אחים, היא אדירה, אך אין דחופה ממנה. הרעה דוחקת. הבה נאחד כולנו את מאמצינו; נקבץ את כוחותינו לקראת הגשמה מהירה של משימה כפולה זו כדי להציל את בנותינו, כדי להציל את משפחותינו, כדי להציל את עצמנו מהרס. חרב דמוקלס¹⁵⁷ אמיתית תלויה בלי הרף מעל ראשינו. יש לגדוע את הרעה משורשיה.

הגזעים החסונים, הגזעים הבריאים, נשענים על מבנה מוסרי בריא ואיתן: המשפחה. בלי המסד הזה אין קיום וחיים המשכיים לעם, אין קיום לשום מעצמה. אנו היהודים, שבראנו את המוסר שאימצו לעצמם העמים האחרים ושממנו צמח המוסר האוניברסלי, אנו הראויים לשאת בתואר מורי האומות, אנו שרוחה של אמונתנו כה טהורה, כה זכה, אנו שהמשפחה הינה ראש פארנו בשל טהרתה, חייבים לעקור בלי דיחוי את העיוות ולטהר עצמנו מן הרבב הזה, להחיות את יוקרתנו וכבודנו שהתעמעמו במעט.

ישראל אשר מובל ומעוצב בידי דתו הנעלה, שהיא שם נרדף לטהר המוסרי המוחלט ביותר, להיבדלות המלאה ביותר מכל זיהום, מכל תערובת זרה, ישראל אשר שמר עד קצה גבול היכולת את המצווה "קדושים תהיו" (ויקרא יט, ב), חייב להישאר נאמן לעברו הייחודי בהיסטוריה ולהמשיך להיות ראוי לתואר המפואר "ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שמות יט, ו).

157 כוונת הביטוי חרב דמוקלס לסכנה מתמדת העומדת בפני בני אדם רמי דרג או בעלי כוח רב. הוא משמש לתיאור תחושה של סכנה קרבה. מקורו בחיבורו של קיקרו, "הוויכוחים הטוסקאניים".

ביבליוגרפיה

אבלמן, שרשרת = עשהאל אבלמן, "שרשרת הדורות", השילוח, גיליון השמרנות (אייר תשע"ט), עמ' 58-61

אבלמן, תולדות = -, תולדות היהודים: היסטוריה ישראלית, תל אביב תשע"ט
איל מכביאו = איל מכביאו: ביטאון תנועת המכבי בסלונקי, תרע"ג-תרצ"ה (1913-1935)
אילן, ציונות = טובה אילן, "הציונות הדתית: אתגרים ומטרות", הדס גולדברג (עורכת), כלביא יקום: עיון מחודש בעקרונות הציונות הדתית והאורתודוקסיה המודרנית (ספר כנס לביא השני), תל אביב תשס"א, עמ' 30-37

אילן, רי"ח = נחם אילן, "צורה ותוכן בהקדמת הרב יוסף חיים לחיבורו 'בן איש חי'" (טרם פורסם)

אלמליח = אברהם אלמליח, "הציוני הנאמן ורב הפעלים", אברהם העברי: קובץ מוקדש למנהיג והלוחם אברהם ש' רקנטי, לרגל מלאות לו שבעים שנה, וחמישים שנה לפעילותו הציבורית, תל אביב תשי"ח, עמ' 1-6

ארד = דותן ארד, "הרמוגרפיה", ירון בן-נאה (עורך), תורכיה: קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תש"ע, עמ' 41-56

אשכנזי = דוד אשכנזי, מחכם באשי לרב ראשי: הרב יעקב מאיר, 1856-1939, ירושלים תשפ"א

בורנשטיין-מקובצקי, ארגון = לאה בורנשטיין-מקובצקי, "ארגון הקהילות היהודיות בערי יוון בסוף התקופה העו'מאנית", אייל ג'יניאו (עורך), יוון: קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשע"ד, עמ' 123-138

בורנשטיין-מקובצקי, חינוך = -, "חינוך האישה היהודייה בבתי הספר של המיסיון באימפריה העות'מאנית", מסכת טו (תש"ף), עמ' 67-108

ביטון = דוד משה ביטון, "עץ החיים אצל עץ הדעת: חכמי מרוקו במפגש עם כ"ח", חיים סערון (עורך), לשרת את עמם בדרכם: כ"ח וקידום הקהילות היהודיות בארצות האסלאם, ירושלים תשפ"א, עמ' 67-118

בן-נאה, חינוך = ירון בן-נאה, "החינוך", הנ"ל (עורך), תורכיה: קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תש"ע, עמ' 73-92

בן-נאה, מחזור = -, "מחזור השנה", אייל ג'יניאו (עורך), יוון: קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשע"ד, עמ' 263-277

בנבסה ורודריג = אסתר בנבסה ואהרן רודריג, יהודי ספרד בארצות הבלקן במאות החמש-עשרה-העשרים, ירושלים תשס"א

ברודו = יצחק ברודו, "הנפש אשר עשה בחרן", אברהם העברי: קובץ מוקדש למנהיג והלוחם אברהם ש' רקנטי, לרגל מלאות לו שבעים שנה, וחמישים שנה לפעילותו הציבורית, תל אביב תשי"ח, עמ' 47-51

ברנאי = יעקב ברנאי, "היהודים באימפריה העות'מאנית", שמואל אטינגר (עורך), תולדות היהודים בארצות האיסלאם, ב, ירושלים תשמ"ו, עמ' 181-297

ג'ניא, יהודים = אייל ג'ניא, "היהודים במדינה העות'מאנית המאוחרת", הנ"ל (עורך), יוון: קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשע"ד, עמ' 43-58

ג'ניא, יוון = – (עורך), יוון: קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשע"ד

ג'ניא, מבוא = –, "יוון והיישוב היהודי בה", הנ"ל (עורך), יוון: קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשע"ד, עמ' 13-39

דה מדונסה = אוריאל דה מדונסה, "פרו ישראל: רשמים והערכות על עיתון ציוני גדול", דוד א' רקנטי (עורך), זכרון שלוניקי: גדולתה וחורבנה של ירושלים דבלקן, א, תל אביב תשל"ב, עמ' 407-415

דורי = ניצה דורי, כתב העת "איל מכביאו" מסלוניקי, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן 2006

דלה-פרגולה = סרג'ו דלה-פרגולה, "הדמוגרפיה", נחם אילן (עורך), מצרים: קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשס"ט, עמ' 33-48

הדר, המרה = Gila Hadar, "Jewish Women's Conversion to Islam in the End of the Ottoman Era (Salonica): 'mijor dezero verte kortada la garganta ke azer insulto a tu ley santa'", Eliezer Papo and Nenad Makuljević (eds.), *Common Culture and Particular Identities: Christians, Jews and Muslims in the Ottoman Balkans*, Beer Sheva 2013, pp. 95-111

הדר, העיתונות = גילה הדר, "העיתונות היהודית", בתוך: אייל ג'ניא (עורך), יוון: קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשע"ד, עמ' 201-218

הדר, כבוד = –, "כבוד האשה וכבוד האומה: על פועלו של הרב יעקב מאיר לשיפור מעמד האשה היהודייה בסלוניקי 1908-1919", פעמים 142-143 (תשע"ה), עמ' 9-41

מאבקו של אברהם ש' רקנטי בקשרי תערובת בסלוניקי

הדר, כ"ח = -, "כ"ח בסלוניקי: שפה, מגדר, פוליטיקה 1873-1941", חיים סעדון (עורך),
לשרת את עמם בדרכם: כ"ח וקידום הקהילות היהודיות בארצות האסלאם, ירושלים
תשפ"א, עמ' 181-215

הדר, כרמן = -, "כרמן בסלוניקי: מגדר, משפחה ומאבק בקרב פועלות טבק יהודיות",
פעמים 107 (תשס"ו), עמ' 5-37

הדר, עזיאל = -, "הרב עזיאל בסלוניקי (שבת תרפ"א - אדר תרפ"ג)", צבי זוהר, עמיחי
רדזינר ואלימלך וסטרייך (עורכים), בן ציון מאיר חי: הרב עזיאל - הגות, הלכה
והיסטוריה, רמת גן תש"ף, עמ' 265-296

היימן = Paula Hyman, *Gender and Assimilation in Modern Jewish History: The Roles and Representations of Women*, Seattle 1995

הקר = ארול הקר, "בתי הספר של 'כל ישראל חברים' באדירנה, 1867-1937", ספונות
כד (תשע"ה), עמ' 379-496

וילארי = Luigi Villari, *The Macedonian Campaign*, London 1922

ונציה = שלמה ונציה, "תקופת הזהר של ה'מכבי'", אברהם העברי: קובץ מוקדש למנהיג
והלוחם אברהם ש' רקנטי, לרגל מלאות לו שבעים שנה, וחמישים שנה לפעילותו
הציבורית, תל אביב תשי"ח, עמ' 20-21

וסייליקו = Maria Vassilikou, *Politics of the Jewish Community of Salonika in the Inter-war Years: Party Ideologies and Party Competition*, Ph.D.
dissertation, University College London 1999

וסרשטיין = ברנרד וסרשטיין, על הסף: יהודי אירופה ערב מלחמת העולם השנייה,
ירושלים תשע"ח

חרובי = יובל חרובי, "רבני תוניס והמפעל החינוכי של ארגון כ"ח", חיים סעדון (עורך),
לשרת את עמם בדרכם: כ"ח וקידום הקהילות היהודיות בארצות האסלאם, ירושלים
תשפ"א, עמ' 33-66

טובי = יוסף טובי, "המרכזים היהודיים באסיה", שמואל אטינגר (עורך), תולדות היהודים
בארצות האיסלאם, ב, ירושלים תשמ"ו, עמ' 15-180

טולידנו, מורים = חיים א' טולידנו, "המורים העבריים בבתי הספר בשלוניקי", דוד א'
רקנטי (עורך), זכרון שלוניקי: גדולתה וחורבנה של ירושלים דבלקן, ב, תל אביב,
תשמ"ו, עמ' 189-197

טולידנו, מנהיג = -, "מנהיגה של יהדות שלוניקי", אברהם העברי: קובץ מוקדש למנהיג
והלוחם אברהם ש' רקנטי, לרגל מלאות לו שבעים שנה, וחמישים שנה לפעילותו
הציבורית, תל אביב תשי"ח, עמ' 58-71

ירושלמי = יוסף חיים ירושלמי, זכור: היסטוריה יהודית וזיכרון יהודי, תרגם שמואל שביב, תל אביב תשמ"ח

כרם = יצחק כרם, "הרב עזיאל כרם ראשי של סלוניקי וקשריו עם הקהילה לאחר מכן", צבי זוהר (עורך), הרב עזיאל ובני זמנו: פרקי עיון בהגותם של חכמי המזרח בישראל במאה העשרים, ירושלים תשס"ט, עמ' 166-189

מאזור = מארק מאזור, סלוניקי – עיר של רוחות: נוצרים, מוסלמים ויהודים, 1430-1950, תרגמה כרמית גיא, תל אביב תשס"ח

מולכו, חינוך 1 = רנה מולכו, "חינוך בקהילות היהודיות", אייל ג'ניאו (עורך), יוון: קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשע"ד, עמ' 163-174

מולכו, חינוך 2 = Rena Molho, "Education in the Jewish Community of Thessaloniki at the Beginning of the Twentieth Century", *Balkan Studies* 34, 2 (1993), pp. 259-269

מולכו, לוחם = מיכאל מולכו, "הלוחם לחינוך עברי בגולה", אברהם העברי: קובץ מוקדש למנהיג והלוחם אברהם ש' רקנטי, לרגל מלאות לו שבעים שנה, וחמישים שנה לפעילותו הציבורית, תל אביב תשי"ח, עמ' 77

מולכו, תולדות = -, "תולדות יהודי שאלוניקי", שאלוניקי: עיר ואם בישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 5-40

מולכו ונחמה = מיכאל מולכו ויוסף נחמה, שואת יהודי יוון 1941-1944, ירושלים תשכ"ה מירון, דמוגרפיה = אורלי ק' מירון, "דמוגרפיה", אייל ג'ניאו (עורך), יוון: קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשע"ד, עמ' 75-92

מירון, כלכלה = -, "כלכלת מיעוטים: הקהילה היהודית של סלוניקי (1881-1912)", ממזרח וממערב ח (תשס"ח), עמ' 81-112

מירון, מיעוט = -, "מיעוט בתוך מיעוט: נשים יהודיות בכוח העבודה של יוון (1928)", טובה כהן ושואל רגב (עורכים), אשה במזרח – אשה ממזרח: סיפורה של היהודייה בת המזרח, רמת גן תשס"ה, עמ' 163-189

מירון, מסחר = Orly C. Meron, "Jewish Commerce in Salonica: 1881-1912", Avrum Ehrlich (ed.), *Encyclopaedia of the Jewish Diaspora*, 3, Santa Barbara 2008, pp. 860-864

מרכוס = שמעון מרכוס, "ראשית ההשכלה ושידור מערכות בחינוך בשאלוניקי", שאלוניקי: עיר ואם בישראל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 66-73

נער = Devin E. Naar, *Jewish Salonica: Between the Ottoman Empire and Modern Greece*, Stanford 2016

מאבקו של אברהם ש' רקנטי בקשרי תערובת בסלונקי

סערון = חיים סערון, "דמוגרפיה", הנ"ל (עורך), עיראק: קהילות ישראל במזרח במאות
התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשס"ב, עמ' 31-38

סתיו = אברהם סתיו, "לא נתפעל מן התרבות האירופית", מקור ראשון, ו' באלול תשע"ח
(מקוון)

עוזיאל = יוסף עוזיאל, "מוסדות החינוך בקהילת שאלוניקי", שאלוניקי: עיר ואם בישראל,
ירושלים תשכ"ז, עמ' 74-80

עמנואל = יצחק ש' עמנואל, "תולדות יהודי שלוניקי", דוד א' רקנטי (עורך), זכרון
שלוניקי: גדולתה וחורבנה של ירושלים דבלקן, א, תל אביב תשל"ב, עמ' 1-272

פופר = מיכה פופר, "לקראת תאוריה פסיכולוגית על אטרקטיביות מנהיגים בעיני
מונהיגים", מגמות מט, 2 (2013), עמ' 257-271

פרץ ופיימינטה = אבנר פרץ וגלדיס פיימינטה, המילון המקיף לדינו-עברית: לשון
מאספמיא, מעלה אדומים תשס"ח

רודריג = אהרן רודריג, חינוך, חברה והיסטוריה: "כל ישראל חברים" ויהודי אגן הים התיכון
1860-1929, תרגמה צביה זמירי, ירושלים תשנ"א

רוזן = מינה רוזן, "ארגון הקהילה היהודית בסלונקי (1912-1943)", אייל ג'יניאו (עורך),
יוון: קהילות ישראל במזרח במאות התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשע"ד, עמ'
139-162

רפאל, התחיה = שמואל רפאל, "התחיה: מאסף ספרותי בלאדינו לנשים ציוניות בסלונקי",
פעמים 82 (תש"ס), עמ' 81-93

רפאל, ספרות = -, "ספרות ספרדית-יהודית (לאדינו) ביוון: סיפורת ועיתונות - בין
מסורת למודרניזם", בתוך: אייל ג'יניאו (עורך), יוון: קהילות ישראל במזרח במאות
התשע-עשרה והעשרים, ירושלים תשע"ד, עמ' 193-200

רקנטי, אברהם = דוד א' רקנטי, "אברהם ש' רקנטי (סקירה ביוגרפית)", הנ"ל (עורך), זכרון
שלוניקי: גדולתה וחורבנה של ירושלים דבלקן, ב, תל אביב תשמ"ו, עמ' 511-524

רקנטי, טהרה = אברהם ש' ריקאנאטי, פור לה פוריוה די לה פ'אמיאה ג'ודיאה [=למען
טהרת המשפחה היהודית], שאלוניקו תרע"ו

רקנטי, מבוא = דוד א' רקנטי, "יהודי שלוניקי: בתי הכנסת שלהם, ומקצת תולדותיהם",
מחזור שלוניקי לראש השנה, תל אביב תשכ"ג, עמ' א-כח

רקנטי, עברי = יצחק ש' רקנטי, עברי אנוכי: אברהם ש' רקנטי - משאלוניקי לתל אביב,
אלון שבות תשע"ז

רקנטי, ריאיון 1 = דוד א' רקנטי, ריאיון עם יצחק ש' רקנטי, תל אביב, 5 באוקטובר 2004
רקנטי, ריאיון 2 = -, ריאיון טלפוני עם יצחק ש' רקנטי, 20 בדצמבר 2020

רקנטי, ריאיון 3 = -, ריאיון טלפוני עם יצחק ש' רקנטי, 14 בינואר 2021
רקנטי, תקשורת = -, "תקשורת ויהדות", דברים בטקס הענקת מלגות מקרן אברהם העברי
על שם אברהם ש' ודודון רקנטי, תל אביב תשנ"ט
רקנטי ומסא = דודון רקנטי ותמר מסא, "התחיה": אגודת נשים להתעמלות ולתרבות
עברית", דוד א' רקנטי (עורך), זכרון שלוניקי: גדולתה וחורבנה של ירושלים דבלקן,
א, תל אביב תשל"ב, עמ' 416-422
שילה = מרגלית שילה, נסיכה או שבויה: החוויה הנשית של היישוב הישן בירושלים
1840-1914, חיפה תשס"ב